

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І УПРАВЛІННЯ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

С.І. Селецький

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

Посібник

*для студентів юридичних вузів і юридичних факультетів
із змінами та доповненнями станом на 1 листопада 2007 року*

Київ
«Центр учбової літератури»
2008

ББК 67.9(4УКР)408я73

С 29

УДК 343(477)(075.8)

Рецензенти:

Лукашенко В.Я. – кандидат юридичних наук, доцент;

Галунов М.І. – кандидат юридичних наук, доцент.

Селецький С.І.

С 29 Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. –
К.: Центр учбової літератури, 2008. – 248 с.

ISBN 978-966-364-627-5

Мета посібника – допомогти студентам опанувати фундаментальну юридичну дисципліну – кримінальне право. Використовуючи посібник студенти зможуть зосередити свою увагу на основних поняттях Загальної частини Кримінального права України, систематизувати і конкретизувати пройдений матеріал, сформулювати структуру відповідей по кожному з питань, що вивчаються, виносяться на залік, іспит, виконанні письмових робіт в тому числі ККР. Посібник розрахований на студентів та слухачів юридичних навчальних закладів, де вивчається кримінальне право України. Він може бути корисним для вступників до вищих закладів освіти юридичного профілю, а також учнів ліцеїв, коледжів та викладачів.

ISBN 978-966-364-627-5

© Селецький С.І., 2008

© Центр учбової літератури, 2008

ПЕРЕДМОВА

Посібник розрахований на студентів та слухачів юридичних навчальних закладів, де вивчається кримінальне право України. Він може бути корисним для вступників до вищих закладів освіти юридичного профілю, а також учнів ліцеїв, коледжів та викладачів.

Використовуючи посібник студенти зможуть зосередити свою увагу на основних поняттях Загальної частини Кримінального права України, систематизувати і конкретизувати пройдений матеріал, сформулювати структуру відповідей по кожному з питань, що вивчаються, виносяться на залік, іспит, виконанні письмових робіт в тому числі ККР.

Правильне розв'язання питань щодо застосування норм кримінального права при виконанні професійних обов'язків передбачає їх опрацювання під час навчання на семінарських заняттях.

На семінарських заняттях студент має поглибити, перевірити і закріпити свої знання, отримані під час лекцій і самостійного вивчення предмета; розвивати своє творче мислення шляхом набуття навичок усного викладання матеріалу; навчитися застосовувати отримані під час вивчення курсу кримінального права знання в практичній діяльності.

Необхідною умовою засвоєння матеріалу курсу крім глибокого вивчення положень кримінального права України на базі чинного законодавства, відповідних постанов Пленуму Верховного Суду України, судової практики і рекомендованої літератури, практичних завдань наведених у методичній розробці, є їхня обов'язкова самостійна робота над кожною темою, вивчення матеріалів опублікованої судової практики, аналіз різних поглядів з питань кримінального права.

Мета методичної розробки з кримінального права України – допомогти студентам опанувати фундаментальну юридичну дисципліну – кримінальне право. В розробці у формі відповідей на запитання охарактеризовані всі основні інститути цієї галузі.

Кримінальне право – окрема, самостійна галузь системи права України, яка становить певну сукупність юридичних норм.

Особливість переважної більшості цих норм полягає в тому, що вони забороняють певні, найбільш неприйнятні і небезпечні для

держави й суспільства вчинки людей. Нехтування окремими особами встановлених у нормах кримінального права заборон тягне за собою найсуворіші з існуючих заходи державного примусу – кримінальне покарання.

Норми кримінального права – найстаріші в історії розвитку права в світі. Спочатку вони виступали як неписані норми – звичаї, а потім, з укріпленням держави, стали видаватися від імені вищих органів влади.

У стародавні часи законодавчі акти мали універсальний характер, тобто складалися з найважливіших норм усіх галузей існуючого тоді права: цивільного, кримінального, процесуального. Суто галузевих збірок законів, у тому числі й кримінального права, не було. Слід назвати закони вавилонського царя Хамурапі, Закони XII таблиць у Римі, «Салічеську правду», Саксонське зерцало, «Руську правду».

Усі законодавчі документи, в тому числі й усередні віки, ще не були внутрішньо систематизовані і послідовні.

Вперше науково обгрунтовану послідовність (із поділом на Загальну і Особливу частини) мали КК Франції 1791 р. і Баварський КК 1813 р. Значний внесок у розвиток кримінального права вніс Кримінальний кодекс Наполеона 1810 р., який діяв у Франції зі змінами і доповненнями до 1993 року.

Кримінальний кодекс України 1960 року, що був уведений у дію з 1 квітня 1961 р., за весь період зазнав змін і доповнень, багато статей вилучено і внесено нові.

З 01.09.2001 року чинний Кримінальний закон України, але основні інститути кримінального права, які складалися століттями, в основі своїй залишаються в Загальній частині й нового КК.

У цій методичній рекомендації за окремими розділами пояснюється програма Кримінального права України, дано відповіді на конкретні запитання і відповіді з курсу, перелік контрольних питань, питань до заліків, екзаменів, контрольних робіт, семінарських, практичних занять, словник основних термінів курсу «Кримінальне право» кримінального кодексу України.

До уваги всіх користувачів посібником! Посібник узагальнює теоретичні положення Кримінального права України, побудований на теорії кримінального права, тому, зважаючи на плинність законодавства, поступальний його розвиток, безперер-

вність законодавчого процесу, гуманізацію всього законодавства держави, в тому числі й Кримінального права, користувачам необхідно уважно слідкувати за змінами до Кримінального права в плані зміни як трактування диспозиції статей, так і санкції Особливої частини.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

(Стаття 62 Конституції України)

ПРЕДМЕТ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

|| Методи науки кримінального права.
|| Основні завдання (функції) кримінального права.
|| Метод правового регулювання

Поняття «кримінальне право» прийнято розглядати у двох значеннях:

а) позитивне (об'єктивне) кримінальне право як галузь законодавства, що знаходить свій вияв у цілісному і єдиному законодавчому акті – Кримінальному Кодексі України;

б) кримінальне право як галузь юридичної науки про вітчизняний чинний кримінальний закон і судову практику його застосування, про його історію і теорію, про кримінальні закони інших держав.

Предметом науки кримінального права є:

а) теорія кримінального права, яка займається дослідженням і розробкою проблем боротьби зі злочинністю, формулюванням загальних понять основ кримінальної відповідальності, злочинів, покарання та інших інститутів кримінального права;

б) певна система поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо самого кримінального закону, практики його застосування та перспективи розвитку, історії національного кримінального права та права зарубіжних країн;

в) до предмета науки «Кримінальне право» входить вивчення суспільних відношень, які виникають у зв'язку зі скоєнням злочину і призначенням кримінального покарання, теоретичне осмислення практики застосування кримінального законодавства.

г) дослідження чинного кримінального права, а також положень майбутнього.

Методи науки кримінального права

Наука кримінального права використовує певні методи дослідження для усвідомлення соціального змісту кримінально-правових норм, їх призначення та ефективного застосування,

всебічного вивчення і розуміння проблеми боротьби зі злочинністю, скоєння злочину і покарання за нього:

- а) догматичний;
- б) конкретно-соціологічний;
- в) історико-правовий;
- г) діалектичний;
- д) статистичний;
- е) метод порівняльного правознавства.

Позитивне кримінальне право України має такі характерні ознаки:

а) його норми встановлюються лише вищим органом законодавчої влади – Верховною Радою України;

б) воно знаходить свій вияв у законах;

в) метод реалізації кримінального закону є специфічним, притаманним лише цьому закону, – це покарання особи за порушення нею кримінально-правової заборони.

г) позитивне (об'єктивне) кримінальне право України – це сукупність юридичних норм (правил поведінки), що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання слід застосовувати до осіб, що їх вчинили.

Метод правового регулювання:

а) це сукупність певних засобів, за допомогою яких регламентуються та охороняються стосунки між людьми, між громадянами та організаціями, між громадянами та державою;

б) метод регламентування кримінально-правових відносин примусовий і застосовується лише до особи, яка вчинила злочин, як правило, шляхом покарання;

в) кримінально-правовий метод застосовується лише в тому випадку, коли:

- вчинене діяння є суспільно небезпечним, відповідно до закону, містить склад конкретного злочину;

- особа, яка вчинила це діяння, була в стані осудності, досягла на час його вчинення встановленого законом віку і підлягає покаранню.

Основні завдання (функції) кримінального права:

а) охоронна, вона здійснюється притаманним лише кримінальному праву методом покарання тих, хто вчинив злочин, та загрозою покарання тим, хто має намір його вчинити; б) захист від злочинних посягань суверенітету України, цілісності і недоторканності її території, суспільного ладу, політичної системи та економічного потенціалу, миру та безпеки суспільства;

в) завданням кримінального закону є охорона правопорядку в цілому від злочинних посягань через регулювання кримінально-правових відносин, що виникли під час вчинення злочину, і застосування відповідного покарання до особи, яка вчинила його.

Принципи кримінального права – це вихідні основоположні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві. **Розрізняють два види принципів:** а) *загальноправові*, притаманні всім галузям права: принцип суверенітету і незалежності України; принцип цілісності та недоторканності її території; принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову; принцип верховенства права (закону); принцип рівності громадян перед законом; принцип законності; принцип гуманізму; принцип справедливості;

б) *спеціальні* принципи кримінального права: принцип законності та гуманізму; принцип особистої відповідальності за наявності вини; принцип невідтворюваності кримінальної відповідальності; принцип гуманізму; принцип економії кримінальної репресії.

У чому полягають зв'язки між кримінальним правом та іншими галузями права?

Кримінальне право є невід'ємною частиною правової системи кожної держави і тому воно тісно пов'язане з іншими галузями права.

Зупинимось на деяких з них.

Наприклад, кримінальне право пов'язане з тією частиною адміністративного права, яка встановлює відповідальність за адміністративні делікти (правопорушення).

По-перше, законодавець часто замінює кримінальну відповідальність адміністративною і навпаки (скажімо, дрібне розкрадання державного чи громадського майна було при певних обста-

винах злочином (ст. 85 КК), зараз це – адміністративне правопорушення – ст. 51 КпАП).

По-друге, у деяких нормах КК кримінальна відповідальність зумовлена первинним притягненням до адміністративної відповідальності за такий вчинок (адміністративна преюдиція) (див., наприклад, ст. 161, 196-1 КК; ст. 85, 187 КпАП).

По-третє, КК (ст. 51) передбачає за певних умов заміну кримінальної відповідальності на адміністративну.

По-четверте, є чимало спільного в інститутах, які регулюють зазначені види відповідальності

Кримінальне право регулює відносини, які виникають при відбуванні засудженими покарань, передбачених КК, між засудженими, установами і посадовими особами, які ці покарання виконують. На базі норм кримінально-виконавчого права вирішується питання про досягнення мети покарання.

Кримінально-виконавче право – це сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі виконання визначених у вироку покарань винній особі за скоєний злочин.

Кримінальне право визначає підстави, межі та умови, а також порядок призначення покарання. Порядок і умови виконання таких покарань визначаються кримінально-виконавчим правом.

Кримінально-процесуальне право співвідноситься з правом кримінальним (тобто галуззю матеріального права) як форма і зміст. Без останнього перше не має сенсу, кримінальне ж право може бути реалізоване тільки в певній процесуальній формі, тобто в суворому додержанні вимог норм процесуального права, через яке воно і реалізується.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Кримінальний кодекс України – це прийнятий Вищим законодавчим органом держави правовий акт, у якому систематизовано визначені суспільна небезпечні діяння, що визнаються злочинами, і встановлюються конкретні міри покарання за їх вчинення.

Головною функцією Кримінального кодексу, головним його суспільним призначенням є функція захисту *найбільш важливих суспільних відносин*.

До кримінальної відповідальності притягується, згідно із законом, лише особа, що вчинила таке діяння, яке передбачене Кримінальним кодексом. ***Немає злочину, не передбаченого Кримінальним кодексом,*** – такий найперший і найважливіший принцип кримінального права.

Головним об'єктом кримінальної правової охорони є ***особа як сукупність суспільних ознак, властивостей людини, її життя, здоров'я, честь, гідність, власність та інші чинні права й свободи.***

Об'єктом кримінальної правової охорони є також ***політична та економічна системи і взагалі суспільний лад країни.*** Першим серед об'єктів кримінально-правової охорони кодекс визнає права і свободи людини і громадянина.

Ст. 2 КК встановлює підстави кримінальної відповідальності, згідно з якими відповідальності підлягає особа, яка:

- а) вчинила передбачений законом злочин;
- б) винна у вчиненні цього злочину;
- в) підлягає кримінальній відповідальності за своїми суб'єктивними ознаками (віком, осудністю).

Сукупність усіх ознак, установлених законом, які вичають певне діяння як злочин, називається **складом злочину**.

Склад злочину має такі особливості: він містить усю сукупність ознак певного злочину, відсутність хоча б однієї з таких ознак означає, що складу злочину немає.

Склад злочину – це сукупність юридичних ознак, які характеризують діяння з *об'єктивної й суб'єктивної сторони*.

Кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, яка вчинила злочин, дати звіт про свої суспільно небезпечні дії та

обов'язок піддатися кримінальному покаранню, стерпіти його наслідки. Обов'язок особи нести кримінальну відповідальність виникає з моменту вчинення злочину; з цього моменту виникають *кримінально-правові відносини*, в яких реалізується кримінальна відповідальність.

Державний орган правосуддя має право і зобов'язаний:

а) притягнути злочинця до кримінальної відповідальності – чинити допит, обшук, вимагати зізнання та викриття злочину;

б) застосовувати до злочинця запобіжні заходи (підписку про невиїзд, взяти під варту тощо), застосовувати заходи щодо забезпечення конфіскації майна злочинця та ін.

Особа, яка вчинила злочин, повинна:

а) дати звіт про вчинення злочину;

б) отримати засудження;

в) стерпіти запобіжні міри і покарання.

Ця сама особа має право вимагати:

а) щоб до неї був застосований той закон, – який передбачає її відповідальність;

б) щоб до неї була застосована та міра покарання, яка передбачена порушенням нею законом. У теорії кримінального права склади злочинів класифікуються за різними підставами:

За ступенем суспільної небезпечності:

а) головні – у ст. 115, 364 КК та в частинах 1 ст. 185, – у яких міститься сукупність ознак злочину одного виду (умисне вбивство – у ст. 115 КК);

б) кваліфіковані – з обтяжуючими обставинами (ч. 215. ч. 2 ст. 121 ч. 2 ст. 134 КК);

в) менш небезпечні – з пом'якшуючими обставинами – 16, 118, 123, 124 КК.***За способами нарису складу злочину:***

а) прості склади злочинів;

б) складні.

Простим називається такий склад злочину, який у законі визначається єдністю, одиничністю всіх його елементів – об'єкта, однією дією, одною формою вини, ч. 1 ст. 115 КК:

а) один об'єкт посягання – життя;

б) одна дія і наслідки – смерть;

в) одна форма вини – умисел.

Складним називається такий склад злочину, який має:

а) дві або більше дії – (ст. 263 має кілька видів дій, кожна з яких утворює закінчений склад цього злочину);

б) дві різні форми вини – це такі склади злочину, в яких суб'єктивна сторона не однорідна (подвійна, змішана).

За конструкцією склади злочинів розподіляються на:

а) матеріальні – в яких злочинні наслідки є обов'язковою ознакою (викрадення, вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення майна тощо).

б) формальні – в яких злочинні наслідки не є обов'язковою ознакою (образа, хабарництво, дезертирство і т. ін.).

Будь-який злочин спричинює суспільно небезпечні наслідки (без цієї своєї властивості той чи інший вчинок не може бути злочином).

Закон про кримінальну відповідальність

Кримінальна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності, яка, в свою чергу, є частиною суспільної відповідальності.

Види відповідальності:

а) моральна (за порушення моральних норм поведінки);

б) громадська (за порушення правил, які встановлюють громадські організації);

в) юридична (за порушення юридичних норм, установлених державою);

Кожен вид відповідальності має примусовий характер.

Юридична відповідальність – це юридичний обов'язок порушника юридичної норми дати звіт про свою суспільну поведінку та сприйняти відповідні заходи державного примусу.

Кримінальна відповідальність – різновид юридичної відповідальності. Вона виникає з порушення кримінально-правових норм, заборонень.

Кримінальна відповідальність – це обов'язок особи, яка вчинила злочин, дати звіт про свої суспільно небезпечні дії та обов'язок піддатися кримінальному покаранню, стерпіти його юридичні наслідки.

Обов'язок особи нести кримінальну відповідальність виникає з моменту вчинення злочину. З цього моменту виникають кримінально-правові відносини, в яких реалізується відповідальність.

Кримінально-правові відносини виникають між особою, яка вчинила злочин, і органом правосуддя (державними органами, які борються зі злочинністю).

Законодавство України про кримінальну відповідальність вичерпується Кримінальним кодексом. Ніяких інших законодавчих актів про кримінальну відповідальність в Україні немає.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 4 КК)

Прийнятий Верховною Радою і підписаний Президентом України закон має бути надрукованим в офіційних виданнях («Відомостях Верховної Ради України» або в газеті «Голос України») не пізніше, ніж через сім днів після його затвердження, прийняття.

Надрукування кримінального закону і обнародування його (доведення до відома усіх громадян) є обов'язковою вимогою нормотворчості – видання законів. Ця вимога обґрунтовує презумпцію знання закону всіма громадянами держави.

Ненадрукований закон не має юридичної сили і не може (не повинен) застосовуватися.

Кримінальний закон набуває чинності і починає діяти:

а) з того моменту (дати), який встановлений у самому законі.

Якщо в законі невизначений момент чинності, початок дії закону, то він набуває чинності через 10 днів після його надрукування. 10-денний строк відраховується з наступної за днем надрукування закону доби, тобто з нуля годин наступної за днем надрукування закону доби;

б) з моменту (дати) його надрукування в офіційному виданні (про це, як правило, говориться в самому законі).

Часом вчинення злочину вважається:

а) час вчинення суспільно небезпечних дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, в тому числі й при готуванні до злочину і замаху на вчинення злочину;

б) час вчинення злочину виконавцем для всіх співучасників.

До *тривалих злочинів* застосовується новий кримінальний закон, якщо злочинний стан суб'єкта продовжувався і після набрання чинності новим законом.

До *продовжуваних злочинів* застосовується новий кримінальний закон, якщо хоча б одна з його дій була вчинена після набрання чинності новим кримінальним законом.

Дія кримінального закону припиняється:

а) *скасуванням* (анулюванням) кримінального закону повноважним державним органом;

б) *заміною* одним кримінальним законом іншого;

в) *закінченням* строку, на який було видано певний закон, або із зникненням умов, на які він розраховувався (так звані закони тимчасової дії); насамперед, це закони, які видаються і діють, скажімо, поки триває війна; з припиненням війни ці закони перестають діяти.

Кримінальна відповідальність у багатьох таких випадках за деякі злочини настає саме під час війни, наприклад, здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК), самовільне залишення поля бою (ст. 429 КК), добровільна здача в полон (ст. 430 КК), мародерство (ст. 432 КК), насильство над мирним населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК).

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі ст. 5 КК

Зворотною силою кримінального закону називається поширення дії закону на злочини, вчинені до видання цього закону, або до набуття ним чинної сили.

Зворотню силу кримінальний закон має тоді, коли цим законом усувається караність діяння Наприклад, ст. 85 КК 1960 р., яка передбачала відповідальність за дрібне розкрадання державного чи колективного майна, була виключена із КК і скасована законом України від 7 липня 1992 р. Указом від 23 листопада 1955 р. була виключена кримінальна відповідальність за аборт, від 8 лютого 1977 р. – за дрібне хуліганство і т. п. Видані закони поширюються й на діяння, які були вчинені до видання цих законів, якщо новий кримінальний закон пом'якшує караність

злочину. Це випадки декриміналізації діяння, яке раніше вважалося злочином.

Більш м'яким визнається кримінальний закон, у якого:

а) санкція передбачає покарання більш м'яким видом, наприклад, виправними роботами, а не позбавленням волі;

б) нижча межа мінімальної міри при однаковому максимальному розмірі покарання; наприклад, менш суворим треба визнати покарання позбавленням волі від двох до семи років порівняно з позбавленням волі від трьох до семи років.

Як правило, у самому законі завжди є вказівка на те, що йому надається зворотна сила.

Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України (ст 6. КК)

Після затвердження Вищим органом державної влади кримінальний закон набуває чинності й починає діяти. Чинність кримінального закону, його юридична сила і дія означають, що він застосовується на певній території, в певний час і до певних осіб. Отже, чинність кримінального закону діє за принципами:

- простору;
- часу;
- відносно певного кола осіб.

Згідно з ч. 1 ст. 6 КК України, кримінальний закон діє на всій території України. Жодних винятків із цього правила ні Конституція України, ні Кримінальний кодекс не передбачають.

Згідно з чинним законодавством України, до її території належать:

– *сухопутна (суша)* територія в межах державного кордону України;

– *водна територія*, до якої належать:

а) внутрішні територіальні води – води річок, озер та інших водойм на території України, води морських портів України, води заток, бухт, лиманів, проток, береги яких повністю належать Україні, води прикордонних річок до середини головного фарватеру;

б) територіальні прибережні морські води шириною 12 морських миль від лінії найбільшого відпливу (морська миля = 1853

м). Відкрите море за межами територіальних прибережних вод не перебуває під суверенітетом будь-якої держави. Це нейтральні води;

– **повітряний** простір України, тобто частина атмосфери, що розташована над сухопутною та водною територією України. Межею повітряного простору є вертикальна поверхня, яка проходить по лінії державного кордону України. Згідно з Повітряним кодексом, на іноземні судна та інші літальні апарати й пристрої, що пролітають у повітряному просторі України, на їхні екіпажі і пасажирів поширюється законодавство України. Порушення ними законодавства України утворює злочини, які передбачені ст. 281 КК і ст. 282 КК України.

– **надра** України, тобто простір під поверхнею сухопутної чи водної території. Межею надр є вертикальна поверхня, яка проходить по лінії державного кордону до центру Землі;

– **військові пароплави, шлюпки**, які плавають під прапором України, а також військові літаки й гелікоптери, де б вони не перебували;

– **цивільні і торговельні пароплави**, які плавають під прапором України у відкритому морі (за межами територіальних і внутрішніх вод). При цьому зауважимо, що судно визнається територією тієї держави, на території якої розташований порт, до якого воно приписане;

– **літаки, гелікоптери цивільної авіації України**, які не перебувають над територією іноземної держави;

– **територія військових частин Збройних Сил України**, які розташовані за кордоном, територія дипломатичних консульств, посольств, представництв України за кордоном.

Кримінальний закон України поширюється також на:

а) континентальний шельф України, тобто на територію, що є продовженням берега під водою до початку природного схилу (ст. 244 КК);

б) підводні кабелі ліній зв'язку (див. ст. 360 КК);

в) місця перебування 3-х науково-дослідних станцій в Антарктиді, які не належать до власне території України.

Згідно з чинним законодавством та практикою його застосування, місцем вчинення злочину вважається:

– **місце**, де настали злочинні наслідки дій, якщо цей злочин має матеріальний склад (дії + наслідки) злочину (вбивство, заповдіння тілесних ушкоджень, знищення майна, переривання вагітності, викрадення тощо);

– **місце**, де були вчинені передбачені кримінальним законом дії, якщо злочин містить формальний склад (достатньо лише дій) злочину (образа, спекуляція, хабарництво, глум над державною символікою, наркоманія тощо);

– **територія України** якщо суспільно небезпечні дії чи бездіяльність були вчинені за межами України, а їхні наслідки настали чи могли настати на території України.

Дія кримінального закону України не поширюється на осіб, які користуються *дипломатичною недоторканністю (іммунітетом)*. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які, згідно із законами і міжнародними договорами, не підсудні в кримінальних справах судам України, в разі вчинення цими особами злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Але *дипломатичний імунітет не абсолютний*, тобто питання про кримінальну відповідальність таких осіб за злочин, вчинений на території України, вирішується щоразу дипломатичними засобами. Така особа може бути відданою і судові України, однак у більшості випадків таку особу визнають «персона нон грата» (небажана особа) і висилають за межі України.

Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України (ст. 7 КК)

Ст. 7 КК передбачає відповідальність за злочини, вчинені за межами України, за національним принципом, статусом громадянства і загальним обов'язком дотримання всіх законів Держави України.

Громадяни України і особи без громадянства, які вчинили злочин за межами території України, підлягають кримінальній відповідальності за законами України, якщо вони притягнуті до

кримінальної відповідальності або віддані до суду на території України.

Згідно з частиною 2 ст. 25 Конституції України, громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Стаття 10 КК підтверджує це Конституційне положення і для випадків видачі особи, яка вчинила злочин.

Іноземці, які були засуджені за вчинення злочину на території України, можуть бути видані іноземній державі лише у випадках, передбачених міжнародними угодами.

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН

Поняття та значення кримінального закону.

Джерела кримінального закону.

Імплементация норм міжнародного права у кримінальне законодавство України. Співвідношення норм міжнародного і національного права.

Витоки та формування кримінального законодавства.

Структура кримінального закону.

Тлумачення кримінального закону.

Принципи чинності кримінального закону в просторі та часі.

Зворотня сила кримінального закону.

Чинність кримінального закону за національними та універсальними принципами.

Чинність кримінального закону в часі.

В Україні правосуддя по кримінальних справах здійснюється виключно на підставі закону. Ні звичай, ні судовий прецедент не в змозі визначити основні принципи кримінальної відповідальності по кримінальному праву, означувати злочинність і карність діянь.

Кримінальний закон – єдине джерело кримінального права України.

Кримінальний закон у найширшому розумінні – це система національних законодавчих актів України та імплементованих у них положень міжнародних договорів, що містять норми кримінального права.

Кримінальний закон – це і окрема стаття Кримінального кодексу або її частина, що передбачає відповідальність за злочин певного виду.

Кримінальний закон – це окремий законодавчий акт, що містить лише одну правову норму, яка стосується загальних положень кримінального права або регулює відповідальність за злочин певного виду.

Кримінальний закон – це і передбачені ст. 9 Конституції України відповідні положення міжнародних договорів, імplementовані в кримінальне законодавство України на загальноналезовому рівні Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р.

Кримінальний закон України – це сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів Верховної Ради України, що визначають загальні положення, підстави і межі кримінальної відповідальності, види злочинних діянь і передбачених за них покарань, підстави призначення покарання, звільнення від покарання чи відповідальності; а також сукупність положень міжнародних договорів, імplementованих у кримінальне законодавство України як його невід'ємна частина. Кримінальний закон є одним із важливих засобів охорони життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, суспільного ладу України, її політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань і засобом боротьби з ними.

Джерела кримінального права

Основним (концептуальним) джерелом, що містить норми прямої дії, – є **Конституція України**, що має вищу юридичну силу. Всі кримінально-правові норми повинні відповідати Конституції. Відповідності до ст. 8 Конституції, кожна прийнята кримінально-правова норма, що суперечить положенням Конституції, втрачає юридичну силу автоматично або ж не може її набувати, в таких випадках застосовується норма Конституції як норма прямої дії.

Основним національним джерелом кримінального законодавства є **Кримінальний кодекс України**, де сукупність кримі-

нально-правових норм об'єднана у відповідні глави та систематизована в певній послідовності. Джерелом кримінального законодавства є й окремі **некодифіковані кримінальні закони** (Указ Президії верховної Ради України від 12.01.1992 р. «Про відповідальність за виготовлення і збут купонів багаторазового користування»).

Міжнародні кримінально-правові норми, що стосуються Загальної частини кримінального права, не зазнаючи ніяких змін, імплементуються в національне законодавство України. Такими є норми чотирьох Європейських конвенцій, ратифікованих Україною 22.IX.1995 р., а також норми Конвенції країн СНД «Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних відносинах» 1993 р., яка для України набула чинності 14.04.1995 р. (Мінська конвенція).

Із прийняттям Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.XII.1991 р. статусу джерела кримінального права України набули укладені і належним чином ратифіковані Україною **міжнародні договори**. Вони становлять невід'ємну частину національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Джерелами кримінального права, відповідно до ст. 152 Конституції, можуть бути і **рішення Конституційного Суду України** про неконституційність кримінальних законів чи їх окремих положень.

Контроль за відповідністю законів та інших нормативно-правових актів конституції, тлумачення окремих її положень зумовлюють створення компетентного та авторитетного органу, який функціонував би самостійно і незалежно від будь-яких владних структур і надійно відстоював би принципи правової держави. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (ст. 147).

Першим кодифікованим актом нашої держави, що містив перші кримінально-правові норми щодо захисту вільної особи та її власності була створена близько 1016–1054 р.р., часів Київської Русі, князем Ярославом Мудрим «Руська правда».

Злочини визначались як «кривда» і, в основному, передбачали покарання у вигляді штрафу різних розмірів «віри», який стягувався на користь князівської скарбниці.

Покарання виносилися і виконувалися власником майна безпосередньо на місці вчинення злочину.

У 1919–1920 рр. розпочалася рецепція кримінального законодавства РРФСР «з метою встановлення єдності кримінального законодавства Радянських Республік». Циркуляром Народного Комісаріату УРСР від 4 серпня 1920 р. були без жодних змін рецесійовані Керівні начала з кримінального права РРФСР від 12.XII.1919 р.

Із утворенням у 1922 р. Союзу РСР вже офіційно законодавче формування кримінально-правової політики належало вищим органам державної влади СРСР щодо Основ кримінального законодавства та боротьби з найбільш небезпечними злочинами: контрреволюційними, військовими та ін.

Кожна кримінальноправова норма являє собою встановлене державою загальнообов'язкове правило поведінки. За своїм характером ці правила можуть бути забороняючими під погрозою покарання здійснення відповідних дій (кража, хуліганство, спекуляція), або, навпаки, під загрозою покарання здійснювати відповідні дії (повідомляти органам влади про достовірні відомості злочину що готується (бандитизм, надання допомоги особі, яка знаходиться в небезпечному для життя стані).

Структурно кримінальне законодавство складається з двох частин: Загальної та Особливої. Таку саму структуру має і Кримінальний кодекс України.

Кожна частина КК поділяється на глави: у Загальній частині їх 15, в Особливій 20. Кожна глава має назву та об'єднує певну сукупність статей, які теж мають назви.

У кінці Кримінального кодексу є додаток – перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

Норми Загальної частини формулюють основні принципи і вміщують означення понять і інститутів кримінального права. Ці норми за своїм змістом становлять єдине ціле і в них неможливо виділити які-небудь внутрішні структурні частини.

Норми Особливої частини кримінального права вміщують опис ознак конкретного складу злочинів і передбачає міри пока-

рання, які застосовуються в разі їх скоєння. За своєю будовою норми Особливої частини чітко розпадаються на дві частини. В одній перераховуються ознаки, які характеризують даний злочин (наприклад ст. 257 КК України – «Бандитизм» «Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб, а так само участь у такій банді або вчинюваному нею нападі»), а в другій частині норми вказується та міра покарання, яка може бути застосована за скоєння даного злочину (наприклад, у ст. 257 – «карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна»).

В теорії кримінального права перша частина норми, яка відноситься до Особливої частини кримінального законодавства, іменується диспозицією, а друга – санкцією.

Кримінально-правова норма, як і всяка правова норма, має триланкову структуру: гіпотезу, диспозицію і санкцію.

Гіпотезу, тобто умову, за якої застосовується правова норма, статті Особливої частини КК описують не текстуально, а контекстуально, тобто вона розуміється як необхідна. Текстуально ж ці статті описують диспозицію та санкцію. Норми ж Загальної частини санкцій не містять.

Диспозиція – це та частина норми, де називається, вказується або описується діяння, за скоєння яких передбачена конкретна міра покарання.

Диспозиції в кримінально-правових нормах Особливої частини описують стандарти заборонної (злочинної) поведінки певного виду, однак текстуально ці диспозиції описують лише специфічні для даного виду злочину ознаки, а інші необхідні ознаки, які є спільними для багатьох злочинів, законодавець вказує в нормах Загальної частини. Диспозиції в Особливій частині побудовані за принципом логічної норми.

Для опису ознак складу конкретного злочину законодавець використовує один із чотирьох видів диспозицій: просту, описову, відсильну та бланкетну.

Простою називається така диспозиція, яка лише називає склад злочину але не розкриває його змісту.

Описовою називається така диспозиція в якій дається опис основних ознак злочину, називає склад конкретного злочину і ро-

зкриває його зміст. Наприклад: спекуляція, тобто скупка і перепродажа товарів чи інших товарів з метою наживи».

Відсильною називається диспозиція, в якій законодавець для встановлення ознак злочинів які описуються, робить посилання до ознак другого кримінального карного діяння, передбаченого відповідною статтею того самого кримінального закону. Відсильна диспозиція ознаки певного складу злочину найчастіше називає в першій частині статті або називає лише сам склад злочину, а ознаки, що обтяжують такий злочин (кваліфікований вид), вказує в наступній частині статті.

Бланкетною називається диспозиція, яка для встановлення ознак кримінального діяння відсилає (посилається) не до вимог інших статей даного кримінального закону, а до других законів, нормативних або других актів (інструкцій, статутів, положень, наказів, правил тощо). Бланкетна диспозиція лише називає сам склад злочину, а для визначення ознак такого злочину відсилає до норм інших галузей права або інших підзаконних актів.

Санкція – це та частина норми, яка вміщує вказівку на конкретні види і міри покарання за скоєне передбаченого диспозицією злочину. Санкція як структурна частина статті Особливої частини КК використовується для визначення виду і розмірів покарання. Санкції бувають двох видів: відносно визначені та альтернативні.

За способом конструювання розпізнають **три види таких санкцій:**

- а) відносно визначені санкції з максимумом покарання;
- б) відносно визначені санкції з мінімумом покарання;
- в) відносно визначена санкція з максимумом і мінімумом покарання.

Альтернативною називається санкція, яка передбачає два або більше видів покарання, надаючи суду право вибору одного з них. Альтернативні санкції передбачають не один, а два чи більше видів покарань, з яких суд може призначити лише одне.

В історії кримінального законодавства відомі також інші види санкцій:

- а) **невизначена** – строки покарання не визначались;
- б) **абсолютно визначена** -строк покарання встановлювався конкретно;

в) **відсильна** – запозичала вид і розміри покарання для певних видів злочинів з інших статей КК.

Залежно від того, який орган проводить тлумачення, **розрізняють види тлумачення за суб'єктом** або як його ще називають, ступенем обов'язковості: **офіційне (легальне), судове і доктринальне (наукове).**

Офіційне (легальне) тлумачення – це тлумачення чинних законів або їх окремих положень Конституційним Судом України. Згідно зі ст. 147 Конституції України, «Конституційний Суд України вирішує питання відповідності законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України». Офіційне тлумачення обов'язкове для всіх органів, посадових осіб і громадян України.

Судовим є тлумачення, яке дається судом у процесі застосування кримінального закону до особи, винної в скоєнні злочину. Воно обов'язкове тільки для даної справи і після вступу вироку в законну силу набуває обов'язкової сили. Це значить, що до тих пір, поки вирок залишається в силі, тлумачення судом кримінального закону, відносно конкретного випадку, обов'язкове для всіх органів, посадових осіб і громадян.

Судове тлумачення кримінального закону відбувається в процесі судового розгляду, коли суд будь-якого рівня застосовує по кожній справі певні кримінально-правові норми, з'ясувавши їх зміст та відповідність Конституції України.

Керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду являють собою *особливий вид судового тлумачення* кримінального закону. Особливість такого тлумачення в тому, що воно обов'язкове для всіх нижчестоящих судових інстанцій не тільки при розгляді якої-небудь конкретної справи, а й при розгляді всіх справ даної категорії.

Доктринальним (науковим) вважається тлумачення кримінального закону, яке дається науковими установами, окремими вченими в монографіях, підручниках, статтях, науково-практичних коментаріях чинного (діючого) кримінального законодавства.

За способами тлумачення поділяються на: **а) філологічне; б) логічне; в) системне; г) історичне.**

Філологічне тлумачення полягає у зв'язуванні змісту закону шляхом аналізу самого його тексту (змісту певних термінів і

понять) із використанням правил граматики, синтаксису, орфографії і пунктуації.

Логічне тлумачення закону застосовується в кожному випадку як на рівні кваліфікації злочину, так і на рівні індивідуалізації відповідальності (покарання), оскільки всі склади злочинів у Особливій частині КК побудовані з використанням логічних конструкцій, що містять загальне поняття складу злочину.

Системне тлумачення в уясненні змісту і відповідності кримінального закону шляхом його зіставлення з іншими законами, а також у встановленні його місця в загальній системі діючого, чинного кримінального законодавства.

Системне тлумачення – це з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону шляхом зіставлення його з іншими положеннями даного чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, а інколи – і в усій національній правовій системі.

Історичне тлумачення зводиться до з'ясування, усвідомлення кримінального закону шляхом вивчення обставин і причин, які визвали, зумовили його видання, зіставлення нині прийнятого закону з раніше чинним.

Історичне тлумачення – це з'ясування змісту закону в різних аспектах: з урахуванням ретроспективного та сучасного обсягу кримінально-правового регулювання однойменним інститутом (спекуляція); з урахуванням умов, що формували криміналізацію певного суспільно небезпечного діяння та наступну зміну обсягів даної криміналізації.

Тлумачення кримінального закону **за обсягом кола суспільно небезпечних діянь**, що охоплюється певною кримінально-правовою нормою, поділяється на:

- а) буквальне;
- б) поширювальне;
- в) обмежене.

Буквальне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми в точній відповідності до тексту закону, в результаті якого закон застосовується до випадків, безпосередньо (буквально) описаних в його тексті. Буквальне тлумачення є основним серед таких видів.

Поширювальне тлумачення полягає у наданні дії закону ширших меж, ніж це безпосередньо впливає з буквального тлумачення кримінально-правової норми, оскільки певні аспекти цього діяння розуміються контекстуально.

Обмежене тлумачення полягає у наданні дії закону вузких меж, ніж передбачає буквальний зміст певної кримінально-правової норми, (наприклад, втягування неповнолітніх у злочинну діяльність передбачає, виходячи з буквального тлумачення закону, відповідальність за цей злочин і неповнолітніх осіб віком до 16 років. Однак логічне тлумачення детермінує висновок про те, що в даній нормі законодавець охороняє нормальне формування морального розвитку неповнолітніх від тих осіб, у яких основи такого розвитку вже сформовані, тобто від повнолітніх осіб (після 18 років).

Принципи чинності кримінального закону у просторі та часі

Кримінальний кодекс України передбачає просторову та часову юрисдикцію кримінального закону.

Просторова юрисдикція означає поширення кримінального закону України в межах певної території та щодо певного кола осіб.

Часова юрисдикція кримінального закону означає тривалість дії кримінального закону в межах певного часового інтервалу.

Просторова юрисдикція кримінального закону ґрунтується на трьох основних принципах: територіальному, національному та універсальному.

Територіальний принцип регламентує чинність кримінального закону на території України. Винятком із територіального принципу є принцип дипломатичного імунітету. Він передбачає, що кримінально-правова юрисдикція України не поширюється на осіб, які мають дипломатичний імунітет, але зберігається щодо вчинених ними в Україні злочинів. Тому до відповідальності за ці злочини вони притягаються в державі, яка є акредитуючою.

Національний принцип (принцип громадянства), який передбачено ч. 1 ст. 5, регламентує чинність кримінального закону щодо діянь, вчинених за межами України її громадянами та особами без громадянства, що постійно проживають в Україні.

Універсальний принцип передбачає поширення чинності кримінального закону України щодо діянь, вчинених за межами України іноземними громадянами, у випадках, передбачених міжнародними договорами.

Просторові принципи, як правило, визначаються нормами кримінального закону України, але вони все більш корелюються міжнародними договорами. Це підтверджено приєднанням України до Європейських конвенцій та укладанням країнами СНД Мінської конвенції 1993 р.

Ці конвенції суттєво корелюють зміст територіального та національного принципів просторової чинності кримінального закону України.

Поняття «територія України» визначається нормами державного та міжнародного права.

Основні положення цього поняття визначають ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.: «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору».

Злочин (у формі готування, замаху, виконання, підмовництва, пособництва, організаційної діяльності) визнається вчиненим на території України в випадках:

- 1) коли він розпочатий і закінчений на території України;
- 2) коли він розпочатий за межами України, а дії, що утворюють його, вчинені на території України;
- 3) коли суспільно небезпечні дії були розпочаті або вчинені за межами України, а закінчені або злочинний наслідок настав на території України (постріл було зроблено з території Молдови, а смертельне поранення особи сталося на території України).

Відповідно до ст. 2 Конвенції, передача кримінального провадження, полягає в тому, що одна договірна держава передає іншій державі «повноваження переслідувати в судовому порядку згідно зі своїм кримінальним законодавством будь-який злочин, до якого застосовується кримінальне законодавство іншої Договірної держави».

Передачу іноземних громадян стосовно виконання вироку щодо засуджених в Україні до позбавлення волі передбачає Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р.

Підставою передачі засудженого для відбування покарання у державі, громадянство якої він має, є сукупність таких факторів:

1) засудження іноземного громадянина українським судом за злочин, вчинений на території України, до позбавлення волі на такий строк, який на момент отримання запиту іноземної держави про передачу засудженого становив би не менше як 6 місяців (ч. 2 ст.2 п.«с» ч. 1 ст.1 Конвенції);

2) наявність у засудженої особи громадянства договірної держави;

3) добровільна згода засудженої особи щодо її передачі для відбування покарання у своїй державі;

4) вчинене засудженим діяння визнається злочином згідно з кримінальним законодавством держави винесення вироку і держави виникнення вироку (п.«с»ч.1 ст. 3 Конвенції).

Повним дипломатичним імунітетом користуються: глава дипломатичного представництва (посол, посланник, повірений у справах), члени дипломатичного персоналу, які мають дипломатичний ранг (радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі та треті секретарі, заступники торгових представників, помічники аташе), а також члени сімей усіх зазначених осіб, якщо вони не є громадянами України.

Обмеженим дипломатичним імунітетом користуються консульські посадові особи і консульські службовці, члени адміністративно-технічного і обслуговуючого персоналу, члени парламентських і урядових делегацій. Ці особи не підлягають кримінальній юрисдикції України лише щодо дій, вчинених ними при виконанні своїх службових обов'язків.

Іноземні громадяни і особи без громадянства, які постійно в Україні не проживають і вчинили злочин за межами України, не підлягають кримінальній відповідальності за законодавством України. Якщо вони після вчинення злочину опинилися в Україні, то може йтися лише про їх затримання і видачу (екстрадицію) державі, громадянином якої вони є або проти інтересів якої був учинений злочин.

Видача громадянина України іноземній державі є неприпустимою. Відповідно ч. 2 ст. 25 Конституції, громадянин України не може бути виданий іншій державі. Це не стосується випадків видачі громадянина України повноважному міжнародному суду-

вому органу у зв'язку з можливим вчиненням ним передбачених міжнародними конвенціями злочинів (злочинів проти миру і людяності та воєнних злочинців). Не підлягають видачі також іноземні громадяни і особи без громадянства, яким Україною було надано притулок.

Згідно з ч. 1 ст. 6 КК України злочинність і карність діяння визначається законом, який діяв під час вчинення цього діяння. Чинним визнається закон, що набрав чинності.

Чинним визнається закон, що набув законної сили до його скасування чи заміни новим законом, а якщо закон було прийнято на певний строк – до закінчення такого строку.

Питання набрання законної сили законом врегульовані ч.5 ст. 94 Конституції України: «Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Офіційними джерелами, в яких публікуються закони, є Відомості Верховної Ради України та газета «Голос України» («Урядовий Кур'єр»).

Після прийняття ВРУ кримінального закону він підписується Головою ВР і направляється Президенту України. Згідно зі ст. 94 Конституції, Президент протягом 15 днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, і офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до ВР для повторного розгляду.

Можливі **три строки** набрання новим законом чинності:

- 1) після десяти днів з дня його опублікування в офіційному виданні;
- 2) з дня його опублікування в офіційному виданні;
- 3) з того часу, який у ньому зазначений.

В літературі виділяють три обставини, внаслідок яких кримінальний закон втрачає чинність:

- 1) коли він був скасований або замінений іншим кримінальним законом (Законом України від 17.06.1992 р з КК були виключені ст.61 (шкідництво), ст. 62 (антирадянська агітація і пропаганда));

- 2) коли він замінений повністю чи частково іншим законом без будь-якої вказівки про це в новому законі (наприклад законом від 28.01.94 р. було дано нову редакцію ст. 148 КК «Заняття забороненими видами підприємницької діяльності»);

3) у зв'язку із закінченням строку дії або зміною (усуненням) умов чи обставин, на які він розрахований (Указ Президії ВРУ від 26.XII 1990 р. «Про відповідальність за порушення правил користування картками споживача на право придбання товарів»).

Якщо закон виключає караність діяння, він має зворотну силу – діяння, вчинене особою до набрання сили цим законом, більше не вважається злочинним. Кримінальна справа щодо неї не може бути порушена, а наявна підлягає закриттю за відсутністю складу злочину.

Зворотну силу має й закон, який пом'якшує покарання.

Закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має. Особа, яка вчинила злочин до набрання чинності цим законом, відповідає за законом, який діяв під час вчинення даного злочину.

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ

Поняття та ознаки злочину.

Злочини та інші правопорушення.

Відмінність злочину від інших правопорушень

Класифікація злочинів.

Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, є вчинком людини. Саме тому йому притаманні усі ті об'єктивні та суб'єктивні властивості, які характеризують будь-яку людську поведінку: фізичні властивості – той чи інший рух тіла або утримання від нього, використання фізичних, хімічних, біологічних та інших закономірностей навколишнього світу; психологічні властивості – прояви свідомості і волі, мотивація поведінки, її цілеспрямованість.

У Кримінальному кодексі Франції 1992 р. визначення поняття злочину взагалі не дається, в ст. 111-2 говориться про те, що закон дає визначення злочинів і проступків та встановлює покарання, які застосовуються до осіб, які їх вчинили. При цьому злочинні діяння КК Франції поділяє на злочини і проступки.

Кримінальний кодекс ФРН 1871 р. в редакції від 2.01.1975 р у п. 12 гл. 2 першого розділу («Пояснення термінів») визначає «(1) **Злочинами є протиправні діяння**, за які передбачено позбавлення волі на строк не менше одного року або більш суворе

покарання; (2) **Проступками** є протиправні діяння, за які передбачено позбавлення волі на більш короткий строк і покарання у вигляді штрафу».

У США існує як федеральне кримінальне законодавство, так і законодавство окремих штатів. У федеральному кримінальному законодавстві визначення поняття «злочинний акт» не дається, а в кримінальних кодексах окремих штатів такі визначення є.

У КК Китайської Народної Республіки дається розгорнуте матеріально-формальне визначення поняття злочину: «Всі діяння, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність, заподіюють шкоду системі диктатури пролетаріату, порушують соціалістичну революцію і соціалістичне будівництво, громадський порядок, посягають на всенародну власність громадян, їх свободу, демократичні й інші права, а також інші суспільно небезпечні дії, за які в КК передбачене кримінальне покарання, є злочинами».

У Кримінальному кодексі Японії 1907 р. визначення поняття злочину відсутнє, воно дається в теорії кримінального права. Немає визначення поняття злочину і в законодавстві Англії, де діє система прецедентного права. Таке визначення дається практикою та доктриною. Так, у коментованому зводі англійського законодавства Хелсбері визначається: «Здебільшого під злочином розуміється зло, що впливає на безпеку чи процвітання взагалі, тому суспільство зацікавлене його бороти. Часто це моральне зло, тобто поведінка, шкідлива для загального морального духу суспільства».

У ст.14 КК Російської Федерації від 1.01.1997 р дається таке означення злочину: «Злочином визнається винно вчинене суспільно небезпечне діяння, заборонене цим Кодексом під загрозою покарання», тобто в цьому визначенні вказується чотири ознаки злочину: суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність.

Злочин завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку. А оскільки саме об'єктивні закономірності розвитку суспільства, його потреби та інтереси виступають критерієм, мірилом цінності або антицінності людської поведінки, відповідності або невідповідності цим потребам та інтересам, злочин завжди є антигромадською поведінкою.

Злочин визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає

на суспільний лад України, його політичну та економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок.

Ст. 11 КК виділяє дві важливі особливості злочину – вчинення злочину винно-навмисно чи необережно, а також караність злочину.

Злочином називається суспільне небезпечне, винне і каране діяння (дія чи бездіяльність), передбачене кримінальним законом.

Залежно від того, чому надавалося більше значення – соціальній чи правовій характеристиці злочину – можна виділити три визначення поняття злочину: формальне, матеріальне та формально-матеріальне.

Формальне визначення відбивало лише юридичну природу, юридичні ознаки злочину: злочином визнавалося таке діяння, яке передбачалося кримінальним законом як кримінально каране (злочинне те, що каране за кримінальним законом).

Матеріальне визначення підкреслювало соціальну суть злочину, суперечність його певним суспільним цінностям (злочин – суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне об'єднує в собі як соціальну, так і правову характеристику злочину (злочин – суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння).

У визначенні злочину названо дві ознаки злочину: **протиправність (протизаконність)** – формальна, нормативна ознака, та суспільна, та **суспільна небезпечність** – матеріальна ознака, тобто дається матеріально-формальне визначення поняття злочину. В теорії кримінального права обов'язковими ознаками злочину, також називають **винність і караність** або лише винність.

Проектом Кримінального кодексу України пропонується вказати на три ознаки злочину: суспільну небезпеку, забороненість кримінальним законом і винність.

Об'єктивно суспільно небезпечне діяння може бути визнане злочином лише в разі, коли воно є проявом свідомості і волі особи, тобто вчинене винно (умисно чи необережно). **Суспільна небезпечність – матеріальна ознака**. Саме ця ознака відбиває соціальну властивість злочину.

У ст. 3 КК однозначно визначено, що кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Яка б шкода не була заподіяна діянням особи, які б тяжкі наслідки воно не спричинило, якщо воно вчинене за відсутності вини, тобто умислу або необережності, коли особою не усвідомлювала-ся суспільна небезпечність вчинюваних нею дій (бездіяльності) і їх можливих наслідків, і вона не тільки не бажала їх настання, а й не передбачала можливості їх настання і при цьому на неї законом не покладался обов'язок передбачення таких наслідків, воно (діяння) не може бути визнане злочином, оскільки в такому діянні відсутній прояв свідомості та волі особи.

Критерієм оцінки суспільної небезпечності виступають об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки злочину, спосіб вчинення злочину, форма вини, мотиви та ін.

У законі виділяються такі поняття, як характер і ступінь суспільної небезпечності. Під **характером** суспільної небезпечності розуміють її **якісну властивість**, під **ступенем** – **кількісну**.

Ступінь суспільної небезпечності (інтенсивність суспільної небезпечності) відбивається в:

- а) ступені тяжкості шкоди;
- б) способі, місці, часі вчинення злочину;
- в) ступені вини;
- г) мотивах і меті;
- д) усіх інших об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину.

Значення суспільної небезпечності як матеріальної ознаки злочину полягає в тому, що вона:

- 1) є основним об'єктивним критерієм визнання діяння злочином, його криміналізації;
- 2) дозволяє розмежувати різні за характером і ступенем суспільної небезпечності злочини;
- 3) визначає межу між злочином та іншими правопорушеннями;
- 4) є одним із загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Винність – одна з найважливіших ознак злочину, але не самостійна ознака, а така, що характеризує суспільну небезпечність діяння, тобто є структурним елементом суспільної небезпечності.

Ознака злочину – **винність** – *характеризує його внутрішній психологічний зміст*. У цій ознаці відбивається *найважливіший принцип кримінального права – принцип суб'єктивного ставлення, відповідальності тільки за наявності вини*, який знайшов своє нормативне вираження в ст. КК: «...лише суспільно небезпечне діяння, вчинене винно, може бути визнане злочином». Кримінальний закон виключає принцип об'єктивного ставлення, тобто відповідальності за шкоду, заподіяну при відсутності вини (умислу або необережності).

Вина є психічним ставленням особи до суспільно небезпечного діяння, що вчиняється, та його наслідків у формі умислу або необережності.

Під караністю суспільно небезпечного діяння (злочину) розуміється не фактичне застосування покарання за його вчинення, а можливість застосування покарання, передбаченого санкцією кримінально-правової норми, якою визначений склад конкретного злочину і встановлені види та межі покарань, що можуть бути призначені особі, яка вчинила таке діяння. Отже, караність діяння не означає, що особі, яка його вчинила, обов'язково буде призначене санкцією покарання, оскільки з підстав, передбачених законом, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання, або ж покарання буде призначено інше, більш м'яке, чи призначено умовно або з відстрочкою його виконання.

Караність – *не самостійна ознака злочину, вона є структурним елементом його іншої обов'язкової ознаки – протиправності*.

Протиправність злочину одночасно означає і його караність.

Караність – обов'язкова ознака злочину, це загроза застосування покарання за злочин, яка міститься в кримінально-правових санкціях.

Протиправність суспільно небезпечного діяння, як формальна ознака злочину означає передбаченість його в кримінальному законі.

Протиправність – юридична, правова оцінка суспільної небезпечності, відображена в законі. Саме суспільна небезпечність, її характер і ступінь визначають об’єктивні межі кримінальної відповідальності.

Суспільна небезпечність діяння – це, насамперед, його об’єктивна властивість заподіювати шкоду або ж створювати загрозу заподіяння шкоди тим об’єктам, які охороняються законом, у ньому виявляється негативне ставлення особи до тих об’єктів, а іноді в цілому до панівних у суспільстві відносин.

Під **діянням** у теорії кримінального права розуміється не просто зовнішній прояв **поведінки особи**, а **поведінки усвідомленої**, яка знаходиться під контролем свідомості й волі, тобто такої, що відповідає всім ознакам людської діяльності в її загальному психологічному значенні. **Поділ суспільно небезпечного діяння на об’єктивну і суб’єктивну сторони** має умовний характер, тому що реально характер і ступінь суспільної небезпечності злочину визначається:

- **об’єктивною стороною** – характером і розміром заподіяної шкоди, способом дії та іншими об’єктивними ознаками, а також;

- **суб’єктивною стороною** – ступенем усвідомлення заподіяної шкоди, активністю волі, мотивами і цілями поведінки особи, які поєднуються.

Суспільно небезпечне діяння в кримінально-правовому розумінні – це об’єктивне зовні ставлення особи до панівного у певному суспільстві правопорядку, яке виявляється у посяганні на нього, внаслідок чого завжди завдається шкода певним соціальним цінностям.

Суспільна небезпечність діяння – об’єктивна властивість будь-якого правопорушення, включаючи злочин.

Суспільна небезпечність визначається і внутрішніми ознаками – суб’єктивними, передбачає визнання вини структурним елементом суспільної небезпечності діяння. **Діяння – це вольова, усвідомлена поведінка**. Суспільно небезпечними можуть бути тільки вольові, усвідомлені дії особи. Дії ж неосудних не є суспільно небезпечними, а просто небезпечними, тобто слід розрізняти поняття «суспільна небезпечність» і «небезпечність».

Злочином повинно визнаватися лише таке діяння, ступінь суспільної небезпечності якого (з урахуванням інших критеріїв

криміналізації у їх взаємозв'язку) досяг рівня, що вимагає боротьби з таким діянням кримінально-правовими заходами. У разі недотримання цієї умови виникає розходження між *суспільною небезпечністю і його протиправністю* – надмірна криміналізація діяння.

Протиправність суспільно небезпечного діяння формальна ознака злочину означає передбаченість його в кримінальному законі. Кримінальна протиправність тісно пов'язана з суспільною небезпечністю: воно є суб'єктивним відображенням об'єктивної реальної небезпечності діяння для суспільних відносин, її *законодавчою* оцінкою. Тому **кримінальна протиправність – юридична, правова оцінка суспільної небезпечності відображена в законі**. Саме суспільна небезпечність, її характер і ступінь визначають об'єктивні межі кримінальної відповідальності. Виділення законом протиправності як обов'язкової ознаки злочину є відображенням *принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає особа, яка вчинила діяння, передбачене кримінальним законом як злочин*.

Кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів. Тому якщо навіть діяння являє собою суспільну небезпечність для суспільних відносин, але не передбачене кримінальним законом, воно не є злочином (необорезне знищення або пошкодження приватного майна являє собою небезпечність для такого об'єкта, що охороняється законом).

Кримінальна протиправність є формальною ознакою злочину. Закріплення в законі формальної ознаки злочину також означає, що не допускається застосування кримінального закону за аналогією.

Злочин – не єдиний вид правопорушення. Тому виникає питання про **місце злочину** в системі правопорушень, **відмежування його від інших правопорушень: адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових**.

Визначаючи вид відповідальності за ті чи інші правопорушення, законодавець враховує цілий ряд обставин: ступінь суспільної небезпечності (шкідливість) правопорушень, реальну можливість ефективної боротьби з такими правопорушеннями, наявні в суспільстві традиції, звички, оцінку суспільством тих чи інших діянь тощо.

Розрізняються злочини та інші правопорушення, насамперед, за ступенем їхньої суспільної небезпечності.

Проте сам ступінь суспільної небезпечності не може бути єдиним критерієм визначення виду відповідальності за конкретні діяння.

Ступінь суспільної небезпечності діяння як головна розмежувальна ознака між злочинами та іншими правопорушеннями визначається всіма його ознаками: формою і видом вини, мотивом і метою, способом, місцем, обстановкою вчинення діяння і його наслідками.

Найчастіше розмежування здійснюється за наслідками вчинення діяння і, насамперед, за розміром заподіяної шкоди.

Найчастіше виникає питання про відмежування злочинів від адміністративних правопорушень. Критеріями розмежування злочинів і адміністративних правопорушень є:

1) **розмір заподіяної шкоди:** так, розкрадання державного чи колективного майна шляхом крадіжки (крім випадків вчинення її з проникненням у приміщення чи інше сховище), шахрайства, привласнення, розтрата чи зловживання посадовим становищем при вартості викраденого до трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян, спричинює відповідальність за ст. 51 КАП, тобто є адміністративним проступком, а при вартості понад цю суму – тягне кримінальну відповідальність;

2) **вартість предмета правопорушення:** так, незаконне скуповування, продаж, обмін, використання як засобу платежу або як застави валютних цінностей, при вартості предмета незаконної операції до двадцяти мінімальних розмірів зробітної плати є адміністративним проступком і тягне відповідальність за ст. 162 КАП, а якщо вартість предмета незаконної операції перевищує 20 мінімальних розмірів заробітної плати, то дії визнаються злочином і тягнуть відповідальність за ст. КК; незаконне переміщення через митний кордон України поза митним контролем товарів, валюти, цінностей та інших предметів при їх вартості до двохсот мінімальних розмірів заробітної плати є адміністративним проступком, відповідальність за ст. 209 КАП, а при вартості понад вказану суму – злочином, відповідальність за ст. КК;

3) **наслідки правопорушення:** так, пошкодження кабельної, радіорелейної, повітряної лінії зв'язку, проводового мовлен-

ня або споруд чи обладнання, які входять до їх складу, якщо воно не викликало тимчасового припинення зв'язку, є адміністративним проступком і тягне відповідальність за ст. 147 КАП, а якщо названі дії викликали тимчасове припинення зв'язку, то настає відповідальність за ст. КК;

4) повторність вчинених дій: незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або застави при вартості предмета незаконної операції до 20 мінімальних розмірів заробітної плати визнаються злочином, якщо ці дії вчинені протягом року після накладання адміністративного стягнення за такі самі правопорушення; порушення правил адміністративного нагляду визнається злісним і є злочином, якщо воно вчинене особою, до якої двічі протягом року застосовувались адміністративні стягнення за такі самі порушення;

5) ступінь суспільної небезпечності вчинених дій, який визначається всіма ознаками вчиненого діяння. Так, вчинення особою дій, що порушують громадський порядок і спокій громадян (нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії є дрібним хуліганством і кваліфікується за ст. 173 КАП, а якщо цими діями грубо порушується громадський порядок і виявляється явна неповага до суспільства, то вони стають кримінально караним хуліганством ст. КК.

На ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння значною мірою впливають форма і вид вини, мотив і мета вчинення суспільно небезпечних дій.

На ступінь суспільної небезпечності діяння впливає і кількість епізодів вчинених дій (одноразове доведення неповнолітнього до стану сп'яніння його батьками або іншими особами, від яких неповнолітній перебував у службовій залежності, тягне відповідальність за ст. 180 КАП, а неодноразове споювання неповнолітнього визначається втягненням його в пиятство і тягне відповідальність за ст. КК.

При розмежуванні злочинів та інших правопорушень за ступенем їхньої суспільної небезпечності досить часто необхідно визначити зміст оцінювальних ознак складу злочину. Оцінювальні ознаки в кримінальному законі вживаються або як ознаки діяння, або ж як ознаки наслідків «злісне» ухилення від сплати встановлених коштів на утримання дітей (аліментів); «грубе» по-

рушення громадського порядку, «явна» неповага до суспільства «істотна» шкода державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам і інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб.

Відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, **«адміністративним правопорушенням (протовиною) визнається** протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Частина 2 ст. 9 передбачає, що відповідальність настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності.

Заходами адміністративного стягнення є: попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, виданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); виправні роботи; адміністративний арешт.

Законодавча класифікація злочинів у чинному законодавстві проводиться за: 1) *об'єктом посягання*, 2) *формою вини*, 3) *характером і ступенем суспільної небезпечності діяння*.

Під класифікацією злочинів розуміють розподіл їх на групи незалежно від того чи іншого критерію. Так, залежно від форми вини злочини можна поділити на умисні та необережні, залежно від завершеності злочинної діяльності – на **закінчені** та **незакінчені** тощо. Кожна з таких класифікацій може вирішувати конкретні завдання.

Виникає потреба **класифікації злочинів** у загальній частині кримінального права **залежно від характеру і ступеня суспільної небезпечності, що визначають тяжкість злочину**.

Об'єкт посягання є основою для визначення місця того чи іншого злочину в системі Особливої частини Кримінального ко-

дексу і віднесення злочину до тієї чи іншої групи за характером і ступенем суспільної небезпечності.

Усі злочини в Особливій частині об'єднані (поділені на) в групи (глави, розділи) за об'єктом посягання. Правильне визначення об'єкта посягання злочинного діяння законодавцем важливе не лише для визначення його «порядкового числа» в Кримінальному кодексі, а й визначає його підслідність і підсудність, зумовлює ефективність боротьби з ним на певних етапах розвитку суспільства.

Найперше всі злочини слід розділити на дві групи щодо **форми вини: умисні та необережні.**

В Кримінальному кодексі визнаються окремі *групи умисних злочинів залежно від ступеня і характеру їх суспільної небезпечності. В ст. 12 (1) КК дається вичерпний перелік злочинів, які законодавцем віднесені до тяжких.* Визнання особи винною у вчиненні такого злочину впливає на вид виправно-трудової установи, в якій буде призначено відбування покарання, враховується при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання.

Показником характеру і ступеня суспільної небезпечності злочину *є санкція* відповідної кримінально-правової норми. До тяжких злочинів віднесені умисні злочини, за вчинення яких може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі.

До особливо тяжких належать злочини, якщо: а) вони є умисними злочинами, передбаченими в ст. 12 КК; б) за їх вчинення законом передбачене максимальне покарання у вигляді смертної кари або позбавлення волі на строк понад десять років.

З урахуванням викладеного у КК можна запропонувати класифікацію злочинів за їх тяжкістю на чотири групи:

1. Ті, що не являють великої суспільної небезпечності, – умисні злочини, за які законом передбачено максимальне покарання не вище трьох років позбавлення волі, а також необережні, за які законом передбачено покарання не вище п'яти років позбавлення волі.

2. Середньої тяжкості – умисні злочини, за які законом передбачено максимальне покарання не вище п'яти років позбавлення волі, а також необережні злочини, за які законом встановлено покарання понад п'яти років позбавлення волі.

3. Тяжкі – умисні злочини, за які законом встановлено максимальне покарання не вище десяти років позбавлення волі.

4. Особливо тяжкі – умисні злочини, за які законом передбачено покарання понад десять років або довічне ув'язнення (смертна кара).

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

|| Поняття кримінальної відповідальності.

|| Форми кримінальної відповідальності.

|| Підстави кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності. Встановлюючи юридичну відповідальність, законодавець виданням правової норми забороняє скоєння відповідних діянь або, навпаки, зобов'язує виконання необхідних для суспільства дій під загрозою застосування тих чи інших санкцій.

Юридична відповідальність, або відповідальність за законом, – це процес застосування, або реалізації, правової норми, в якій виконується воля законодавця, яка виражена в нормі права.

Реалізація правової норми виникає в формі здійснення правотносин, відповідних конкретній нормі які виникають на її основі.

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, а останню можна визначити як вид і міру примусового перетерпіння особою, що вчинила правопорушення, певних позбавлень державно-правового характеру, які передбачені законом.

Видові (специфічні) ознаки кримінальної відповідальності характеризуються так:

1. Кримінальна відповідальність – це особливий елемент у механізмі кримінально-правового регулювання, в межах якого здійснюється **реагування держави на вчинений особою злочин**.

2. Офіційна оцінка поведінки особи як злочину, а її самої як злочинця, згідно ст. 62. ч. 1 Конституції та ч. 2 ст. 3 КК, може здійснюватися **лише судом в обвинувальному вироку**.

3. Кримінальна відповідальність **тягне несприятливі наслідки для злочинця**; іноді вони зводяться лише до визнання судом особи винною у вчиненні злочину і тим самим її **осуду з боку держави**, але в більшості випадків такий осуд поєднується із за-

стосуванням **конкретного заходу кримінально-правового впливу**, передбаченого кримінальним законом.

Основний зміст кримінальної відповідальності

Визначення кримінальної відповідальності як **обов'язку** відповідати за вчинення забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння і стерти обмеження морального, матеріального та фізичного характеру.

Розуміння кримінальної відповідальності як **реального покладання на особу**, що вчинила злочин, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду та примусу.

Ототожнення кримінальної відповідальності та покарання, зведення кримінальної відповідальності до **застосування санкції**.

Розгляд кримінальної відповідальності як специфічних **кримінально-правових відносин** або як сукупності кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин.

Враховуючи викладене, ***кримінальну відповідальність можна визначити як форму реалізації охоронних кримінально-правових відносин, пов'язаних із вчиненням злочину, яка завжди полягає в державному осуду злочинця, що здійснюється судом у обвинувальному вирокі, і, як правило, втілюється в застосуванні до нього конкретних заходів кримінально-правового впливу.***

Кримінальна відповідальність – це вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного засудження, а також позбавлень особистого, майнового або іншого характеру, які передбачені кримінальним законом і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Отже кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком чинності, а припиняється з моменту припинення кримінально-правових відносин.

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в **трьох формах**:

1) першою є вимушене перетерпіння винним державного засудження, що виражено в обвинувальному вирокі суду, який не пов'язаний з призначенням йому кримінального покарання. Ст. 50

ч. 2 КПК зазначається, що «суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання, якщо на час розгляду справи в суді діяння втратило характер суспільно небезпечного, або особа, що його вчинила, перестала бути суспільно небезпечною».

2) другою формою реалізації кримінальної відповідальності є перетерпіння винним державного засудження, яке поєднано з призначенням йому конкретної міри покарання, від реального відбування якого, засуджений звільняється (коментар ч. 1 ст. 45. КК).

3) третьою найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є вимушене перетерпіння винним державного засудження і позбавлень або обмежень особистого, майнового чи іншого характеру, що складають зміст покарання, призначеного йому судом.

Підстава виділення форм кримінальної відповідальності

Можна виділити такі її форми: а) покарання; б) звільнення від покарання; в) умовне незастосування покарання («особлива» форма кримінальної відповідальності).

Покарання є основною формою кримінальної відповідальності. Конкретний зміст кримінальної відповідальності в цій формі включає: 1) державний осуд особи, що вчинила злочин, – визнання особи винною у вчиненні конкретного злочину судом в обвинувальному вирокі; 2) призначення їй судом конкретної міри покарання; 3) рішення суду про реальне відбування особою призначеної судом міри покарання; 4) перебування особи в особливому правовому становищі – стані судимості.

Звільнення від покарання є винятковою формою кримінальної відповідальності. Конкретний зміст у цій формі втілюється в двох варіантах:

1. Передбачає: а) державний осуд особи, що вчинила злочин, – визнання особи винною у вчиненні конкретного злочину судом в обвинувальному вирокі; б) непризнання їй судом конкретної міри покарання взагалі. Цей варіант звільнення від покарання передбачений ч. 2 ст. 50 КК.

2. Звільнення від покарання передбачає: а) державний осуд особи, що вчинила злочин, – визнання особи винною у вчиненні конкретного злочину судом в обвинувальному вирокі; б) призна-

чення їй судом конкретної міри покарання; в) рішення суду про повне і безумовне звільнення особи від відбування призначеного покарання, передбачений ст. 48, ч.1 ст. 54 КК.

У ряді статей КК передбачається звільнення особи, яка відбуває покарання, від подальшого його відбування (ст. 52, 53, ст. 54). Йдеться не про окремий варіант звільнення від покарання, а про особливі випадки зміни у відбуванні покарання.

Умовне незастосування покарання є особливою формою кримінальної відповідальності. Зміст її передбачає: а) державний осуд особи, що вчинила злочин, – визнання особи винною у вчиненні конкретного злочину судом в обвинувальному вирокі; б) призначення їй судом конкретної міри покарання; в) рішення суду про незастосування призначеного основного покарання за певною умовою (рішення про незастосування і призначення судом додаткового покарання; г) виконання особою протягом встановленого строку обов’язків, що впливають із визначеної судом умови незастосування покарання; д) перебування особи протягом певного строку в особливому становищі – стані судимості (ст. 45, 46, 46-1 КК).

Юридична природа звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності часто розглядається як окрема форма реалізації кримінальної відповідальності. Звільнення особи від відповідальності відбувається без визнання її винною у вчиненні злочину судом в обвинувальному вирокі.

Підстави кримінальної відповідальності

В чинному Кримінальному кодексі України підставам кримінальної відповідальності присвячена ст. 3 Загальної частини, вона свідчить: «Кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону».

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер».

Наведені вище приклади дозволяють зробити висновок, що питання про підстави кримінальної відповідальності у правовій системі вирішується таким чином:

1. **Основною правовою підставою** кримінальної відповідальності є чинний кримінальний закон, у якому вчинене особою діяння визначено як злочин

2. Крім основної правової підстави є окремі положення Конституції, Кримінального кодексу та КПК, що регулюють **особливі випадки** кримінальної відповідальності особи. Ці положення є **додатковими правовими підставами** кримінальної відповідальності.

3. **Основною фактичною підставою** є вчинення особою умисно або з необережності діяння, яке в чинному кримінальному законі визначенне як злочин.

4. Основна фактична одночасно є й достатньою фактичною підставою для кримінальної відповідальності особи.

Оскільки особа до винесення обвинувального вироку вважається невинуватою у вчиненні злочину, а юридична (кримінальна) відповідальність має індивідуальний характер, **необхідною формальною (процесуальною) підставою** кримінальної відповідальності є обвинувальний вирок суду, в якому особа визнається винною у вчиненні злочину і в якому її відповідальність набуває індивідуального характеру.

Підставою кримінальної відповідальності є встановлення в діях особи складу злочину. ***Склад злочину – це підстава кримінальної відповідальності.***

СКЛАД ЗЛОЧИНУ

Проблеми визначення складу злочину в теорії кримінального права.

Загальна характеристика юридичного складу злочину.

Основні системно-структурні характеристики юридичного складу злочину. Елементи і ознаки складу злочину.

Види юридичних складів злочинів.

Юридичний склад злочину і кваліфікація злочинів.

Складом злочину називають передбачену кримінальним законом сукупність ознак, при наявності яких скоєно суспільно небезпечне діяння може бути признано злочином.

Злочин – це свідомий вольовий вчинок людини, який виражений у конкретній дії або бездіяльності. Переконавання, погляди, думки, навіть якщо вони суперечать інтересам окремих осіб, суспільства, держави, але не знайшли свого вираження в дії або бездіяльності, не є злочином.

Дефініція:

Склад злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Склад злочину – є поєднання юридичних фактів. Таке розуміння складу злочину також має своє пояснення з позиції загальної теорії права. Вона розглядає правопорушення як «особливу побудову фактів, що відображає головні сторони (елементи) правопорушення, а також особливості предмета правової охорони – об'єкт правопорушення і наявність загальної передумови відповідальності, тобто правосуб'єктності». Склад правопорушення «..вбирає в себе не лише елементи самого правопорушення, але й ряд суттєвих фактів, що визначають юридичну відповідальність...». Отже, «перед нами – не просто комплексне поєднання юридичних фактів (фактичний склад), а своєрідне системне поєднання фактів, яке можна назвати фактичною конструкцією».

У теорії кримінального права термін «склад злочину» вживається в трьох різних значеннях:

а) як законодавча модель злочину певного виду;

б) як поєднання юридичних фактів (діяння особи з іншими фактичними обставинами);

в) як категорія науки кримінального права, суто теоретична конструкція.

Викладене дозволяє зробити такі висновки:

– склад злочину являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне;

– склад злочину утворює сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак;

– тільки в кримінальному законі встановлюється сукупність зазначених ознак;

– перелік складів злочинів, передбачених кримінальним законом, є вичерпним;

– тільки в складі злочину визначається характер і обсяг відповідальності за вчинений злочин.

Юридичний склад злочину – не єдина юридична конструкція в кримінальному праві. Щодо юридичного складу злочину – його особливості зумовлені, зводяться до такого:

1. **Юридичний склад злочину** – різновид юридичної конструкції в кримінальному праві, за допомогою якого законодавець фіксує (моделює) певний тип суспільно небезпечної поведінки як злочин певного виду.

2. **Юридичний склад злочину не зводиться до опису в кримінальному законі характерних ознак лише поведінки особи;** ця конструкція відтворює (моделює) в кримінальному праві поєднання певної поведінки з іншими обставинами (юридичними фактами), і тільки таке поєднання надає цій поведінці характеру злочину певного виду.

3. **Юридичний склад злочину** є єдиною й універсальною юридичною конструкцією, в межах якої фіксуються певний тип суспільно небезпечної поведінки як злочин певного виду.

Більшість авторів вважає, що відповідні елементи – **об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони** – містять ознаки, які їх характеризують.

Загальна структура юридичного складу злочину

Внаслідок систематизації юридичний склад злочину уявляється відображенням чотирьох груп юридичних фактів, що стосуються:

а) **об'єкта злочину**, тобто тих соціальних цінностей, які можуть постраждати внаслідок відповідного діяння;

б) **суб'єкта злочину**, тобто особи, яка його вчинила;

в) **об'єктивної сторони злочину**, тобто зовнішнього прояву діяння, а також – у багатьох випадках – тих обставин навколишнього середовища, які, на думку законодавця, впливають на визнання діяння злочином певного виду (окремим різновидом такого злочину);

г) **суб'єктивної сторони злочину**, тобто тих внутрішніх процесів у психіці суб'єкта, які певним чином пов'язані із зовнішньою, «об'єктивною», стороною діяння.

Об'єкт злочину – це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди завдає певної шкоди. Це те благо (цінність), яке поставлене під охорону кримінального закону. Тому об'єктом злочину визнаються певні суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

Об'єктивна сторона – зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого кримінальним законом діяння (дії або бездіяльності), що заподіває або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елемента складу виділяють **діяння (дію або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок**. Тому в злочинах з матеріальним складом має бути встановлений *причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечним наслідком*, що настав.

Суб'єкт злочину – це особа, яка вчинила злочин. Згідно з чинним законодавством, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, яка досягла певного віку. Тому юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації тощо) не можуть бути суб'єктами злочинів. Недопустимою є колективна відповідальність за злочини, вчинені окремими особами.

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину, бо вона включає в себе ті психічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину.

Ознаками суб'єктивної сторони як елемента складу визнається **вина, мотив та мета злочину**.

Обов'язковою (необхідною) основною ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є **вина особи**, яка може бути виражена в формі **умислу або необережності**. В разі відсутності вини немає складу злочину, навіть якщо внаслідок дії (бездіяльності) настали передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні наслідки.

Злочин вважається вчинений умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, ***передбачала*** його суспільно небезпечні наслідки і ***бажала*** або свідомо допускала ***настання*** цих наслідків (ст.8 КК).

Коли особа, яка вчинила злочин, ***передбачала*** можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), ***але легковажно*** розраховувала на їх відвернення, ***або не передбачала*** можливості настання таких наслідків, ***хоч повинна була і могла їх передбачити***, такий злочин вважається ***вчиненим з необережності***.

Оскільки вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, то дії, вчинені без вини, не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Слід розрізняти **необхідні** (обов'язкові) і **факультативні** (необов'язкові) ознаки складу злочину.

Необхідні – це ті зазначені ознаки складу злочину, які є обов'язковими для будь-якого складу злочину.

Факультативними – визнаються ті ознаки, на які додатково вказує законодавець при описуванні складів окремих злочинів. До таких слід віднести: час, місце, обстановку та спосіб вчинення злочину (характеризують об'єктивну сторону), мотив і мету (характеризують суб'єктивну сторону), а також ознаки спеціального суб'єкта злочину.

Класифікація юридичних складів злочинів за способом їх описання в кримінальному законі

За характером структури складів злочину, тобто за способом описання їх ознак безпосередньо в кримінальному законі, всі вони можуть бути поділені на **прості та складні**.

Простий склад злочину – це юридичний склад, «специфічна» частина якого містить описання єдиного за своїм змістом діяння, що вчиняється в межах однієї та тієї самої форми вини.

Складний склад злочину – це юридичний склад, «специфічна» частина якого містить описання одного ускладненого чи кількох різних за змістом альтернативних діянь, що можуть вчинитися з різними формами вини, різними способами або призвести до кількох наслідків.

Складним є склад злочину, законодавча конструкція якого ускладнена якими-небудь обставинами. Складними слід визнати склади з *двома об'єктами, з двома діями, з двома формами вини*.

Юридичний склад злочину і кваліфікація злочинів

У загальній формі кваліфікація злочинів може бути визначена як оцінка певної поведінки людини як конкретного злочину (злочинів).

Під кваліфікацією злочинів розуміють точне встановлення відповідності вчиненого винним суспільно небезпечного діяння складу конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі. Кожний злочин, як і будь-яке інше діяння людини, завжди проявляється як певна єдність об'єктивного і суб'єктивного.

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Поняття та значення об'єкта злочину.

Класифікація об'єктів злочину.

Види об'єктів злочину.

Предмет злочину.

Об'єкт злочину – це те, проти чого він спрямований і чому може заподіяти або спричинює шкоду. Це своєрідна «мішень», яку «вважає» злочинне діяння (об'єктом вбивства є життя людини, об'єктом хуліганства – громадський порядок).

Суб'єктами суспільних відносин, **проти яких спрямовується злочинне діяння**, можуть бути окрема людина, дві або більше осіб, громадські організації, населення територіальних одиниць, державні органи, суспільство в цілому. Це можуть бути як фізичні особи, так і юридичні – підприємства, установи або організації. Учасниками суспільних відносин можуть бути і представники іноземних держав.

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що він може заподіяти або спричиняє шкоду важливим благам, які належать суб'єктам суспільних відносин.

Блага – це те, що задовольняє потреби людей, відповідає їх інтересам, цілям і намірам.

Безумовно, об'єктом злочину є не будь-які суспільні відносини, а лише ті з них, які поставлено під охорону кримінального закону. Об'єктом будь-якого злочину врешті-решт завжди є об'єктивні відносини між людьми, які існують у суспільстві і охороняються кримінальним законом. Ці відносини є досить різноманітними (економічні, соціально-політичні, ідеологічні, та ін.) і регулюються в суспільстві різними соціальними нормами (нормами права, моралі, звичаями).

Із викладеного випливає те, що суспільні відносини, котрі виступають як об'єкт злочину, є первинними не тільки щодо кримінального закону, а й щодо самого злочину.

Структурні елементи суспільних відносин:

- суб'єкти (носії) відносин;
- предмет, з приводу якого існують відносини;
- соціальний зв'язок як зміст відносин.

Суб'єктами суспільних відносин можуть виступати сама держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи.

Предметом суспільних відносин можуть виступати різного роду фізичні тіла, речі (природні об'єкти, різні товари або предмети, які не мають ознак товару), а також сама людина.

Залежно від особливостей предмета виділяють матеріальні і нематеріальні суспільні відносини. Відносини, до складу яких входить матеріальний предмет (майно, ліс, дикі тварини, водоймища), називають матеріальними. Інші відносини мають нематеріальний характер.

Важливим компонентом, що має значення для з'ясування механізму можливого заподіяння шкоди особистим, суспільним та державним благам, є предмети.

Предмети – речі, коштовності тощо – це матеріальні об'єкти, інформація про які доповнює об'єкт злочинного посягання. Оскільки злочинець діє на предмет, він тим самим ставить під загрозу заподіяння шкоди права та інтереси суб'єктів суспільних відносин.

Предмет злочину в окремих випадках може збігатися з предметом суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом.

Предмет відрізняється від об'єкта ще й тим, що йому не завжди завдається шкода. Якщо шкода заподіяна об'єкту завжди носить соціальний характер, то предмету злочину внаслідок суспільно небезпечного посягання насамперед завдаються фізична шкода, яка викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті.

У науці кримінального права значно поширена триступенева класифікація об'єктів. «Вертикальна» класифікація об'єктів включає три рівні: **загальний об'єкт, родовий (груповий або спеціальний) та безпосередній (видовий).**

Загальним об'єктом вважалася вся сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом (суспільний лад, політична та економічна системи, правопорядок у цілому тощо).

У цю сукупність входять різноманітні відносини (мирне співіснування держав, економічна і політична основа держави, власність, система господарства, життя, здоров'я та інші інтереси особи).

Під **родовим об'єктом** злочину слід розуміти соціальні цінності, на які посягає певна група злочинів.

Під **родовим (груповим) об'єктом** розуміється об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це охороняють єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм.

Під **безпосереднім об'єктом** слід розуміти соціальні цінності, на які посягає конкретна злочинна дія або бездіяльність.

Для правотворчої та правозастосовчої діяльності, найбільш істотне значення має безпосередній об'єкт злочину, під яким слід розуміти конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону і яким завдається шкода злочином, що підпадає під ознаки даного складу.

Предметом злочину є речі матеріального світу, діючі на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктом суспільних відносин. Предмет злочину необхідно виділити як самостійну ознаку складу злочину.

Предметом злочину слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину.

Предмет злочину є ознакою складу злочину, що містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину. У ряді випадків він є обов'язковою (конструктивною) ознакою об'єкта злочину певного виду.

Предмет злочину слід відрізняти від знарядь злочинних дій. Якщо предмет злочину – це те, на що впливає злочинець, то знаряддя – це предмети, за допомогою яких вчиняється злочинне діяння.

Предметом злочину може виступати лише певна річ, він завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину.

Предмет злочину в окремих випадках може збігатися з предметом суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Такий збіг має місце, коли ті чи інші предмети, які входять до структури об'єкта злочину, законодавець наділяє додатково і функціями предмета злочину, тобто надає йому ще додатково й інше правове значення.

Предмет злочину, є не обов'язковим, а факультативним щодо загального поняття складу злочину. Отже, його можна називати ознакою, а не елементом складу злочину.

Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину, однак якщо об'єкт злочину є обов'язковою ознакою складу злочину, то предмет – факультативною.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

Поняття і значення об'єктивної сторони злочину.

Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).

Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, кримінально-правове значення.

Причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками.

Місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину.

Об'єктивна сторона складу злочину включає такі ознаки: *діяння (дія чи бездіяльність), наслідок, причинний зв'язок, спосіб, знаряддя і засоби, місце, час, обстановку вчинення злочину*, або поєднання в різних комбінаціях останніх трьох ознак – ситуацію вчинення злочину.

Кримінальне право України встановлює кримінальну відповідальність за конкретні суспільно небезпечні вчинки, передбачені законом як злочин. Як і будь-який акт вольової поведінки людини, злочин являє собою єдність його зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) якостей та ознак. Зовнішня сторона злочину утворює його об'єктивну сторону, а внутрішня – суб'єктивну сторону.

Ознаки об'єктивної сторони злочину. При виявленні злочину ми завжди стикаємося з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, які завжди вчиняються за певних об'єктивних обставин, у певному місці та часі.

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, яка характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небез-

печними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Усі ознаки об'єктивної сторони злочину з точки зору їх закріплення в диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: **обов'язкові (необхідні) і факультативні.**

До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії чи бездіяльності. Без діяння, інакше кажучи, без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки людини, не можна вчинити жодного злочину.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину належать: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення злочину.

Значення об'єктивної сторони злочину

По-перше, об'єктивна сторона є елементом складу злочину і входить до підстави кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлено усі ознаки об'єктивної сторони складу злочину.

По-друге, ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпеку злочину.

По-третє, об'єктивна сторона має важливе значення для правильної кваліфікації злочину.

По-четверте, об'єктивна сторона має важливе значення для розмежування злочинів, а також відокремлення злочинних діянь від незлочинних. Так, крадіжка, грабіж, розбій (суміжні злочини) відрізняються між собою за способом вчинення злочину.

По-п'яте, урахування ознак об'єктивної сторони дозволяє суду в кожному конкретному випадку правильно визначити характер та ступінь суспільної небезпеки злочину і згідно з цим призначити покарання, відповідне скоєному.

Суспільна небезпека як ознака діяння полягає в тому, що діяння, яке визнається злочином, посягає на національну безпеку України, особу, суспільство та державу, тобто завдає шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом,

або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Суспільна безпека органічно притаманна діянню.

Діяння завжди має конкретний характер. Воно являє собою конкретний акт поведінки людини, що відбувається в певній обстановці, місці та часі і завжди проявляється в конкретній дії чи бездіяльності.

Діяння – це свідомий акт поведінки людини, який завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відбиттям у свідомості об'єктивного світу.

Суспільно небезпечне діяння, яке входить до об'єктивної сторони складу злочину, має бути вольовим, тобто проявленням волі особи.

Діяння (дія або бездіяльність) є компонентом об'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Якщо немає діяння, кримінальна відповідальність виключається.

Дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта. Бона є найбільш поширеною формою суспільно небезпечного діяння. Більше 2/3 усіх злочинів, передбачених в Особливій частині КК, можуть бути вчинені тільки шляхом дії. Елементарною (найпростішою) одиницею дій є рух тіла.

Дія може виражатися як в окремому (одиночному) русі тіла, так і в їх множинності (сукупності). Рухи тіла, які складають дію, повинні мати цілеспрямований характер і, отже, об'єднуватися метою в єдиний вольовий акт поведінки.

Бездіяльність – це пасивна поведінка. Її антисуспільне спрямування полягає в тому, що в певних випадках особа повинна діяти, але не робить цього. Обов'язок діяти може впливати з приписів нормативних актів (наприклад, необхідність явки військовозобов'язаного на пункт навчальних або перевірочних зборів).

Бездіяльність – це пасивна форма поведінки людини, що полягає в невчиненні нею конкретної дії (дій), яку вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах.

Злочинна бездіяльність характеризується тим, що вона є пасивною формою поведінки людини.

Обов'язок вчиняти певні дії (повинність) може впливати з різних підстав:

а) із закону (наприклад, закон покладає на громадянина обов'язок повідомити органам влади про достовірно йому відомий злочин, що готується або вчинений;

б) з професійних або службових функцій (наприклад, неподавання допомоги хворому особою медичного персоналу службова недбалість);

в) з договору (наприклад, злочинно-недбале ставлення до охорони державного або колективного майна);

г) з родинних відносин (наприклад, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків);

д) з попередньої поведінки особи, коли вона своїми діями створює небезпечне становище для іншої особи і внаслідок цього зобов'язана подати їй допомогу (наприклад, водій, винний в аварії, повинен подати допомогу потерпілому; невиконання такого обов'язку за певних умов тягне відповідальність— залишення в небезпеці).

Дія чи бездіяльність — це вольові вчинки людини, вони являють собою психофізичну єдність зовнішньої і внутрішньої сторін її поведінки.

Але трапляються ситуації, коли у вчиненій особою дії або бездіяльності її воля не проявляється і психофізична єдність діяння відсутня. В таких випадках у зв'язку з наявністю певних обставин вчинене діяння (дія чи бездіяльність), в якому немає прояву волі самого діяча, втрачає свій кримінально-правовий характер. Отже, тут відсутня і об'єктивна сторона злочину. До таких обставин відносяться:

- 1) непереборна сила;
- 2) непереборний фізичний примус (наси́льство);
- 3) психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності.

Непереборна сила — це надзвичайне і невідворотне за даних умов явище. Джерелом непереборної сили можуть бути дії явищ природи, механізмів і пристроїв, хвороби та ін. У діянні, вчиненому під впливом непереборної сили, відсутня воля особи, відсутні саме діяння і об'єктивна сторона злочину.

Під **непереборним фізичним примусом** розуміють такий фізичний вплив однієї людини на іншу (наси́льство—застосування фізичної сили, заподіяння ударів, побойв, тілесних ушкоджень та ін.), який повністю пригнічує волю особи, підданої насильству, внаслідок чого вона позбавлена можливості обрати бажаний їй варіант поведінки і здійснює в результаті насильства рухи тіла,

якими завдає шкоди, або ж не вчиняє тих дій, які вона повинна була вчинити в даній ситуації.

Психічний примус – це вимога вчинити певні дії або, навпаки, не вчиняти тих чи інших дій, які в даній ситуації повинні бути вчинені, під погрозою застосування фізичного насильства, заподіяння майнової чи моральної шкоди.

Поняття суспільно небезпечних наслідків. Найважливіша соціальна властивість злочину – **його суспільна небезпечність** – полягає в тому, що діяння (дія чи бездіяльність) посягає на суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (шкоду, збитки).

Суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру і обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкта, можуть бути поділені на наслідки у вигляді реальної шкоди і на наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди. Більшість злочинів завдають реальної шкоди.

Наслідком (злочинним результатом) діяння прийнято вважати передбачену кримінально-правовою нормою матеріальну або іншу шкоду, заподіяну злочинним діянням об'єкта посягання.

Особливо велике значення ця ознака має у так званих матеріальних складах злочинів. До матеріальних належать склади злочинів, об'єктивна сторона яких включає наслідки як обов'язкову ознаку. Такі злочини вважаються закінченими з моменту настання наслідку. Наприклад, вбивство, розкрадання майна, за винятком розбою, є злочинами з матеріальним складом. Вбивство може визнаватися закінченим лише з моменту настання смерті потерпілого, а розкрадання – з моменту, коли суб'єкт заволодів майном і має реальну можливість хоча б первісно розпоряджатись чи користуватися ним.

Отже, **суспільно небезпечні наслідки** можна визначити як шкоду (збитки), що заподіюються злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ж небезпеку (загрозу) спричинення такої шкоди.

Причинний зв'язок – це обов'язкова ознака злочинів із матеріальним складом.

Причинний зв'язок у кримінально-правовому розумінні означає, що злочинний наслідок породжується суспільно небезпечним і протиправним діянням суб'єкта злочину. Спрощено це

виглядає так: одне явище (суспільно небезпечне діяння) породжує інше явище (злочинний наслідок). Звідси випливає: не було б діяння – не настали б і наслідки.

Для необхідного причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони складу злочину з точки зору теорії необхідного спричинення характерно:

- 1) діяння передуює наслідку за часом;
- 2) діянню внутрішньо властива неминучість або реальна можливість настання наслідку;
- 3) у конкретних умовах місця, часу та обстановки ця реальна можливість перетворюється на дійсність – діяння породжує наслідок;
- 4) наслідок породжується саме цим діянням як результат його закономірного, необхідного розвитку, а не діями інших осіб або інших зовнішніх сил.

Спосіб вчинення злочину – це певний метод, порядок і послідовність рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину.

Особливу групу ознак об'єктивної сторони складу злочину утворюють **місце, час, обстановка чи ситуація вчинення діяння**. Вони являють собою зовнішнє його оточення.

Місце вчинення злочину – це певна територія, де було почато і закінчено діяння або настав злочинний результат. У ряді складів злочинів місце їх вчинення є обов'язковою ознакою.

Час є обов'язковою ознакою складу конкретного злочину в тих випадках, коли його зазначено в законі як ту чи іншу частину року, місяця, тижня або доби.

Обстановка – це сукупність передбачених законом зовнішніх обставин, що характеризуються прилюдністю (публічністю) або наявністю певних подій. Поняття «прилюдність» охоплює випадки, коли злочинне діяння вчиняється у присутності хоча б однієї людини (як правило, свідка). Не виключається прилюдність і тоді, коли інших осіб на місці злочину немає, крім самого потерпілого.

Прилюдність або наявність подій як компоненти обстановки іноді безпосередньо зазначаються в законі.

Своєрідним поєднанням місця, часу та обстановки є ситуація вчинення злочину. Наприклад, поняття «час бою» означає не лише певний проміжок часу, а й наявність подій, що мають соціальне зна-

чення. Так само не охоплюються терміном «місце вчинення злочину» такі ситуації, як «поле бою», «район воєнних дій».

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Поняття суб'єкта злочину.

Вік кримінальної відповідальності.

Відповідальність неповнолітніх.

Осудність та неосудність.

Примусові заходи медичного характеру.

Відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння.

Поняття суб'єкта злочину

У нормах кримінального закону термін «суб'єкт злочину» не вживається. У багатьох статтях КК вживаються ширші за змістом терміни: «особа, яка вчинила злочин», «особа, винна у вчиненні злочину», «особа, яка засуджується», «особа, яка засуджена» тощо.

Суб'єктом злочину вважається фізична особа (людина), яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння і спроможна понести за це кримінальну відповідальність.

Тому фізична особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності за наявності таких ознак:

- 1) досягнення до моменту вчинення злочину встановленого кримінальним законом віку;
- 2) осудності.

В окремих нормах Особливої частини КК передбачається кримінальна відповідальність особи, яка, крім зазначених, наділена ще і додатковими ознаками, зокрема, такими, як громадянство, посадове становище, або виконує професійні чи спеціальні функції.

Кримінальний закон передбачає відповідальність за вчинений злочин лише фізичної особи. У ст. 18 КК прямо зазначено, що «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину минуло шістнадцять років». Цей вік прийнято називати загальним віком, по досягненні якого особа може підлягати кримінальній відповідальності.

В ст. 22 КК встановлюється знижений, тобто з 14 років, вік, по досягненні якого особа може підлягати кримінальній відповідальності за окремі безпосередньо перелічені в законі злочини. Серед цих злочинів – вбивства, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили розлад здоров'я, згвалтування, крадіжки, грабежі, розбійні напади та деякі інші. Передбачений ст.22 КК перелік злочинів, за які настає відповідальність з 14 років, є вичерпним.

Вік, з якого настає кримінальна відповідальність, повинен обчислюватися з моменту вчинення злочину. При притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності його вік встановлюється відповідно до документів про народження (число, місяць, рік народження), а при відсутності таких – на підставі висновку медичної експертизи. Особа вважається такою, що досягла певного віку не в день народження, а починаючи з наступної доби.

Осудність та неосудність

Суб'єктом злочину може бути лише осудна особа. Осудність особи є однією з обов'язкових умов кримінальної відповідальності за вчинення передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння і водночас однією із загальних ознак суб'єкта злочину. Кримінальний закон не містить визначення осудності особи.

Осудна особа завжди має свободу вибору своєї поведінки і спроможна обирати правомірне рішення. Саме здатність людини усвідомлювати характер і наслідки своїх дій та свідомо керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної.

Стан осудності – це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її віку.

Осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, а й така, яка страждає на яке-небудь психічне захворювання, але за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії і могла керувати ними.

Осудність – це стан людини, коли вона може нести відповідальність за вчинений злочин.

Осудність – це спроможність особи розуміти значення свого діяння та свідоме керування ним і пов'язана з нею здатність відповідати за вчинений злочин.

Осудність – це здатність особи при вчиненні злочину усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Осудність – свідоме ставлення особи до зовнішнього оточення, здатність усвідомлювати свої вчинки і передбачати їхні наслідки (інтелектуальний момент).

Осудність включає і другий (вольовий) момент, що полягає в спроможності особи керувати своїми діями. Свобода волі в осудної особи виявляється у свідомому прийнятті рішення, що є суб'єктивною передумовою її відповідальності за вчинений нею злочин.

Із станом осудності пов'язане і здійснення (реалізація) мети кримінального покарання, яке є не тільки карою за вчинений злочин, а й має за мету виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами.

Суб'єкта, якому притаманні загальні ознаки, прийнято називати **загальним суб'єктом злочину**.

Спеціальний суб'єкт – це особа, яка, крім необхідних загальних ознак (осудність, досягнення певного віку), додатково має спеціальні (особливі) ознаки.

Неосудність, відповідно до ст. 19 КК, – *це неспроможність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану*.

Отже, поняття неосудності складається із сукупності двох критеріїв – **медичного і юридичного**.

Медичний (біологічний) критерій неосудності пов'язаний із хворобливою природою психічного розладу здоров'я людини. Це хронічна душевна хвороба, тимчасовий розлад душевної діяльності, слабоумство чи інший хворобливий стан.

Під **хронічною душевною** хворобою розуміється постійне, безперервне, важковиліковне психічне захворювання, яке має тенденцію до періодичного прояву хворобливих явищ: шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч, енцефалічний психоз, старечий психоз тощо.

Тимчасовий розлад душевної діяльності характеризується раптовим приступом психічної хвороби, швидким її розвитком, відносно нетривалим перебігом, що закінчується одужанням. Це – гос-

трий реактивний і маніакально-депресивний психози, патологічне сп'яніння, патологічний афект, стан марення, паморочний стан свідомості тощо.

Слабоумство (олігофренія) – це розумова недорозвиненість, неповноцінна розумова діяльність. Слабоумство може бути у формі: ідіотії (глибокий ступінь розумової недорозвиненості), імбецильності (менш глибокий ступінь), дебільності (легка форма порушення розумової діяльності).

Інший хворобливий стан – це стан, що не є хронічною душевною хворобою і не є тимчасовим розладом душевної діяльності, але за своїм психопатологічним порушенням може бути прирівняний до них. Це тяжкі форми психопатії та психастенії, стан абстиненції при наркоманіях (морфійне голодування), під час яких у хворого може бути порушена здатність до розумової або вольової діяльності.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності включає інтелектуальну ознаку (особа «не могла усвідомлювати своїх дій») і вольову (особа «не могла керувати ними»).

Примусові заходи медичного характеру

Характерними ознаками примусових заходів медичного характеру є те, що вони:

- 1) призначаються судом;
- 2) є заходами державного примусу, які позбавлені властивостей (ознак), характерних для покарання.

Відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння. Ст 21 КК

Позиція КК України щодо відповідальності за вчинення злочину в стані сп'яніння або на ґрунті алкоголізму чи наркоманії вирізняється такими особливостями:

- 1) особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння, не звільняється від кримінальної відповідальності;
- 2) вчинення злочину у стані сп'яніння включено до переліку обставин, що обтяжують відповідальність, хоч і обумовлено, що

суд, залежно від характеру злочину, може не визнати цю обставину як таку, що обтяжує відповідальність;

3) суд, незалежно від призначеного кримінального покарання, може направити на примусове лікування особу, засуджену за злочин, вчинений на ґрунті алкоголізму чи наркоманії.

У ст. 21 мається на увазі звичайне фізіологічне сп'яніння, яке виникає внаслідок вільного вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин чи інших одурманюючих засобів. Стан фізіологічного сп'яніння характеризується тим, що до нього особа доводить себе свідомо і при цьому не втрачає здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними. Тому особа, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних засобів, психотропних речовин чи інших одурманювальних засобів, підлягає кримінальній відповідальності.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Поняття і значення суб'єктивної сторони складу злочину.

Поняття і значення вини. Форма вини.

Вина у формі умислу.

Вина у формі необережності.

Подвійна форма вини. Змішана форма вини.

Мотив вчинення злочину

Мета вчинення злочину.

Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.

Поняття суб'єктивної сторони складу злочину

Суб'єктивна сторона складу злочину – це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображуються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з учиненням злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину завжди знаходить свій вияв у певному зовнішньому протиправному діянні. Тобто, в об'єктивних ознаках злочину знаходять свій вияв мотив, мета і, в кінцевому підсумку, волевиявлення особи.

Суб'єктивна сторона складу злочину – це внутрішня сутність злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбува-

ються у психиці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння. Характерними ознаками (елементами) суб'єктивної сторони злочину є **вина, мотив та мета** вчинення злочину.

Вони тісно пов'язані між собою, однак зміст і значення їх неоднакові. **Вина особи** – це основна, обов'язкова ознака суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад злочину. Однак у багатьох злочинах суб'єктивна сторона вимагає встановлення **мотиву і мети**, які є факультативними її ознаками.

У кримінальному праві враховуються не всі ознаки психіки людини, а в основному, дві з них – *інтелектуальна і вольова*, які використовуються при визначенні форм вини – *умислу і необережності*.

Поняття вини. Форми вини

Основною і обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кожного злочину є вина особи. Принцип кримінальної відповідальності за наявності вини законодавчо сформульований у Конституції України, в ст. 62 якої говориться: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Вина – це психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчиняється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності.

Вина – це завжди умисел або необережність. Лише за наявності вини особи щодо вчиненої нею дії (бездіяльності) можна говорити про склад злочину як підставу кримінальної відповідальності.

Вина – це лише психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке нею вчиняється. Передумовою вини є осудність особи, яка вчинила злочин, і досягнення нею встановленого щодо кримінальної відповідальності за такий злочин віку.

Форми вини – це окреслені в кримінальному законі поєднання певних ознак (елементів) свідомості і волі особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння. У поєднанні таких ознак і зна-

ходить свій вираз психічне ставлення особи до діяння та його наслідків.

Чинне право виділяє дві форми вини – **умисел** (ст. 24 КК) і **необережність** (ст. 25 КК).

Умисел може бути *прямим* або *непрямим*, а **необережність** проявляється у вигляді *самонадіяності* або *недбалості*.

Вина у формі умислу

Відповідно до ст. 24 КК, злочин визнається **вчиненим умисно**, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала їх або свідомо припускала настання цих наслідків.

У ст. 24 вказується на дві характерні ознаки умислу – інтелектуальну і вольову.

Інтелектуальна ознака умислу включає: 1) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; 2) передбачення її суспільно небезпечних наслідків.

Вольова ознака умислу означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння чи свідоме їх допущення.

Залежно від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної і вольової ознак умисел у теорії кримінального права поділяється на два види: **прямий** і **непрямий (евентуальний)**.

При прямому умислі особа:

а) усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності;

б) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків;

в) бажає їх настання.

При вчиненні злочину з непрямим умислом особа:

а) усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння;

б) передбачає його суспільно небезпечні наслідки;

в) свідомо допускає їх настання.

Ознаки прямого умислу, вказані у ст. 24, характерні для злочинів із матеріальним складом, необхідною ознакою яких є настання певних суспільно небезпечних наслідків і наявність причинного зв'язку між діянням особи і наслідками, що настали.

При вчиненні умисного злочину особа передбачає наслідки свого діяння як тоді, коли вони неминуче настануть (скажімо, винний вчиняє прицільний постріл із близької відстані у голову своєї жертви), так і тоді, коли вона передбачає реальну можливість їх настання (особа підпалює житло, де знаходяться люди, які можуть при цьому загинути).

Отже, характерною ознакою прямого умислу є бажання настання злочинного наслідку – щодо злочинів із матеріальним складом, та бажання вчинення злочинного діяння – щодо злочинів із формальним складом. У такого роду *бажанні знаходить свій вираз воляова ознака умислу як його найважливіша і відмінна риса.*

Із урахуванням емоційної сторони вчиненого злочину і часу формування умислу в теорії кримінального права **розрізняють умисли:** *заздалегідь обдуманий; такий, що виник раптово, та «афектований».*

Заздалегідь обдуманий умисел характеризується тим, що: 1) він виникає у винного ще до початку вчинення злочину; 2) найважливіші дії і умови, які будуть мати значення для успішного здійснення злочинного наміру, обдумуються завчасно.

Умисел, що виник раптово, формується безпосередньо перед самим початком вчинення злочину. Тобто винний здійснює свій злочинний намір одразу ж після виникнення умислу.

Окремим видом умислу, що виник раптово, є **афектований умисел**, тобто такий, що виникає в процесі сильного душевного хвилювання (афекту) раптово, під впливом тих чи інших особливих обставин, найчастіше внаслідок протизаконного насильства з боку потерпілого.

Вина у формі необережності

Відповідно до ст. 25 КК України злочин визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.

За змістом ст. 25 охоплює два види необережної вини: злочинну самонадіяність і злочинну недбалість.

Злочинна самонадіяність має місце, коли особа:

1) передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності (інтелектуальний момент);

2) легковажно розраховує на відвернення цих наслідків (вольовий момент). При цьому винний усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння (невідповідність його закону, посадовим, професійним або загальноприйнятим правилам тощо).

При **злочинній недбалості** особа:

1) не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності;

2) повинна була передбачити такі наслідки;

3) могла їх передбачити.

У цьому випадку винний не усвідомлює суспільної небезпечності своєї поведінки, тому не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

Злочин вважається вчиненим за **злочинної самонадіяності**, коли особа:

1) передбачає лише можливість суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності;

2) розраховує на реальні сили (наприклад, знання, досвід, вміння, фізичні сили, сили природи) або конкретні обставини (надійність технічних засобів, дія інших сил тощо), які дозволять уникнути настання суспільно небезпечних наслідків;

3) її розрахунки були легковажними (невиправданими), і такі наслідки настали.

Злочинна недбалість виявляється в непередбаченні винним суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності.

Подвійна форма вини

Окремі норми Особливої частини Кримінального кодексу викладені таким чином, що їх застосування потребує встановлення вини особи, яка вчинила злочин окремо, до самого діяння і окремо – щодо суспільно небезпечних наслідків такого діяння.

Злочин, склад якого передбачає наявність двох різних форм вини щодо діяння і наслідків, прийнято іменувати злочином з подвійною формою вини. Подвійна форма вини найчастіше має мі-

сче при вчиненні тих злочинів, які пов'язані з порушенням спеціальних правил і настанням від цього шкідливих наслідків. У злочинах, пов'язаних із порушенням тих або інших спеціальних правил, подвійна форма вини може виявлятися в умислі щодо самого факту порушення таких правил і в необережності щодо шкідливих наслідків.

У злочинах із кількома наслідками вина щодо першого, менш тяжкого наслідку, виявляється в умислі, а щодо більш тяжкого – в необережності, є наслідком навмисного злочинного діяння.

Поєднання форм вини в одному і тому самому злочині може бути різним. Наприклад, злочин, пов'язаний із втратою документів, що містять державну таємницю, передбачає щодо втрати таких документів необережну вину – самонадіяність чи недбалість; що ж до правил зберігання документів, то такі правила можуть бути порушені як умисно, так і необережно.

Встановлення подвійної форми вини – це необхідна умова розмежування суміжних злочинів, правильної кваліфікації вчиненого злочину та індивідуалізації покарання.

Злочини відповідно до вини особи поділяються на умисні та необережні. Вчинення злочину тієї чи іншої категорії зумовлює низку правових наслідків. Тому важливим є визначення, які злочини з подвійною формою вини належать до умисних, а які – до необережних.

Злочини з подвійною формою вини в цілому вважаються необережними, якщо відповідно до викладеного в законі складу злочину вина особи щодо вчиненого нею діяння може бути як у формі умислу, так і у формі необережності, а щодо «прямих» наслідків такого діяння – лише у формі необережності.

Мотив учинення злочину

Мотив є спонукальною причиною поведінки людини. Чинником самого мотиву є потреби людини, її емоції, почуття тощо. Мотив може бути благородним – вираженим у формі любові, совісності, жалю, співпереживання, доброзичливості, щирості, душевності, сердечності тощо. Мотиви можуть бути і неблагородні: ненависть і помста, злість і ревності, корисливість і заздрість, презирство і жорстокість тощо.

Мотиви злочину – це найчастіше такі їхні психологічні різновиди, як *помста, жорстокість та жадібність*.

Мотив злочину – це усвідомлена спонука особи, яка викликала в неї намір вчинити злочин.

Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину в тих випадках, коли він безпосередньо вказаний у диспозиції кримінального закону.

Наприклад, такі злочини, як розкрадання майна, одержання хабара, вчиняються з корисливих мотивів, хоча вони і не зазначені у відповідних статтях Кримінального кодексу. Неретельність у встановленні мотиву злочину нерідко призводить до помилкової його кваліфікації.

Мотив злочину значною мірою характеризує не лише особу злочинця, а й ступінь суспільної небезпечності вчиненого ним діяння.

Мета вчинення злочину

Мета злочину – це бажання особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків. Вона є характерною ознакою умисних злочинів, що вчиняються з прямим умислом.

Визначити, які конкретні злочинні наслідки своїх дій передбачав винний та бажав їх настання, можливо лише при ретельному аналізі складу вчиненого злочину та виявленні його елементів і всіх обставин справи.

Мета – обов'язкова ознака складу злочину лише тоді, коли вона прямо передбачена в диспозиції кримінального закону, і таким чином є обов'язковою (конструктивною) ознакою складу злочину. Це означає, що відповідальність за законом настає лише за такі дії, які вчиняються з вказаною в ньому метою.

Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність

У кримінальному законі відсутні норми щодо характеру помилки особи стосовно своєї поведінки. Це питання вирішується теорією кримінального права і судовою практикою щодо окремих

категорій кримінальних справ на підставі положень закону про вину та її форми.

***Помилка** – це своєрідна форма психічного ставлення людини до вчиненого нею діяння та його наслідків.*

Помилка в кримінальному праві – це неправильне (хибне) уявлення особи про юридичне значення та фактичний зміст свого діяння, його наслідків та інших обставин, що передбачені як обов'язкові ознаки (елементи) у відповідному складі злочину.

Розрізняють два види помилок: юридичні та фактичні.

Юридична помилка – це хибне уявлення особи:

- 1) щодо злочинності чи незлочинності її діяння та його наслідків;
- 2) щодо кваліфікації вчиненого нею злочину;
- 3) щодо виду та розміру покарання, яке може бути їй призначене за вчинений злочин.

Помилка щодо дії або інших фактичних обставин, що належать до об'єктивної сторони складу злочину, зумовлює відповідальність лише в тому випадку, коли особа, вчиняючи те або інше діяння, не має наміру вчинити злочин, але помилково використовує такі засоби, які спричиняють суспільне небезпечні наслідки.

Залежно від того, в змісті яких саме об'єктивних ознак помиляється особа, розрізняють такі види фактичної помилки:

- а) помилка в об'єкті;
- б) помилка в характері діяння (дії або бездіяльності);
- в) помилка причинного зв'язку;
- г) помилка в особі потерпілого.

Помилкою в об'єкті є неправильне уявлення особи про характер тих суспільних відносин, на які посягає її діяння. Особа спрямовує своє діяння на заподіяння шкоди одним суспільним відносинам, але внаслідок її помилки шкода фактично завдається іншим суспільним відносинам. Типовим прикладом такої помилки може бути випадок, коли особа викрадає в трамваї у потерпілої сумочку, вважаючи, що в ній знаходяться гроші або інші цінності, що їй належать.

Помилка в характері діяння може бути двоякого роду. По-перше, вона може виражатися в помилці особи щодо наявності в її дії або бездіяльності фактичних ознак, що утворюють

об'єктивну сторону складу злочину; по-друге, в помилці про відсутність в її діянні таких ознак.

Помилка в розвитку причинного зв'язку являє собою не-правильне уявлення про дійсний розвиток причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. Так, якщо особа, бажаючи вбити людину, стріляє в ділянку грудної клітки і вважає, що смерть настане від поранення серця, а в дійсності потерпілий помер від сильної крововтрати внаслідок поранення артерії, то така невідповідність розвитку причинного зв'язку, який передбачався і який був у дійсності, не виключає умислу на вбивство і відповідальність настає саме за умисне вбивство, тому що винний не помилявся в загальних закономірностях настання смерті від поранення життєво важливих органів.

Сутність помилки в особі потерпілого полягає в заподіянні шкоди одній людині, помилково прийнятій за іншу. Винний, бажаючи вбити С., вбиває В., помилково прийнятого за С. Така помилка не може впливати на форму вини і відповідальність, тому що життя будь-якої людини (а саме життя тут є об'єктом) однаково охороняється кримінальним законом. Винний же в цій ситуації не помилявся в тому, що посягає на життя людини. Отже, відповідальність його й повинна настати за умисне вбивство.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ СУСПІЛЬНУ НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЧИ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Поняття та види обставин, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння.

Необхідна оборона.

Затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне посягання.

Крайня необхідність.

Обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння, не передбачені кримінальним законом.

Поняття та види обставин, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння.

Кримінальне право України і наука кримінального права виділяє діяння, які зовнішньо здаються протиправними, але через

обставини, деякі причини не є суспільно небезпечними і злочинними, тому й несуть за собою кримінальної відповідальності. Такі діяння не містять у собі ознак складу злочину.

Об'єктивно однакові дії особи залежно від місця, часу, обстановки, мотивів і мети їх вчинення, причин, що їх зумовили, інших конкретних обставин, а також законодавчого їх врегулювання можуть оцінюватися трояко: як суспільно корисні та правомірні; як суспільно небезпечні та протиправні та як такі, що ставлення до них як законодавства, так і суспільства нейтральне. Аналогічно знищення майна, що, як правило, розцінюється як суспільно небезпечне і протиправне діяння, за певних умов може розглядатись:

1) як правомірна, суспільно корисна дія, коли таке майно знищується для того, щоб відвернути загрози більшої шкоди (наприклад, викидання за борт судна, що терпить лихо на морі, вантажу, який перевозиться, для того щоб урятувати пасажирів судна і саме судно);

2) як дія, що її особа вчиняє правомірно, але суспільством вона ні як суспільно небезпечна, ні як суспільно корисна не оцінюється, а визнається лише як необхідна, можлива чи допустима (наприклад, знищення майна його власником).

Дії особи, які при **об'єктивному (формальному)** співпаданні з ознаками діяння, передбаченого кримінальним законом, не тягнуть кримінальної відповідальності внаслідок того, що вони визнаються правомірними і, як правило, є при цьому суспільно корисними, в теорії кримінального права називаються по-різному:

1) *обставини, що виключають суспільну небезпечність діяння;*

2) *обставини, що виключають протиправність діяння;*

3) *обставини, що виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння;*

4) *обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння;*

5) *обставини, що виключають винність;*

6) *обставини, що виключають караність діяння;*

7) *обставини, що виключають злочинність діяння тощо.*

У Кримінальному кодексі України передбачені як самостійні дві обставини, що виключають суспільну небезпечність

чи протиправність діяння: **необхідна оборона** (ст. 36) та **крайня необхідність** (ст. 39).

У кримінальному праві існує чотири самостійних інститути:

1) *обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння;*

2) *обставини, що виключають кримінальну відповідальність;*

3) *обставини, що звільняють від кримінальної відповідальності;*

4) *обставини, що звільняють від покарання.*

Ці групи обставин мають спільні ознаки, але між ними існують і суттєві принципи відмінності.

Так, спільною ознакою *обставин, що виключають суспільну небезпечність* чи протиправність діяння, та обставин, що виключають кримінальну відповідальність, є неможливість притягнення особи до кримінальної, відповідальності.

Обставини, що виключають злочинність діяння, – це передбачені кримінальним, а також іншим законодавством і зовні схожі зі злочинами суспільно корисні (соціальне прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

Так, при непереборній силі і фізичному примусі відсутнє саме діяння в кримінально-правовому його розумінні як вольова поведінка особи, тому говорити про виключення суспільної небезпечності чи протиправності взагалі не можна; сам же прояв активності чи пасивності людини в цих випадках об'єктивно буде суспільно небезпечним.

До обставин, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння, слід віднести:

необхідну оборону,

крайню необхідність,

дії по затриманню особи, що вчинила суспільно небезпечне посягання,

виконання наказу,

виконання професійних чи службових функцій,

згоду потерпілого, здійснення свого права.

Критерії класифікації обставин, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння, залежно від мети класифікації можуть бути різними, а тому по-різному вирішуватиметь-

ся й питання про обсяг окремих обставин, тобто про характер і коло дій, які утворюватимуть зміст цих обставин.

Критеріями класифікації можуть бути, зокрема:

1) *соціальна сутність дій (суспільна корисність і правомірність чи лише правомірність);*

2) *правові підстави для вчинення дій (дозволення законом чи обов'язковість виконання);*

3) *характер дій, що вчиняються;*

4) *спрямованість дій (об'єкт, на який вони націлені);*

5) *врегульованість дій у законі;*

6) *правовий статус особи, зокрема її професійний і службовий стан*

7) *мета вчинення дій (відвернення заподіяння шкоди, досягнення суспільно корисного результату, задоволення власних потреб у межах, дозволених законом, тощо).*

Професійний ризик можна розглядати як спеціальну норму (обставину) щодо загальної норми (обставини), якою є виконання професійних і службових функцій, тому що право на вчинення дій, пов'язаних із професійним ризиком (що впливає із самої назви цієї обставини), виникає тільки у зв'язку з виконанням особою своїх професійних і службових функцій. Виконання професійних і службових функцій слід розглядати як загальну норму (обставину) і стосовно таких її окремих видів, як примус до послуху, виконання обов'язків військової служби, науковий експеримент тощо.

Необхідна оборона

Статею 27 Конституції України передбачено, що кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, а ст. 41 гарантує непорушність права приватної власності, якого ніхто не може бути протиправно позбавлений.

Однією з найважливіших гарантій реалізації громадянами гарантованого Конституцією права на захист від протиправних посягань є інститут необхідної оборони. Згідно зі ст. 36 КК, кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можли-

вості уникнути посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Необхідною обороною згідно з ст. 36 КК «визнаються дії, вчинені з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії були зумовлені потребою негайного відвернення чи припинення посягання».

Суть необхідної оборони, виходячи із законодавчого її визначення, полягає в правомірному заподіянні шкоди особі, яка здійснює суспільно небезпечне посягання, особою, яка реалізує своє, гарантоване Конституцією України, право на захист інтересів, що охороняються, від суспільно небезпечних посягань. Проте це не значить, що шкода, заподіяна особі, яка здійснила посягання, може бути будь-якою, що закон немовби ставить цю особу поза законом, дозволяючи заподіювати їй будь-яку шкоду. Інтереси особи, яка здійснила посягання, теж охороняються законом: заподіяна шкода *не повинна перевищувати певних меж, не повинна перетворюватися на акт помсти, самочинної розправи над такою особою*. Іншими словами, заподіяна шкода не має перевищувати меж необхідної оборони.

Теорією кримінального права вироблені критерії (умови, ознаки) правомірності необхідної оборони, які більшістю вчених поділяються на дві групи:

1) умови правомірності необхідної оборони, які характеризують суспільно небезпечне посягання;

2) умови правомірності необхідної оборони, які характеризують захисні дії, тобто визначають межі захисних дій, щоб вони не перевищували меж необхідності, а шкода, заподіяна особі, яка здійснює посягання, не перевищувала ту, яка для цього необхідна.

До умов правомірності необхідної оборони, які характеризують суспільно небезпечне посягання, в літературі, здебільшого, відносять: а) наявність суспільно небезпечного посягання; б) його дійсність (реальність).

Дійсно, захист допускається проти посягання, яке об'єктивно повинно бути суспільно небезпечним, наявним, дійсним і реальним, але всі ці умови можна виділяти і як самостійні, а можна об'єднати в одну – наявність суспільно небезпечного посягання.

Умовами правомірності необхідної оборони, що належать до захисту, тобто характеризують захисні дії є:

а) можливість захищати лише цінності, безпосередньо названі в ст. 36 КК: інтереси і права особи, яка захищається, інших осіб, інтереси суспільства або держави;

б) шкода має заподіюватися лише особі, яка вчиняє посягання, а не будь-якій іншій особі;

в) захист не має перевищувати меж необхідної оборони.

Умови правомірності необхідної оборони, що характеризують суспільно небезпечне посягання

Виходячи з наведених роз'яснень, формально необхідна оборона допускалася проти будь-якого діяння, яке в Особливій частині КК визнавалося злочином, незалежно від його характеру і ступеня суспільної небезпечності, форми і виду вини в діях особи, що вчиняє таке діяння тощо.

Посягання, щодо якого допускається необхідна оборона, має бути об'єктивно суспільно небезпечним. Як правило, воно виявляється в активних умисних діях особи, яка здійснює посягання: застосування до потерпілого чи інших осіб насильства, протиправне заволодіння їхнім майном, заподіяння шкоди громадській безпеці, громадському порядку чи порядку управління (блокування транспортних комунікацій, масові безпорядки, вчинення дій, що порушують громадський порядок, публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, групові дії, спрямовані на самовільне займання земельних ділянок, захват державних або громадських будівель чи споруд, перешкоджання нормальній роботі установ, організацій, підприємств тощо).

Захист допускається також і щодо необережних або навіть невинних дій особи, якщо такими діями створюється реальна загроза заподіяння шкоди інтересам, що охороняються. Правомірним буде і заподіяння шкоди особі, яка знищує чуже майно, помилково вважаючи його своїм, або ж особі, яка в стані сп'яніння вторгається (проникає) в житло іншої особи, помилково вважаючи, що це її житло, тощо.

Необхідна оборона – це правомірний захист правоохоронюваних інтересів особи, суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, викликаний необхідністю його негайного відвернення чи припинення шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, що відповідає небезпечності посягання і обстановці захисту.

Дійсність (реальність) суспільно небезпечного посягання означає, що воно має існувати об'єктивно, реально, а не в уяві особи, яка здійснює захист.

Для визнання посягання дійсним необхідно, **по-перше**, щоб ним або реально заподіювалася шкода інтересам, які охороняються законом, або ж створювалася загроза негайного заподіяння такої шкоди, і **по-друге**, посягання вже почалось і ще не закінчилось.

Закінченим посягання має вважатися:

- 1) при припиненні дій винним із власної ініціативи;
- 2) при вимушеному припиненні дій винного захисними діями особи, яка здійснює захист, або внаслідок дії інших факторів із причин, що не залежать від волі винного

Умови правомірності необхідної оборони, що характеризують захисні дії

Інтереси, які можуть захищатися від суспільно небезпечного посягання, безпосередньо в ст. 36 об'єднані в чотири групи:

- 1) *інтереси чи права особи, яка захищається;*
- 2) *інтереси будь-якої іншої особи;*
- 3) *інтереси суспільства;*
- 4) *інтереси держави.*

Інтереси, що охороняються законом, можна, на підставі Конституції України, умовно ранжувати за їх цінністю (важливістю).

На першому місці знаходяться людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, **які ст. 3 Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю, а також інші права і свободи людини.**

Далі, очевидно, мають стояти інтереси суспільства, зокрема ті, які стосуються всіх його членів: громадська безпека, гро-

мадський порядок, навколишнє природне середовище, здоров'я населення. **Зазначеними двома групами обумовлені інтереси держави:** її суверенітет, внутрішня і зовнішня безпека, територіальна цілісність, конституційний лад, обороноздатність тощо.

Захист при необхідній обороні має відповідати, насамперед, характеру посягання, тобто необхідно враховувати соціальні цінності, яким заподіюється шкода чи які ставляться під загрозу заподіяння шкоди, їх місце в ієрархії цінностей.

Правомірним буде, зокрема, застосування вогнепальної зброї проти особи, яка здійснює посягання з використанням холодної зброї, чи до особи, яка взагалі ніяких знарядь не використовує, але набагато фізично сильніша від особи, яка захищається, володіє прийомами боротьби тощо. Це положення закріплене в ст. 36, згідно з якою «не є злочином застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів, незалежно від наслідків, якщо воно здійснено для захисту від нападу озброєної особи чи нападу групи осіб, відвернення протиправного насильницького проникнення в житло чи інше приміщення або якщо особа, яка здійснює захист, не могла внаслідок переляку або сильного душевного хвилювання, викликаного суспільно небезпечними діями, оцінити відповідність захисту характерові посягання».

Під **перевищенням меж необхідної оборони**, згідно зі ст. 36, розуміється завдання тому, хто посягає, шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання чи обстановці захисту.

Ознаками перевищення меж необхідної оборони є:

- 1) наявність стану необхідної оборони;
- 2) явна, очевидна невідповідність захисних дій характеру і ступеню суспільної небезпечності посягання;
- 3) явна, очевидна невідповідність захисних дій обстановці вчинення посягання і захисних дій.

Затримання особи, що вчинила суспільно небезпечне посягання

Статею 38 КК передбачено, що «дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила напад, і доставлення її відповідним органам влади, як правомірні прирівнюються до необхідної обо-

рони, якщо вони були необхідні для затримання і відповідали небезпечності посягання і обставинці затримання злочинця». Таким чином, безпосередньо ст. 38 дії по затриманню особи, що вчинила суспільно небезпечне посягання, не передбачені як самостійна обставина, що виключає суспільну небезпечність чи протиправність діяння; вони лише прирівнюються законом до необхідної оборони.

Під затриманням особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, треба розуміти правомірні дії іншої особи, щодо якої вчинено таке посягання, чи осіб, котрі були свідками вчинення посягання чи яким достовірно відомо, що даною особою щойно вчинено посягання. Ці дії спрямовані на затримання такої особи, для того щоб передати її відповідним органам влади для вирішення ними питання про її кримінальну відповідальність.

Фактичною підставою для затримання особи з метою доставлення її відповідним органам влади є вчинення нею об'єктивно суспільно небезпечного посягання. Проте вчинення будь-якого суспільно небезпечного посягання, яке визнається кримінальним законом злочином, ще не є підставою застосування насильства щодо особи, яка його вчинила, для її затримання і доставлення відповідним органам влади.

Заподіяння шкоди особі, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, буде правомірним, якщо була явна *необхідність її затримання*: особа намагається втекти з місця вчинення суспільно небезпечного посягання; ступінь суспільної небезпечності посягання достатньо високий; є підстави вважати, що особа являє підвищену суспільну небезпеку для оточуючих і її незатримання може призвести до вчинення нею інших суспільно небезпечних посягань; немає відомостей про те, ким є особа, яка вчинила посягання, про її місце проживання чи роботи, або навпаки, наявність таких відомостей дає підстави вважати, що особа буде ухилятися від притягнення її до кримінальної відповідальності; посягання було вчинене за відсутності свідків, і незатримання та недоставлення до відповідних органів особи, яка вчинила посягання, створить труднощі для встановлення істини по справі, надасть особі можливість знищити сліди злочину тощо.

Коло суб'єктів, які можуть затримувати особу, що вчинила суспільно небезпечне посягання, визначено законом: потерпілий та інші особи.

Потерпілим є особа, щодо якої вчинено посягання та інтересам якої посяганням заподіяна шкода чи створена реальна загроза її заподіяння. До інших осіб слід віднести тих, які були свідками вчинення суспільно небезпечного посягання чи яким достовірно відомо про його вчинення. До таких належать і особи, для яких боротьба зі злочинністю є їхнім професійним обов'язком.

Правомірність заподіяння шкоди особі, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, при її затриманні через певний час після його вчинення, буде визначатися:

1) *щодо працівників правоохоронних органів* – відповідними положеннями Законів, якими регламентується їх діяльність: статтями 12–15¹ Закону «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р.; статтями 7, 8 Закону «Про прикордонні війська України» від 4 листопада 1991 р.; ст. 8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р.; статтями 24–25 Закону «Про службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. та ін.;

2) *щодо громадян* – на підставі вироблених судовою практикою і наукою кримінального права умов правомірності здійснення свого права як обставини, що виключає суспільну небезпечність діяння.

Розмір допустимої шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, зумовлюється:

1) характером і ступенем суспільної небезпечності вчиненого нею посягання;

2) даними, що характеризують особу затримуваного (його попередня поведінка, схильність до вчинення правопорушень, небезпечність для оточуючих, наявність судимості тощо);

3) обстановкою затримання (час, місце, ситуація вчинення суспільно небезпечного посягання, реакція на затримання, поведінка затримуваного, інтенсивність опору, що чиниться затримуваним,

Таким чином, *затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне* посягання, буде правомірним за наявності таких умов:

1. Особою вчинено об'єктивно суспільно небезпечне посягання, характер і ступінь якого, обстановка вчинення і наявність даних, що характеризують особу, яка його вчинила, потребують затримання такої особи для доставлення її відповідним органам влади.

2. Метою застосування насильства є затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, і доставлення її відповідним органам влади; насильство не повинно переслідувати мети помсти, самочинної розправи за вчинене посягання.

3. Затримання здійснюється безпосередньо одразу ж після фактичного припинення суспільно небезпечного посягання на будь-якій його стадії.

4. Насильство до особи, котра вчинила суспільнонебезпечне посягання, є вимушеним заходом, без застосування якого затримати особу і доставити її відповідним органам влади неможливо.

5. Дії по затриманню особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, відповідають характеру і ступеню його суспільної небезпечності і обстановці здійснення затримання, тобто мають бути за інтенсивністю необхідними і достатніми за даних конкретних умов, а заподіяна шкода має бути мінімально допустимою, необхідною і достатньою для затримання.

Заподіяння шкоди більшої, ніж необхідно, є актом помсти, самочинної розправи за вчинене суспільно небезпечне посягання.

Крайня необхідність (ст. 39)

Повсякденне життя нерідко ставить людей в умови, коли необхідно відвернути шкоду інтересам, що охороняються законом, шляхом заподіяння шкоди якимось іншим інтересам, що також охороняються законом. Кожна людина практично щоденно зіштовхується з такими ситуаціями, проте це пов'язано з необхідністю вибору пріоритетів власних інтересів: придбати продукти харчування чи одяг (взуття) для дітей, витратити кошти, призначені на придбання цукерок дітям, на оплату проїзду в таксі з метою уникнення незручностей у громадському транспорті, виконати певну роботу понаднормове для отримання додаткового заробітку чи відпочити, продати квартиру і купити меншу за площею, погіршуючи тим самим житлові умови, а на отримані кош-

ти придбати автомобіль тощо. Із позиції права поведінка особи в подібних ситуаціях є правомірною – особа здійснює (реалізує) гарантовані їй Конституцією права.

Статею 39 КК передбачено: «Не є злочином дія, яка хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам цієї людини або інших громадян, якщо цю небезпеку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернута шкода».

Законом допускається вимушене, необхідне за даних конкретних умов, заподіяння шкоди одним інтересам, що охороняються правом, для відвернення шкоди іншим таким інтересам.

Умовами правомірності заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є:

1) наявність небезпеки заподіяння шкоди інтересам, які охороняються законом;

2) неможливість усунення наявної небезпеки без заподіяння шкоди іншим інтересам, що охороняються правом;

3) заподіяна шкода має бути менш значною, ніж відвернена, тобто не повинні бути перевищені межі крайньої необхідності.

Небезпека інтересам, що охороняються законом, може бути створена:

1) природними явищами: повінню, землетрусом, виверженням вулкана, бурею, заметіллю, сильним снігопадом, похолоданням, іншим стихійним лихом;

2) будь-якими діями (бездіяльністю) людей, у тому числі й попередніми діями (бездіяльністю) особи, яка знаходиться в стані крайньої необхідності.

3) технічними факторами: поламкою технічних пристроїв, їх виходом з ладу, порушенням режиму роботи технічних, автоматизованих та інших систем, аваріями (наприклад, пошкодженням нафто-газопродуктопроводів, водопроводу, систем каналізації, систем електропостачання, зв'язку);

4) фізіологічним (біологічним) станом інших людей, наприклад, необхідність надання термінової медичної допомоги

особі, яка знаходиться в небезпечному для життя стані внаслідок аварії, різкого загострення хвороби;

5) поведінкою тварин, наприклад, напад розлюченого бугая, собаки, диких тварин, сказ тварин, втеча диких тварин із зоосаду чи цирку, хвороби тварин чи рослин (епідемії, епізоотії, тощо).

Друга умова правомірності дій у стані крайньої необхідності – неможливість усунення наявної небезпеки інтересу, що охороняється, без заподіяння шкоди іншому інтересу.

Вимушеність, необхідність заподіяння шкоди одному з інтересів, що охороняються правом, за крайньої необхідності є єдиною реальною можливістю відвернути ще більшу шкоду іншому інтересу за умов, що склалися. У разі можливості відвернення шкоди інтересу, який охороняється законом, без заподіяння шкоди іншому інтересу стан крайньої необхідності відсутній, а заподіяння шкоди має розцінюватись як неправомірне, навіть якщо відвернена шкода більша, ніж заподіяна.

Класичним прикладом, який наводиться в літературі для ілюстрації цього положення, є такий: якщо розлючений бугай напав на людину, то в разі можливості втекти, а не вбивати його, особа не повинна вбивати бугая для відвернення загрози заподіяння ним шкоди.

Однією з найважливіших умов правомірності крайньої необхідності є вимога закону, щоб **заподіяна шкода була за розміром меншою**, ніж відвернена.

Свідоме позбавлення життя певної особи для врятування життя однієї чи кількох інших осіб ні за яких умов не може визнаватися вчиненням у стані крайньої необхідності. Протилежний висновок дасть підстави визнати правомірними як вчинені в стані крайньої необхідності, наприклад, дії медичних працівників, які позбавили життя молодшу здорову людину для того, щоб взяти у неї внутрішні органи для пересадки (трансплантації) кільком невиліковно хворим особам, врятувати життя яких іншим шляхом, не пов'язаним із пересадкою органів, неможливо.

Крайня необхідність має ряд спільних ознак з необхідною обороною, але вони мають і ряд відмінностей:

1. Джерелом небезпеки при необхідній обороні є лише суспільно небезпечне посягання, що вчиняється фізичною особою, а

джерелом небезпеки за крайньої необхідності можуть бути будь-які фактори.

2. Шкода при необхідній обороні може бути заподіяна лише особі, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, а в стані крайньої необхідності шкода заподіюється, як правило, третім особам, тобто не особі, яка здійснила посягання, і не власним інтересам особи, котра заподіяла шкоду в стані крайньої необхідності.

3. При виникненні стану необхідної оборони заподіяння шкоди не є обов'язковим, посягання може бути припинено шляхом звертання за допомогою до органів влади чи інших осіб, або особа може ухилитися від посягання (втекти), за крайньої необхідності заподіяння шкоди є обов'язковим і вимушеним, а наслідком відмови від заподіяння меншої за розміром шкоди іншим інтересам, які охороняються правом, є реальне заподіяння шкоди інтересам, що охороняються законом, від дії джерела небезпеки.

4. Шкода, заподіяна в стані необхідної оборони, може бути різною і навіть перевищувати шкоду, яка могла бути заподіяна суспільно небезпечним посяганням, за умови, що межі необхідної оборони не були перевищені; за крайньої необхідності заподіяна шкода завжди має бути меншою від відверненої шкоди.

5. Згідно зі ст. 444 Цивільного кодексу України, шкода, заподіяна в стані необхідної оборони, не підлягає відшкодуванню, якщо не були перевищені межі необхідної оборони, а шкода, заподіяна в стані крайньої необхідності згідно зі ст. 445 ЦК, повинна бути відшкодована особою, яка її заподіяла.

Обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння, не передбачені кримінальним законом.

Виконання професійних чи службових функцій. Чинне кримінальне законодавство не передбачає виконання професійних чи службових функцій як самостійну обставину, що виключає суспільну небезпечність чи протиправність діяння, – такою її визнають судова практика і теорія кримінального права, а правомірність дій при виконанні професійних чи службових функцій визначається законодавчими та іншими нормативними актами, які регулюють відповідні види професійної чи службової діяльності.

Виділення як самостійних обставин окремих випадків виконання професійних і службових функцій доцільне, по-перше, коли законодавець вважає необхідним звернути увагу на важливість

правових гарантій для тих чи інших дій на певному етапі розвитку суспільства, щоб стимулювати їх вчинення. По-друге, в тих випадках, коли певні дії, крім осіб, які здійснюють їх у зв'язку з виконанням професійних і службових функцій, згідно із законом можуть (або зобов'язані) вчиняти також інші особи.

Обов'язок виконувати накази компетентних посадових осіб також виникає, як правило, у зв'язку з виконанням особою професійних і службових функцій. Це стосується, зокрема, обов'язку громадян виконувати накази представників влади у передбачених законом випадках (наприклад, обов'язку власників транспортних засобів надавати їх співробітникам міліції для переслідування й затримання злочинців.

Під професією розуміється основний рід занять, трудової діяльності. Для робітників і службовців, інших працівників їхній рід занять є професією.

Таким чином, в одних випадках ідеться про виконання професійних, у тому числі й посадових функцій, у других – про виконання лише посадових функцій. Це слід відобразити й у найменуванні самої обставини: «Виконання професійних чи службових функцій».

Кожний вид професійної та службової діяльності, дозволений законом на певному етапі розвитку суспільства, є суспільно корисним. Правомірне виконання професійних і службових функцій не завжди свідчить про їх суспільну корисність, проте ці дії внаслідок того, що закон дозволяє або зобов'язує їх чинити, завжди правомірні.

Загальними умовами правомірності виконання професійних чи службових функцій є: 1) соціальна корисність або ж допустимість відповідної діяльності;

2) виконання професійних чи службових функцій компетентною особою і в межах її компетенції;

3) дотримання правил, які регламентують конкретний вид професійної чи службової діяльності;

4) вибір таких засобів і методів, які або виключали б взагалі можливість заподіяння шкоди інтересам, що охороняються правом, або робили б її мінімально допустимою;

5) наявність у необхідних випадках згоди особи, життю чи здоров'ю якої створюється загроза заподіяння шкоди.

Однією з найважливіших умов правомірності виконання професійних чи службових функцій є **наявність у необхідних випадках згоди особи**, життя чи здоров'я якої ставиться під загрозу в процесі виконання професійних чи службових функцій. Відсутність такої згоди у випадках, прямо передбачених законом, робить професійну чи службову діяльність неправомірною навіть тоді, коли шкода реально не заподіяна.

Виконання наказу. Внутрішньою властивістю будь-якого суспільства на будь-якому щаблі його розвитку є управління, яке встановлює узгодженість між індивідуальними діями (поведінкою) і виконує загальні функції керівництва суспільством.

Владні волевиявлення посадових осіб органів управління можуть бути в різній формі (письмова, усна, конклюдентні дії). Називаються вони в законодавстві та літературі по-різному: *наказ, розпорядження, вимога, вказівка* тощо. Їх найменування залежить від того, якими посадовими особами вони видаються, кому вони адресуються (окремій особі чи групі осіб), у якій формі видаються, які питання ними вирішуються тощо.

Наказ у кримінально-правовому розумінні – це звернена до конкретної особи чи групи осіб вимога посадової особи органу управління чи громадського формування з охорони громадського порядку вчинити чи утриматися від вчинення певної дії.

Віддання наказу та обов'язок його виконання повинні ґрунтуватися на законі чи інших нормативних актах.

Обов'язковому виконанню підлягає лише **законний наказ**. «Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (ст. 60 Конституції України).

Законним треба вважати наказ, який:

- 1) відданий компетентним органом чи посадовою особою;
- 2) відданий у межах компетенції цього органу чи посадової особи;
- 3) відданий із дотриманням необхідної форми і порядку його віддання;
- 4) ґрунтується на законі чи іншому нормативному акті;
- 5) не передбачає вчинення протиправних дій. Перші три умови стосуються форми віддання наказу, дві останні – його змі-

сту. При цьому наказ, незаконний за формою, може бути законним за змістом, і навпаки. Проте і в першому, і в другому випадках наказ у цілому є незаконним.

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Поняття та види стадій вчинення злочину.

Готування до злочину.

Замах на злочин.

Відповідальність за готування до злочину і на замах на злочин.

Закінчений злочин.

Добровільна відмова від вчинення злочину.

Стадії вчинення злочину – це передбачені кримінальним законом етапи готування та безпосереднього вчинення умисного злочину, які різняться між собою за характером дій, моментом їх припинення, обсягом реалізації умислу та ступенем суспільної небезпечності.

Стадії вчинення умисного злочину – це певні етапи його здійснення, які істотно відрізняються між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння і моментом його припинення.

Стадії вчинення злочину є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації злочинного наміру, досягнення певної мети і тому можуть бути тільки в злочинах, вчинених з прямим умислом.

Кримінальний кодекс визначає стадії вчинення злочину: готування до злочину (ст. 14), замах на злочин (ст. 15), та закінчений злочин (ст. 13).

Готування до злочину – це стадія вчинення злочину, яка, відповідно до ст. 14 КК, визначається як підшукування або пристосування знарядь і засобів або інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Кожна з названих дій утворює самостійний вид готування до злочину:

а) підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину;

б) пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину;

в) інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Готування до злочину та замах на злочин є синонімами ста-

дії злочинної діяльності, попередній злочинній діяльності, розпочатого, незакінченого чи незавершеного злочину, невдалій діяльності у вчиненні злочину тощо. **Готування до злочину та замах на нього** – це не здійснена можливість заподіяння шкоди об'єкту посягання, умисел не доводиться до кінця з причини, незалежних від волі винного. Злочинна діяльність припиняється у зв'язку з обставинами, які виникли всупереч волі і бажанню суб'єкта.

Враховуючи те, що наявність стадій вчинення злочину характерна лише для злочинів, що **вчиняються з прямим умислом**, ознакою суб'єктивної сторони готування до злочину є **вина у формі умислу**, вид умислу – **прямий**.

Готуванням до злочину визнаються лише такі дії особи, які зупинені або припинені нею з причин, що не можуть визнаватися добровільною відмовою від доведення злочину до кінця, оскільки добровільна відмова є фактично припиненням готування до злочину при усвідомленні винною особою можливості закінчення злочину.

Потрібно відрізнити засоби вчинення злочину від знарядь вчинення злочину.

Під знаряддями в теорії кримінального права розуміють будь-які предмети, які безпосередньо використовуються для вчинення злочину. Ті ж самі транспортні засоби можуть бути знаряддями вчинення злочину, якщо вони використані, наприклад, для вчинення умисного вбивства або як таран з метою проникнення в приміщення для вчинення розкрадання.

До знарядь вчинення злочину належать також холодна та вогнестрільна (вогнепальна) зброя (наприклад, виготовлення обрізу з мисливської рушниці для вчинення розбійного нападу; використання «фінського» ножка для нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Підшукування – це, фактично, придбання засобів і знарядь вчинення злочину будь-яким способом: законним (купують, позичають тощо) або незаконним (викрадають, виготовляють предмети, вилучені з цивільного обігу).

Під **пристосуванням** слід розуміти будь-який вплив винної особи на речі матеріального світу з метою подальшого використання їх як знарядь чи засобів учинення злочину.

Готування третього виду полягає в учиненні всіх інших дій, які створюють умови для вчинення злочину. Найбільш суттє-

вими з них є створення організованої групи чи підбір співучасника (співучасників), усунення наявних перешкод для вчинення злочину чи запобіжні заходи щодо можливих перешкод при його вчиненні, розробка плану вчинення злочину тощо.

Замах на злочин

Суб'єкт готування до злочину і замаху на нього також повинен мати усі ознаки, обов'язкові для закінченого злочину.

Замах на злочин має свої об'єктивні і суб'єктивні ознаки, які в сукупності характеризують склад цієї стадії вчинення злочину і дозволяють відмежувати замах на злочин від інших стадій вчинення злочину – готування до злочину та закінченого злочину.

Суб'єктивна сторона замаху на злочин теж знаходить певний обсяг реалізації, але завжди неповний, оскільки через ті самі незалежні від винного причини, всупереч його бажанню мета вчинення злочину залишається недосягнутою.

У злочинах із формальним складом замах можливий лише тоді, коли злочин вчиняється шляхом кількох дій, що послідовно виконуються, або тоді, коли між початком і закінченням злочинного діяння можливий розрив у часі. Наприклад, при дачі посадовій особі хабара.

Із об'єктивної сторони замах на злочин також відрізняється від інших стадій вчинення злочину.

Розрізняють закінчений і незакінчений замах на злочин.

У теорії кримінального права та судовій практиці панує думка, що в основу такого поділу покладено суб'єктивні критерії.

Змістом суб'єктивного критерію є усвідомлення особою ступеня завершеності дій, що вчиняються. *Замах на злочин вважається закінченим, коли винний, на його думку, вчинив усі необхідні діяння для доведення злочину до кінця, але з незалежних від нього причин злочин не був закінчений.*

Замах на злочин вважається незакінченим, коли особа не змогла виконати всіх необхідних, на її думку, дій, що входять до об'єктивної сторони злочину, що нею вчиняється, і змушена була припинити свої дії

Специфічними видами замаху на злочин вважаються: замах на непридатний об'єкт і замах непридатними засобами.

Поняття «непридатний об'єкт», як і його аналоги («нереальний об'єкт» або «відсутній об'єкт»), є умовними.

Закінчений злочин

Поняття закінченого злочину є поняттям теоретичним. Воно ґрунтується на узагальненні ознак норм Особливої частини КК, де всі склади злочинів описані як закінчені злочини.

Закінчений злочин – це злочин, у складі якого наявні всі ознаки, передбачені відповідною статтею Особливої частини кримінального закону.

Моментом закінчення злочину з матеріальним складом є момент фактичного настання передбачених у диспозиції злочинних наслідків, моментом закінчення злочину з формальним складом – лише момент вчинення протизаконного діяння.

Злочин з формальним складом визнається з моменту вчинення самого діяння незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків – наклеп, ст. 125 КК, вважається закінченим з моменту поширення зазнаки неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу, хоч би вони й не були відомі їй.

Деякі автори такі склади злочинів називають «усіченими», оскільки вони, на їх думку, не мають повного складу злочину. Створення усічених складів дає можливість запобігти пом'якшенню покарання за вчинене готування до злочину чи замах на нього і розглядати стадію готування як замах.

Добровільна відмова від вчинення злочину

Щоб запобігти підготовленому або розпочатому злочину чи відвернути його, закон стимулює особу до добровільного його полишення, гарантуючи повне звільнення від відповідальності чи зменшення її обсягу.

Добровільною відмовою від вчинення злочину визнається остаточне припинення з волі особи готування до злочину чи дій, які безпосередньо спрямовані на його вчинення, при усвідомленні нею можливості довести злочин до кінця.

Ознаки добровільної відмови:

а) остаточна відмова від доведення злочину до кінця;

- б) відмова від злочину з волі самої особи;
- в) наявність в особи усвідомлення можливості довести злочин до кінця.

Добровільна відмова свідчить про повну або часткову втрату особою суспільної небезпечності. Це породжує три види альтернативних чи сукупних правових наслідків:

а) особа повністю звільняється від кримінальної відповідальності за добровільно полишені готування до злочину чи замах на нього;

б) особа відповідає за самостійний закінчений злочин, утворений готуванням до добровільно полишеного злочину;

в) обсяг відповідальності зменшується, якщо добровільно полишений замах завдав шкоди іншому об'єкту, що охороняється законом, і це утворює склад іншого закінченого злочину.

Добровільна відмова від вчинення злочину – це **добровільне та остаточне припинення розпочатої** діяльності при усвідомленні наявної можливості її успішного завершення. Особа безумовно і назавжди полишає готування до злочину або замах на нього. Добровільність полягає у відмові від доведення злочину до кінця з власної волі, без фізичного та психічного примусу з боку іншої особи.

Добровільна відмова має певні **об'єктивні та суб'єктивні межі**, що створюються дуже специфічними факторами.

Суб'єктивні межі добровільної відмови. Добровільна відмова можлива лише при усвідомленні наявної можливості безперешкодного чи з подоланням певних перешкод доведення злочинної діяльності до кінця. Добровільною є відмова і при неусвідомленні особою наявності та нездоланності перешкоди.

Добровільна відмова можлива лише щодо злочину, який вчиняється з прямим умислом. Мотиви відмови можуть бути будь-якими: страх відповідальності, жалість щодо потерпілого, сором тощо.

Об'єктивні межі добровільної відмови від вчинення злочину визначаються, передусім, станом незавершеності злочину. Незавершеність властива лише тим злочинам, які можуть мати стадії готування або замаху, що залежить від конструкції складу певного злочину або особливостей способу його вчинення.

Звідси випливає, що особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності за вчинені нею готування до злочину чи дії, безпосередньо спрямовані на вчинення злочину.

Діяння розкаяння в здійсненні злочину

Під діянням розкаяння слід розуміти такі дії особи, які свідчать про засудження нею вчиненого злочину і про прагнення згладити його наслідки.

Об'єктивною стороною, ознакою діяльного розкаяння є певна активна поведінка особи, а суб'єктивною ознакою – засудження винним своїх дій (тому ці дії і мають таку назву).

Діяльне розкаяння може проявитися в різних видах:

- а) відвернення шкідливих наслідків вчиненого злочину;
- б) відшкодування втрати чи усунення заподіяної шкоди;
- в) сприянні розкриттю злочину;
- г) явці з повинною;
- д) інших подібних діях, що пом'якшують наслідки вчиненого злочину і відповідальність за нього.

СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

Поняття співучасті в злочині, ознаки.

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

Форми співучасті у злочині.

Види співучасників злочину.

Відповідальність співучасників.

Спеціальні питання відповідальності за співучасть.

Причетність до злочину.

Поняття співучасті в злочині

Умисна спільна участь у виконанні злочину кількох осіб, як правило, становить більшу суспільну небезпеку, ніж вчинення злочину однією особою.

В Особливій частині Кримінального кодексу України конкретні склади злочинів. описані, виходячи, як правило, з припущення їх вчинення однією особою – виконавцем злочину.

Проте навмисні злочини можуть бути вчинені не лише однією особою, а й в співучасті кількома особами. Умови кримінальної відповідальності за навмисне вчинення одного і того самого злочину спільними зусиллями кількох осіб при розподілі між ними ролей (виконавець, організатор, підмовник, пособник) описані в ст. 26 Загальної частини Кримінального кодексу України.

У ст. 27 дається визначення поняття співучасті у вчиненні злочину, вказано коло осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за співучасть, та умови, що визначають їх відповідальність.

Співучастью, відповідно до ст. 26–27, визнається умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину. Зміст цього визначення дозволяє стверджувати, що обов'язковими умовами (ознаками) співучасті в злочині є:

- 1) наявність двох або більше осіб (співучасників);
- 2) спільність дій співучасників у вчиненні одного й того самого злочину;
- 3) наявність умислу всіх співучасників на вчинення такого злочину;
- 4) наявність причинного зв'язку між діями кожного співучасника і єдиним злочинним результатом.

За сукупності цих умов настає кримінальна відповідальність осіб, які спільно вчинили злочин, за правилами про співучасть і за статтею Особливої частини Кодексу, яка передбачає відповідальність за конкретний злочин.

Співучасть у злочині, в більш повному її розумінні, – це умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні одного й того самого навмисного злочину.

У ст. 27 говориться, що «співучасниками злочину, поряд з виконавцями, визнаються організатори, підмовники і пособники». У наступних частинах цієї статті дається визначення кожного зі співучасників злочину.

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті

Співучасть як особлива форма злочинної діяльності характеризується сукупністю обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Із об'єктивної сторони співучасть передбачає діяльність, особливістю якої є те, що вона: 1) походить від кількох осіб, які безпосередньо беруть участь у вчиненні злочину або сприяють йому; 2) є складником спільних зусиль осіб, які беруть участь у злочині, і веде до певного єдиного результату.

Співучасть може мати місце як на стадії попередньої злочинної діяльності, так і в процесі вчинення закінченого злочину виконавцем. Якщо ж злочин уже закінчено, будь-які наступні дії осіб – заздалегідь не обіцяні ними – співучастю у цьому злочині за кримінальним правом України визнаватись не можуть. Отже, для наявності об'єктивної сторони співучасті необхідні:

- 1) спільність дій кількох співучасників, тобто вчинення злочину спільними або такими, що взаємодоповнюються зусиллями його учасників;
- 2) спричинення одного й того самого, єдиного для всіх співучасників, злочинного результату;
- 3) причинний зв'язок між діянням кожного співучасника і єдиним злочинним результатом.

Об'єктивні ознаки співучасті полягають у тому, що:

- 1) співучасть є тільки там, де в злочині беруть участь хоча б двоє осіб (законодавець називає мінімальну кількість учасників злочину, хоча їх може бути й більше). Причому кожна з цих осіб повинна бути наділена ознаками суб'єкта злочину, тобто бути особою осудною і досягти віку кримінальної відповідальності;
- 2) співучасть – це діяльність спільна.

Спільність як об'єктивна ознака співучасті включає в себе такі три моменти:

а) злочин здійснюється спільними зусиллями усіх співучасників. Роль, функції кожного з співучасників можуть різнитися, але при цьому злочин – це наслідок загальної, спільної діяльності усіх співучасників, кожен з них зробив у вчинення злочину свій внесок. Іноді співучасть образно порівнюють з грою в оркестрі,

де кожний інструмент, кожний музикант веде свою партію, а в цілому виходить єдина мелодія;

б) наслідки, які досягаються в результаті вчинення злочину, є єдиними, неподільними, спільними для усіх співучасників. За ці наслідки відповідальність несуть усі співучасники, незалежно від тієї ролі, яку кожний з них виконував у злочині. Якщо троє осіб вчинили вбивство, то кожна з них повинна нести відповідальність за ціле вбивство, а не за 1/3 вбивства, хоча вона безпосередньо і не вбивала жертву;

в) між діями співучасників і тим злочином, який вчинив виконавець, має місце причинний зв'язок, причому опосередкований, бо спільний результат досягається лише шляхом свідомої діяльності виконавця. Діяльність кожного співучасника повинна в часі передувати тому злочину, який вчиняє виконавець, вона створює для виконавця реальну можливість вчинити даний злочин.

Із суб'єктивної сторони співучасті характеризується наявністю умисної вини. Кожен із співучасників усвідомлює можливість діяти спільно, бажає об'єднати свої зусилля із зусиллями інших осіб і брати спільну участь як виконавець, організатор, підмовник або пособник у досягненні злочинного результату.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони співучасті є також поінформованість кожного із співучасників злочину про злочинні дії інших його учасників. Взаємна обізнаність є неодмінною умовою, принаймні, спільності дій підмовника, пособника і виконавця злочину і не обов'язково передбачає знання співучасниками один одного.

Умисний характер співучасті передбачає також усвідомлення співучасниками того, що їхніми спільними злочинними діями або за допомогою таких вчиняється один і той самий злочин.

Усе це вказує на те, що для наявності суб'єктивної сторони співучасті необхідний умисел співучасників, який включає:

1) взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного або когось із них;

2) усвідомлення кожним із співучасників того, що він своїми діями спільно з діями інших вчиняє злочин або сприяє його вчиненню;

3) бажання або свідоме допускання настання єдиного злочинного результату.

Форми співучасті у злочині

Умисна спільна злочинна діяльність двох або більше осіб може діставати вияв у формі простої або складної співучасті.

Проста форма співучасті передбачає: 1) співвиконавство без попереднього порозуміння; 2) співвиконавство з попереднім порозумінням.

Складна форма співучасті включає: 1) співучасть у вузькому розумінні цього слова (кожен із співучасників виконує певну роль у вчиненні злочину); 2) злочинне угруповання (банда, організована група, незаконне воєнізоване формування чи група).

Проста форма співучасті полягає у вчиненні кожною з осіб, що діють спільно, дій, які утворюють об'єктивну сторону складу конкретного злочину. У таких випадках кожен із співучасників виступає як виконавець злочину.

Співвиконавство без попереднього порозуміння передбачає відсутність між учасниками злочину попереднього зговору. Воно, як правило, дістає вияв у приєднанні однієї особи до злочинної діяльності, яку вже розпочато іншими особами.

Співвиконавство з попереднім порозумінням буде мати місце в тих випадках, коли між усіма учасниками злочину був зговір про спільне вчинення злочину до його початку. При цьому між співучасниками такого злочину можливий і розподіл ролей.

Складна форма співучасті передбачає наявність поряд із виконавцем організатора, пособника або підмовника (співучасть у вузькому розумінні цього слова). Їх дії можуть бути як обумовлені попереднім зговором, так і не обумовлені ним. Для наявності цієї форми співучасті необхідне усвідомлення кожним учасником того, що він бере участь у спільній злочинній діяльності.

Складною формою співучасті може бути, скажімо, злочинне угруповання (співтовариство). Воно створюється за взаємною згодою його учасників і об'єднує на основі спільного плану їх діяльність, спрямовану на вчинення, як правило, ряду злочинів.

Злочинне угруповання має, крім кількісних (наявність двох або більше осіб), і якісні ознаки. Якісною ознакою злочинного угруповання (банди, організованої групи, воєнізованого формування) є те, що воно досить стійке, утворюється, як правило, для неодноразових злочинних дій.

Кожен із учасників злочинного угруповання (співтовариства) усвідомлює, що він разом з іншими особами бере участь у здійсненні злочинної мети, для досягнення якої воно створене, і бажає зробити свій внесок у цю діяльність.

Види співучасників злочину

У ст. 27 дається визначення окремих видів співучасників: виконавця, організатора, підмовника і пособника.

В основу такого розподілу покладено об'єктивні критерії – ступінь і характер участі кожного з них у вчиненні злочину.

Ступінь участі – це інтенсивність діяння кожної з осіб, які діють спільно, щодо виконання своєї ролі в учиненні злочину.

Характер участі визначає функціональну роль кожного співучасника в спільному злочині. У певних випадках при одній і тій самій функціональній ролі особи може бути різна ступінь її участі у вчиненні злочину.

Співучасники у злочині можуть виконувати різні ролі – або однорідні, або різнорідні функції. В **ст. 27 КК** названі види співучасників, якими є виконавець, організатор, підмовник і пособник.

Виконавець. Ним вважається особа, яка безпосередньо вчинила злочин. Це означає, що виконавцем є співучасник, який своїми діями виконав повністю або хоча б частково (в якійсь частині) об'єктивну сторону злочину. Такою особою є той, хто безпосередньо спричинив злочинний результат. Водночас злочин вважається виконаним особою і тоді, коли вона вчинила його не власноруч, а використавши для цього іншу особу, яка через малолітство, розумову відсталість, психічну хворобу та з інших причин не могла розуміти характеру і значення дій, що нею вчинялися.

Виконавцем (співвиконавцем) може бути також суб'єкт, який з метою вчинення злочину використовує осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Це так зване опосередковане виконання.

Опосередковане виконання може мати місце, коли для скоєння злочину (його об'єктивної сторони) використовувався суб'єкт, який не досяг віку кримінальної відповідальності, або неосудна особа. Опосередковане виконання буде також тоді, коли

злочинні дії було вчинено в результаті фізичного або психічного насильства.

У цих випадках йдеться про посереднє виконання злочину.

Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка створила організовану групу чи злочинну організацію, або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК).

Організатором є особа, яка не тільки викликає в інших осіб бажання вчинити злочин, а й об'єднує їх, розробляє план вчинення злочинних дій, розподіляє ролі між учасниками злочину або здійснює безпосереднє керівництво вчиненням злочину як ватажок, розпорядник діяльності, спрямованої на досягнення злочинного результату.

Приховування злочинної діяльності організованих груп і злочинних організацій може здійснюватися під виглядом офіційно зареєстрованих товариств тощо. Таке приховування може здійснювати представник влади або інші службові особи шляхом зловживання владою або службовим становищем. У таких випадках відповідальність настає за сукупністю скоєних злочнів.

Діяльність організатора може бути спрямована на вчинення окремого злочину (наприклад, убивства) або пов'язана з утворенням злочинної організації. Відповідальність за організаторську діяльність передбачена також і як самостійний злочин.

Підмовником, відповідно до ч. 5 ст. 19, вважається особа, яка схилила до вчинення злочину. Діяльність цього співучасника характеризується тим, що він свідомо викликає в іншій особі рішучість або зміцнює намір вчинити злочин, який виник у неї раніше.

Підмовництво може здійснюватися різними способами і в різних формах. Це фізичний або психічний примус, підкуп, наказ, доручення, умовляння, прохання, обман тощо. Це можуть бути і жести, якими підмовник виражає і передає свою думку і бажання тому, кого схиляє до вчинення злочину. Такі жести прийнято називати конклюдентними діями. Підмовник використовує їх, як правило, на місці вчинення злочину, надаючи виразність і однозначність жесту, зміст якого розуміє і сприймає виконавець. Ре-

зультатом підмовництва є виконання підмовленим того злочину, до вчинення якого його схилив підмовник.

Підмовництво матиме місце також тоді, коли особа схилила кого-небудь до пособництва, тобто до сприяння виконавцю.

Підмовництво передбачає активну діяльність. Однак підмовник не бере безпосередньої участі у вчиненні злочину, що відрізняє його від виконавця.

Із суб'єктивної сторони діяльність підмовника характеризується прямим умислом. Підмовляючи кого-небудь до вчинення певного злочину, винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачає її небезпечні наслідки і бажає їх настання.

Пособником є особа, яка сприяла вчиненню злочину.

Пособництво може проявлятися по-різному. Стаття 27 КК передбачає такі форми пособництва: дача порад, вказівок, надання засобів для вчинення злочину, усунення перешкод до його вчинення.

Пособництвом є також обіцяння до або в процесі вчинення злочину сховати злочинця, знаряддя і засоби вчинення злочину, сліди злочину, а також предмети, добуті злочинним шляхом. Заздалегідь обіцяне переховування, як і будь-який інший вид співучасті, впливає на вчинення виконавцем злочину, дає злочинцю надію на приховання злочину, зміцнює його бажання і рішучість вчинити злочин і тому знаходиться в причинному зв'язку з діями виконавця.

Пособництво злочину може бути на кожній стадії вчинення злочину, як правило, до моменту його закінчення в юридичному (законодавчому) розумінні.

Пособник, як і інші співучасники, діє умисно. Він знає про злочинні наміри виконавця і допомагає йому.

Частина шоста ст. 27 КК говорить, що не є співучастю необіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів.

Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлений або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину (ч. 7 ст. 27 КК).

Дії організатора, підмовника і пособника кваліфікуються, як правило, за статтю, за якою кваліфіковано злочин виконавця, з посиланням на відповідну частину ст. 27.

У випадках, коли виконавцем злочину є спеціальний суб'єкт (посадова особа – у посадових злочинах, військовослужбовець – у військових злочинах), дії співучасників, які не є спеціальними суб'єктами, мають кваліфікуватися за тим законом, за яким кваліфікуються дії виконавця злочину, як правило, з посиланням на відповідну частину ст. 27.

Відповідальність співучасників містить у собі два питання: про кваліфікацію дій співучасників і про їх покарання.

1. Відповідальність співучасників, які діють в організованій групі або злочинній організації, вирішується так:

а) організатор злочину несе відповідальність за всі злочини, вчинені будь-яким співучасником цієї групи за умови, якщо ці злочини охоплювалися умислом організатора;

б) решта співучасників (учасників групи) несуть відповідальність за ті злочини, в підготовці або у вчиненні яких вони брали участь;

в) дії усіх цих співучасників кваліфікуються за тією статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинення даного злочину злочинною організацією або організованою групою.

2. При простій співучасті, тобто при співвиконавстві, усі співучасники несуть відповідальність за тією статтю Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ними злочин.

3. При співучасті з розподілом ролей питання про відповідальність вирішується таким чином:

а) виконавець (співвиконавці) відповідають за тією статтю Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений ними злочин;

б) решта співучасників (організатори, підмовники, пособники) відповідають за злочин, який вчинив виконавець (співвиконавець);

в) у зв'язку з цим дії усіх співучасників, за винятком виконавця (співвиконавців), кваліфікуються за тією статтю Особливої частини КК, за якою кваліфіковані дії виконавця, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27 КК.

Покарання співучасників.

Згідно зі ст. 27 КК, крім усіх інших обставин, суд, призначаючи покарання співучасникам, повинен обов'язково враховувати характер і ступінь участі особи в злочині. Що означають ці вимоги закону?

Характер участі – це та роль, яку виконує співучасник у злочині (чи був він співвиконавцем або підмовником, чи поєднував він в одній особі кілька ролей тощо).

Ступінь участі – це ступінь інтенсивності, вираженості тієї чи іншої ролі при вчиненні злочину. Інтенсивність тієї чи іншої ролі може бути різного ступеня і цю обставину має ураховувати суд, визначаючи конкретну міру покарання співучаснику. Так, можна бути активним пособником, а можна сприяти вчиненню злочину під впливом погроз, шантажу, примусу. Очевидно, що ступінь участі цих пособників у злочині різний, що й повинен ураховувати суд.

Спеціальні питання відповідальності за співучасть

1. Крім розглянутих загальних, виникають спеціальні питання відповідальності за співучасть

- 1) *посередня винність*;
- 2) *співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом*;
- 3) *провокація злочину*;
- 4) *ексцес виконавця*;
- 5) *безнаслідкова співучасть*;
- 6) *невдале підмовництво або пособництво*;
- 7) *добровільна відмова співучасників*.

Посередня винність (або, інакше, посереднє заподіяння чи посереднє виконання). Має місце там, де фактичним виконавцем злочину виступає особа, яка не підлягає кримінальній відповідальності внаслідок неосудності або недосягнення віку кримінальної відповідальності (наприклад, доросла особа залучає до вчинення крадіжок майна підлітка).

Співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Передусім нагадаємо, що **спеціальний суб'єкт** – це суб'єкт злочину, який, крім загальних його ознак (віку та осудності), наділений ще

й додатковими ознаками, які й визначають його відповідальність за відповідною статтею КК (наприклад, службова особа, військовослужбовець тощо). Злочини зі спеціальним суб'єктом характерні саме тим, що їх можуть вчинити лише особи, наділені ознаками спеціального суб'єкта.

а) суб'єктом злочину зі спеціальним суб'єктом може бути лише особа, якій властиві ознаки спеціального суб'єкта (наприклад, суб'єкт одержання хабара – це тільки службова особа;

б) звідси випливає, що виконавцем злочину зі спеціальним суб'єктом може бути тільки цей спеціальний суб'єкт;

в) спираючись на положення ст. КК, з якої визнається можливість співучасті у військових злочинах осіб, які не є їх суб'єктами, поширюємо це положення і на решту злочинів, у яких передбачено вчинення злочинного діяння спеціальними суб'єктами;

г) у таких випадках особи, яким не властиві ознаки спеціального суб'єкта, можуть виступати як організатори, підмовники або пособники того злочину, виконавцем якого є спеціальний суб'єкт;

д) тому ці співучасники несуть відповідальність за тією статтею КК, яка передбачає вчинення злочину виконавцем – спеціальним суб'єктом;

е) якщо ж злочин зі спеціальним суб'єктом характеризується тим, що частина його об'єктивної сторони може бути виконана особою, яка не є таким (спеціальним) суб'єктом, остання підлягає відповідальності як співвиконавець (наприклад, жінка, яка за допомогою фізичного насильства або погроз сприяє насильнику у вчиненні зґвалтування, несе відповідальність як співвиконавця злочину, передбаченого ст. КК).

Провокація злочину. Провокацією злочину визнається ситуація, коли особа підмовляє (провокує) виконавця або інших співучасників на вчинення злочину з метою його наступного викриття.

Ексцес виконавця. Для того щоб співучасник був притягнутий до відповідальності за злочин, вчинений виконавцем, він, як ми вже відзначали, повинен бути поінформований про злочинні наміри виконавця. Між співучасниками повинна мати місце згода на вчинення конкретного злочину.

Ексцес виконавця має місце там, де виконавцем учинені такі злочини які не охоплюються ні прямим, ні непрямым умислом інших співучасників. Ним вчинені дії, які виходять за межі домов-

леності, що була досягнута між ними. Отже, ексцес виконавця має місце там, де решта учасників не передбачали, не бажали і не допускали вчинення тих злочинних дій, які вчинив виконавець. Розрізняють два види ексцесу: кількісний і якісний. Ця різниця має практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію, зокрема на кваліфікацію дій виконавця.

Безнаслідкова співучасть. Має місце там, де виконавцеві не вдалося вчинити закінчений злочин і він вчинив лише готування чи замах, на чому його злочинна діяльність була перервана (перервана).

Невдале підмовництво або пособництво. Має місце там, де можливий (ймовірний, потенційний) виконавець відхиляє пропозицію вчинити злочин (брати участь у вчиненні злочину), яка може виходити від підмовника, пособника або навіть організатора.

Добровільна відмова співучасників. Чинне законодавство не містить норми про добровільну відмову співучасників.

Причетність до злочину

У КК України термін «причетність до злочину» не вживається. Причетність до злочину – це різновид суспільно небезпечної поведінки особи, що не містить ознак співучасті в злочині, вчиненому чи такому, що вчиняється іншою особою, але знаходиться з ним у певному зв'язку і тим самим об'єктивно сприяє вчиненню цього злочину чи перешкоджає його виявленню або розкриттю.

Заздалегідь не обіцяне переховування злочину може виявлятися у: 1) переховуванні злочинця; 2) приховуванні знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом.

Переховування злочинця (як виконавця, так і інших співучасників злочину) – це надання таким особам сховища або засобів пересування для того, щоб вони змогли уникнути переслідування; забезпечення їх чужими чи підробленими документами щодо їх особи або щодо місця їх перебування під час вчинення злочину (для створення алібі). Це може бути і зміна зовнішності злочинця тощо.

Приховування знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом, – це

приховання всього того, що може мати значення для виявлення злочину і встановлення особи злочинця.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з вказаних дій, незалежно від того, вдалося чи не вдалося особі, яка його приховувала, досягти своєї мети.

Приховування злочину передбачає наявність прямого умислу. Винний усвідомлює, що він переховує злочинця або приховує злочин, і бажає діяти таким чином для досягнення своєї мети – перешкодити правоохоронним органам виявити злочинця чи розкрити злочин. Для наявності складу цього злочину необхідно також установити, що суб'єкт усвідомлював, який конкретно злочин він приховує.

Суб'єктом такого злочину може бути як приватна, так і посадова особа.

Недонесення про злочин. Своєчасне розкриття злочинів і виявлення їх винуватців має дуже важливе значення в боротьбі зі злочинністю. Цьому значною мірою сприяють повідомлення громадян органам влади про відомі їм факти злочинної діяльності. Таке повідомлення є моральним обов'язком кожного громадянина.

Об'єктивна сторона недонесення виявляється в бездіяльності особи, яка достовірно знає про злочин, що готується або був учинений, але не повідомляє про це відповідним державним органам.

Суб'єктивна сторона недонесення характеризується наявністю прямого умислу. Винна особа усвідомлює, що вона має відомості про злочин, які не викликають у неї сумніву щодо їх достовірності, і не бажає повідомити про це відповідним органам.

Суб'єктом недонесення про злочин може бути особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років. Посадова особа, якщо вона за своїм посадовим становищем мала вжити заходів для недопущення злочину або для затримання злочинця, відповідає за недонесення при наявності усіх інших, необхідних для цього, ознак.

Потурання вчиненню злочину. Кримінальний кодекс України не містить ні загальних, ні спеціальних норм про відповідальність за потурання злочину. Ця форма причетності до злочину відома теорії кримінального права і визнається багатьма вченими, але вона не лише спірна, а не має, на наш погляд, достатніх підстав для теоретичного обґрунтування як самостійної правової інституції.

МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

Поняття та юридична характеристика множинності злочинів.
Одиничний злочин як структурний елемент множинності злочинів.

Види одиничних злочинів.

Проблеми систематизації окремих проявів множинності злочинів.

Сукупність злочинів.

Повторність злочинів.

Рецидив злочинів.

Поняття та юридична характеристика множинності злочинів

У загальній формі множинність злочинів може бути визначена як вчиненні особою двох або більше злочинів, кожний із яких певною мірою впливає на «сукупну» кримінальну відповідальність цієї особи.

Саме слово «множинність» передбачає наявність кількох одиниць, кількох елементів, що входять до неї.

Множинність злочинів означає, що особою вчинено два чи більше злочинних діянь, кожне з яких містить ознаки самостійного складу злочину.

Таким чином, при множинності злочинів має місце «скупчення» в поведінці однієї особи двох чи більше окремих злочинів.

Вчинення особою двох чи більше злочинних діянь негативно впливає й на інших нестійких членів суспільства, породжує в них ілюзію безкарності за вчинення злочинів.

Значення множинності злочинів полягає в тому, що вона:

а) впливає на кваліфікацію злочинів; залежно від виду множинності визначається кваліфікація злочинних діянь за відповідними статтями КК;

б) ураховується при призначенні покарання;

в) впливає на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

Фактичний склад кожного злочину, який учинила особа, відіграє (чи відіграв – при рецидиві злочинів) роль самостійної основної фактичної підстави кримінальної відповідальності. Це означає, що за кожний вчинений особою злочин вона, в принципі, має нести кримінальну відповідальність незалежно від вчинення іншого злочину (при рецидиві злочинів принаймні за один із них особа вже понесла – повністю або частково – таку відповідальність).

Одиничний злочин як структурний елемент множинності злочинів. Види одиничних злочинів

Одиничний злочин – це злочин, передбачений кримінальним законом як єдиний, один, самостійний склад злочину.

Головною ознакою одиничного злочину є те, що він охоплюється однією й тією самою статтею КК.

Видами одиничних злочинів є:

- 1) прості одиничні злочини;
- 2) ускладнені одиничні злочини.

У свою чергу, ускладненими одиничними злочинами є:

- 1) *триваючі злочини;*
- 2) *продовжувані злочини;*
- 3) *складні, або складені, злочини.*

Простим одиничним злочином слід вважати такий злочин (що підпадає під ознаки однієї статті КК), який характеризується наявністю однієї дії і одного наслідку (наприклад, крадіжка, вбивство), або злочин, що має дві дії (наприклад, спекуляція), а так само злочин, який складається із однієї дії і спричиняє два чи більше наслідків (наприклад, порушення правил безпеки гірничих робіт, якщо воно спричинило людські жертви або інші тяжкі наслідки).

Усі прості одиничні злочини охоплюються однією статтею КК і мають певну структурну єдність.

Ускладнені одиничні злочини

Триваючий злочин. Такими злочинами є незаконне зберігання зброї, недонесення про злочин, ухилення від сплати аліментів та ін. В усіх наведених випадках якоюсь дією і бездіяльністю

особи починається вчинення певного злочину. Таким чином, провжуваний злочин – це також одиничний злочин. Йому притаманні ознаки:

а) він складається з двох чи більше самостійних, тобто відокремлених у часі одне від одного, тотожних злочинних діянь;

б) усі ці окремі самостійні злочинні діяння об'єднані спільною метою, мають загальну мету;

в) виходячи з цього ці діяння розглядаються не як множинність злочинів, а як один, єдиний, одиничний злочин, що підпадає під ознаки однієї статті КК.

Складний, або складений, злочин. Для цих злочинів характерним є об'єднання в диспозиції статті КК в єдиний злочин двох чи більше самостійних злочинних діянь, що знаходяться між собою в тісній єдності, в типовому, так би мовити, органічному зв'язку (втеча досить часто поєднана з насильством, хуліганство – з опором представникові влади або громадськості тощо). Тому законодавець, виходячи з типовості зв'язку цих діянь, органічності їх єдності, і об'єднує їх в КК в один одиничний складний (складений) злочин.

Складений злочин має такі ознаки:

а) він складається з двох чи більше злочинних діянь (втеча, поєднана з насильством);

б) кожне з цих злочинних діянь, якщо розглядати його окремо, ізольовано, утворює окремий злочин, містить у собі ознаки самостійного складу злочину (і втеча, і застосування насильства є самостійними злочинами);

в) ці окремі злочини, з огляду їх органічності єдності, типовості зв'язків між ними, поширеності, розглядаються законодавцем як один, єдиний одиничний складний (складений) злочин;

г) цей одиничний складний злочин охоплюється ознаками однієї статті Особливої частини КК, тобто передбачений в диспозиції відповідної статті КК як єдиний складний (складений) злочин.

Отже, складний, або складений, злочин – це такий злочин, який складається з двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх окремо (ізольовано), є один одиничний злочин, що охоплюється ознаками однієї статті самостійним складом злочину, але котрі, виходячи з їх органічності єдності, утворюють КК.

Сукупність злочинів

Сукупність злочинів як одна з найбільш поширених форм їх множинності характеризується двома специфічними ознаками:

а) поведінка особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає двом або більше різним юридичним складам злочинів;

б) за жоден із цих злочинів на час вчинення останнього з них особа не була засуджена.

Із урахуванням цих ознак зазначена форма множинності злочинів може бути визначена так.

Сукупність злочинів – це така форма їх множинності, при якій поведінка особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає двом або більше різним юридичним складам злочинів і за жоден із цих злочинів на час вчинення останнього особа не була засуджена.

Подібність їх полягає в тому, що й при сукупності злочинів, і при конкуренції кримінально-правових норм поведінка особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами відповідає двом або більше різним юридичним складам злочинів.

Відмінність їх полягає в тому, що при сукупності злочинів поведінка особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами лише частково охоплюється кожним із юридичних складів злочинів, тому кваліфікацію необхідно здійснювати, принаймні, за двома юридичними складами; при конкуренції кримінально-правових норм поведінка особи в поєднанні з іншими фактичними обставинами, як правило, повністю охоплюється кожним із юридичних складів злочинів, але кваліфікацію необхідно здійснювати лише за одним із цих складів.

Сукупність злочинів поряд з їх повторністю і рецидивом відображена і в такому формулюванні, як «умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство». Слід зазначити, що наведені вище та подібні формулювання не охоплюють уповні всі ті випадки, коли множинність злочинів набуває форми їх сукупності.

Крім відсутності самого терміна «сукупність злочинів» у чинному кримінальному законодавстві України, треба відзначити і відсутність у ньому чітких і конкретних орієнтирів, які давали б

змогу визначати відповідні прояви множинності злочинів як їх сукупність.

Види сукупності злочинів. Залежно від того, скільки діянь вчинила особа, а якщо таких діянь декілька, як вони «входять» до різних юридичних складів злочинів, розрізняють сукупність злочинів ідеальну, реальну і так звану реально-ідеальну.

Ідеальна сукупність має місце тоді, коли особа одним діянням вчиняє два або більше злочини, що мають різні юридичні склади. Ідеальною сукупністю злочинів буде, наприклад, нанесення потерпілому умисного тяжкого тілесного ушкодження з хуліганських мотивів чи напад з метою заволодіння як індивідуальним (приватним), так і державним майном, поєднаний із насильством, небезпечним для здоров'я особи, яка зазнала нападу.

Реальна сукупність має місце тоді, коли особа окремими діями в різний час вчиняє два або більше злочини, що мають різні юридичні склади. Реальною сукупністю злочинів буде, наприклад, вчинення особою спочатку злісного хуліганства, а потім – під час затримання – опору працівникові міліції при виконанні ним обов'язків з охорони громадського порядку.

Кримінально-правове значення сукупності злочинів. Наявність у поведінці особи такої форми множинності злочинів як їх сукупність, тягне ряд кримінально-правових наслідків. Вони, зокрема, виявляються в такому:

- 1) особа визнається винною у вчиненні кількох злочинів;
- 2) у формулі кваліфікації при сукупності злочинів кожний юридичний склад злочину відображається окремо;
- 3) кримінальним законом передбачений особливий порядок призначення покарання при сукупності злочинів;
- 4) при реальній сукупності злочинів факт вчинення особою кількох злочинів може розглядатись як обставина, що обтяжує відповідальність.

Повторність злочинів (ст. 32 КК)

Неодноразове вчинення злочинів свідчить про стійкість антисуспільної установки винної особи, про її підвищену суспільну небезпечність.

Поняття повторності злочинів. Повторність злочинів як окрема форма їх множинності характеризується такими специфічними ознаками:

- 1) злочини вчиняються особою кількома окремими діями;
- 2) зазначені дії вчиняються особою в різний час.

Утворене за цими ознаками поняття повторності охоплює як повторність злочинів у власному розумінні слова (фактичну повторність), так і рецидив злочинів. Оскільки в межах систематизації різних проявів множинності злочинів кожна з цих форм розглядається окремо, для повторності у власному розумінні слова характерною є ще одна ознака – за жоден із вчинених особою злочинів на момент вчинення останнього з них особа не була засуджена.

Із урахуванням зазначених ознак повторність злочинів у власному розумінні слова можна визначити як таку форму їх множинності, яка полягає у вчиненні кількома окремими діями в різний час кількох злочинів, за жоден із яких – на момент вчинення останнього злочину – особа не була засуджена.

Повторність злочинів знаходить своє відображення як у формулі кваліфікації, так і в юридичному формулюванні звинувачення. Це має місце в тих випадках, коли повторність передбачена в юридичних складах відповідних злочинів в якості обтяжуючої обставини і саме вона зумовлює остаточну кваліфікацію дій особи за відповідною частиною (пунктом) кримінального закону.

Повторність злочинів не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, але обов'язково зазначається в юридичному формулюванні звинувачення. Це має місце в тих випадках, коли вона передбачена в юридичних складах відповідних злочинів як обтяжуюча обставина, а інші обставини – як особливо обтяжуючі, – і саме останні зумовлюють остаточну кваліфікацію дій особи.

Види повторності злочинів. Підставою поділу повторності злочинів на види є співвідношення цих злочинів між собою за характером суспільної небезпечності. За цією підставою повторність злочинів поділяється: на повторність різних за характером суспільної небезпечності злочинів (повторність різнорідних злочинів), повторність схожих за характером суспільної небезпечності злочинів (повторність однорідних злочинів) і повторність злочинів одного й того самого виду (повторність тотожних злочинів).

Повторність різнорідних злочинів – це повторність злочинів, які різняться між собою змістом безпосереднього об'єкта, характером і змістом діяння чи формами вини. При цьому відмінність між ними має «якісний» характер, вона, як правило, очевидна навіть тоді, коли окремі із зазначених критеріїв (наприклад, форми вини) збігаються. Такий вид повторності утворюють, наприклад, порушення правил про валютні операції і необережне вбивство; державна зрада і клевет, крадіжка і блокування транспортних комунікацій.

Повторність однорідних злочинів – це повторність злочинів, які посягають на однакові чи подібні безпосередні об'єкти і вчиняються в межах однієї й тієї самої форми вини. У більшості випадків повторність однорідних злочинів передбачає законодавець, формулюючи її в якості обтяжуючої обставини при створенні кваліфікованих складів злочину. Прикладом такої повторності є наведені вище випадки повторності щодо розкрадань державного чи колективного майна, корисливих посягань на індивідуальну (приватну) власність.

Повторність тотожних злочинів – це повторність злочинів одного й того самого виду незалежно від того, чи мають ці злочини один і той самий юридичний склад. Повторність тотожних злочинів утворюють, наприклад, два розбої чи зґвалтування дорослої жінки без обтяжуючих обставин і зґвалтування неповнолітньої.

Кримінально-правове значення повторності. Наявність у поведінці особи повторності злочинів тягне ряд кримінально-правових наслідків. Вони, зокрема, виявляються в такому:

1. Особа визнається винною у вчиненні кількох злочинів.
2. У ряді випадків спеціальна повторність (повторність однорідних і тотожних злочинів) передбачена в якості обтяжуючої обставини в кваліфікованих складах злочинів. Таким чином, вона безпосередньо впливає на кваліфікацію злочинів.
3. Повторність злочинів передбачена як одна з обставин, що обтяжують відповідальність. У такій якості вона може безпосередньо впливати на призначення покарання, а також обрання інших заходів кримінально-правового впливу.

4. Повторне вчинення злочину за певних умов перериває перебіг давності притягнення до кримінальної відповідальності за попередній злочин.

Повторність може мати місце у випадках скоєння злочинів одноосібно або в співучасті: двох і більше злочинів; незалежно від закінченості будь-якого з них, а також незалежно від судимості за перший з них.

Теорія кримінального права визначає *загальну, спеціальну та родову повторність*.

Рецидив злочинів ст. 34 КК

Рецидив злочинів як окрема форма їх множинності характеризується такими специфічними ознаками:

1) **злочини вчиняються особою** кількома окремими діями;

2) **зазначені діяння вчиняються в різний час**.

Як зазначалося, ці ознаки характерні як для повторності злочинів у власному розумінні слова, так і для рецидиву злочинів. Тому для «відокремлення» рецидиву злочинів від їхньої повторності необхідною є ще одна ознака, а саме – ***принаймні за один із попередніх злочинів на момент вчинення наступного особа мала судимість***.

Із урахуванням цих ознак рецидив злочинів можна визначити як таку форму їх множинності, яка полягає у вчиненні особою, судимою за один чи кілька злочинів, одного чи кількох нових злочинів.

Формулюваннями, що «представляють» **лише рецидив злочинів**, є:

1. Вчинення злочину «особою, раніше судимою» за даний злочин.

2. Вчинення злочину «особою, раніше судимою» за даний чи однорідний злочин.

3. Вчинення злочину «особливо небезпечним рецидивістом». Крім того, про рецидив злочинів ідеться в багатьох статтях Загальної частини КК, які пов'язані переважно з особливостями обрання заходів кримінально-правового впливу, в тому числі

призначення покарання, та відбування цих заходів засудженою особою.

Види рецидиву злочинів. На відміну від сукупності злочинів та їх повторності, рецидив злочинів може бути поділено на види за кількома окремими підставами.

Такими підставами, зокрема, є:

а) характер суспільної небезпечності злочинів, що утворюють рецидив;

б) кількість судимостей у особи, злочини якої утворюють рецидив;

в) суспільна небезпечність самого рецидиву.

За характером суспільної небезпечності злочинів, що утворюють рецидив, останній поділяється на **загальний рецидив** – «його» злочини є різнорідними і **спеціальний рецидив** – «його» злочини є тотожними чи однорідними.

За кількістю судимостей у особи, злочини якої утворюють рецидив, останній поділяється на **простий рецидив** – якщо у зазначеної особи є лише одна судимість за вчинений злочин (злочини), і вона знову вчиняє злочин, і **складний (багаторазовий) рецидив** – якщо в зазначеної особи є принаймні дві судимості (при послідовному їх «об'єднанні»), і вона знову вчиняє злочин.

За суспільною небезпечністю самого рецидиву розрізняють **рецидив злочинів, не пов'язаних з відбуванням покарання у вигляді позбавлення волі**, і **рецидив злочинів, пов'язаних з відбуванням покарання у вигляді позбавлення волі** (так званий **пенітенціарний рецидив**).

Кримінально-правове значення рецидиву злочинів. Серед розглянутих форм множинності злочинів саме їх рецидив тягне найбільшу кількість кримінально-правових наслідків. До цих наслідків, зокрема, можна віднести такі:

1. **Рецидив злочинів** – насамперед, такі його види, як спеціальний рецидив та особливо небезпечний рецидив передбачені як обтяжуючі (особливо обтяжуючі) обставини в кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складах багатьох злочинів (статті 140–144, 155, 155-1, 206 та ін.).

2. Рецидив злочинів, як правило, загальний, передбачений як одна з обставин, що обтяжують відповідальність (п. 1 ст. 41). У цій якості він може безпосередньо впливати на призначення

покарання, а також на обрання інших заходів кримінально-правового впливу.

3. Із рецидивом злочинів, насамперед, пенітенціарним та його різновидом – особливо небезпечним, – пов'язується цілий ряд негативних наслідків, що мають місце при призначенні покарання, його відбукванні, а також при звільненні від покарання.

4. Із особливо небезпечним рецидивом злочинів пов'язується особливий порядок погашення судимості – вона може бути погашена лише судом.

ПОНЯТТЯ ТА ЦІЛІ ПОКАРАННЯ

|| Поняття покарання за кримінальним правом України.

|| Цілі покарання.

|| Мета покарання.

Поняття покарання за кримінальним правом України (ст. 50 КК)

У боротьбі зі злочинністю держава передбачає комплекс відповідних заходів соціального, економічного, політичного, правового, організаційного та виховного характеру.

Серед цих заходів відповідне місце посідає покарання. Його місце в системі заходів кримінально-правового впливу, що застосовується в межах кримінальної відповідальності особи:

а) покарання є заходом кримінально-правового впливу, що застосовується в межах кримінальної відповідальності особи;

б) воно є основою кримінальної відповідальності особи;

в) за своїм змістом покарання має бути найбільш суворою формою кримінальної відповідальності особи.

Покарання по кримінальному праву України – це особлива форма державного примусу, яка застосовується згідно з вироком суду до особи, яка винна в скоєнні злочину, з метою його виправлення і запобігання новим злочинам зі сторони як засудженого, так і інших осіб і вираження від імені держави негативної морально-політичної оцінки винного і скоєнного ним злочину.

Покарання характеризується сукупністю певних ознак.

1. Насамперед покарання – це особлива форма державного примусу – покарання як особлива форма державного примусу може бути застосована судом тільки до особи, визнаної винуватим у скоєнні конкретного злочину, передбаченого законом.

Покарання може бути назначено тільки судом. Ніякий інший орган держави чи громадської організації не можуть застосовувати до особи міри кримінального покарання.

Покарання (кримінальні) назначаються судом від імені держави. Дисциплінарні стягнення можуть накладатися від імені керівника установи або підприємства, від імені начальника органу та ін.

2. Покарання – це кара злочинцю за скоєний їм злочин.

Під карою розуміють примусова, насильницька сторона покарання, причинення злочинцю відповідних позбавлень і обмежень фізичного, майнового, морального та іншого характеру. «Покарання не тільки є карою за скоєний злочин, а й має своєю метою виправлення і перевиховання засуджених...»

3. Покарання – особлива міра виховання.

Покарання в системі заходів кримінально-правового впливу. Чинне кримінальне законодавство України передбачає ряд заходів кримінально-правового впливу.

Основні ознаки покарання. Як окремий захід кримінально-правового впливу покарання характеризується специфічними ознаками. До них, зокрема, слід віднести такі:

1. Покарання завжди є примусовим заходом з боку держави. Це означає, що воно застосовується відповідним державним органом до особи незалежно від її волі, а протидія цьому заходу припиняється із застосуванням відповідних форм, засобів і знарядь.

2. Покарання – конкретні його види – передбачене лише в кримінальному законі. За своїм змістом і назвою деякі види покарання можуть збігатися з іншими заходами правового впливу, зокрема з окремими видами адміністративного стягнення (наприклад, виправні роботи, штраф, конфіскація).

3. Покарання може бути передбачене лише за діяння, яке кримінальним законом визначене як злочин. Жодне з інших правопорушень не тягне такого примусового заходу, як покарання.

4. Покарання за своїм змістом полягає в позбавленні або обмеженні певних прав і свобод особи, яка вчинила злочин. Залежно від конкретного виду покарання таке позбавлення або обмеження може стосуватись окремих особистих, політичних, майнових та інших прав і свобод людини та громадянина, передбачених Конституцією та іншими законами України.

5. Покарання має особистий характер. Це означає, що відповідні позбавлення чи обмеження стосуються лише певних прав і свобод фізичної особи і що вони не повинні поширюватися на інших фізичних осіб, зокрема на близьких родичів злочинця.

6. Покарання признається лише судом в обвинувальному вирокі від імені держави. Жоден інший державний орган не може призначити особі такий примусовий захід, як покарання.

7. Покарання тягне особливий кримінально-правовий стан особи – судимість.

Цілі покарання

«Покарання не має на меті завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність».

Таким чином, безпосередньо зі змісту ст. 50 випливають такі цілі покарання:

- а) виправлення і перевиховання засудженого;
- б) запобігання вчиненню нових злочинів самим засудженим;
- в) запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами.

Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами в теорії кримінального права називають загальною превенцією. Мета загальної превенції досягається за рахунок того, що покарання особи, винної у вчиненні злочину, певною мірою утримує від вчинення злочинів інших осіб – принаймні якусь їхню частину. І хоча соціальна ефективність покарання з точки зору загальної превенції невисока, воно залишається одним із реальних, хоча й не основних засобів боротьби зі злочинністю.

Якщо ж розуміти кару як таке позбавлення чи обмеження прав і свобод злочинця, яке за своїм характером, змістом або обсягом має відповідати, насамперед, тяжкості вчиненого ним злочину, то тоді кара – це не властивість, а одна з цілей покарання.

Розглянуті цілі покарання значною мірою є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Тому в багатьох випадках застосування покарання більшість із його цілей може бути досягнута одночасно. Так, засудження особи, яка вчинила розбій, до позбавлення волі на тривалий строк в тій чи іншій мірі сприяє одночасному досягненню таких цілей, як кара, виправлення засудженого, спеціальна, а можливо, і загальна превенція.

Таким чином, покарання як один з центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом у руках держави для охорони найважливіших суспільних відносин.

Однак значна роль покарання в боротьбі зі злочинністю не виправдовує тенденції до його ужорсточення, яка спостерігалася багато років. На жаль, ця тенденція не змінилася і зараз. Вона знаходить свій вираз і у законодавстві, і в практиці його застосування.

Історія боротьби зі злочинністю у багатьох країнах, незалежно від їх суспільного ладу, свідчить, що ужорсточення покарання не дає бажаних наслідків. Навпаки, жорстокість покарання переконує винного в його несправедливості, робить засудженого більш жорстоким, породжує в його свідомості почуття образи, неповаги до суспільства, держави, її законів, тому значущість покарання в боротьбі зі злочинністю визначається не його жорстокістю, а справедливістю, невідворотністю, своєчасністю та неминучістю застосування за кожний вчинений злочин.

Застосування покарання завжди повинно здійснюватися з додержанням основних напрямів, притаманних кримінальній політиці:

а) застосування суворих мір покарання до рецидивістів і осіб, що вчинили тяжкі злочини;

б) застосування менш суворих мір покарання, передусім покарань, не пов'язаних з ізолюванням винного від суспільства, і навіть умовного засудження або відстрочення виконання покарання до осіб, які вперше вчинили менш тяжкі злочини або злочини, що не являють великої суспільної небезпеки.

За своєю суттю **караність є особливою мірою державного примушування**, котра застосовується до осіб, що вчинили злочинні посягання.

Покарання як міра державного примушування виступає засобом впливу на поведінку людини, примушує особу до зако-

нопослушної поведінки. В цьому і полягає **перша важлива ознака покарання** – це передусім **особлива міра державного примушування**, яка є його складовою частиною, що визначає його соціальний зміст.

Друга ознака покарання закріплена в ст. 3 КК, де чітко записано, що покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину. **Отже, застосування покарання є кінцевим етапом кримінальної відповідальності.**

Третя розпізнавальна ознака покарання: ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду і відповідно до закону. Як видно, положення закону про застосування покарання за вироком суду – обов'язкова вимога закону, характерна його особливість.

Четверта важлива ознака покарання не тільки є карою за вчинений злочин. Таким чином, у самому законі названо основну ознаку покарання, яка робить його найгострішою мірою державного примушування. Кара є складовою ознакою будь-якого кримінального покарання. Вона визначається строками покарання, наявністю фізичних і моральних страждань та втрат, покладенням обов'язків зазнати ганьби і сорому перед суспільством і різного роду правообмеженнями. Обсяг кари диференційований у кожному покаранні залежно від характеру і тяжкості злочину. Каральний вплив покарання повинен відповідати тяжкості злочину.

П'ята характерна ознака покарання полягає в тому, що в ньому знаходить вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця.

Шоста ознака покарання проявляється в його особистому характері. Це означає, що призначення кримінального покарання і його виконання можливі лише щодо самого винного. Воно не може бути направлено на інших осіб, навіть близьких родичів.

Сьома розпізнавальна ознака покарання полягає в тому, що будь-яке покарання тягне за собою **судимість**. Це знайшло своє законодавче закріплення в ст. 55 КК, за змістом якої призначення будь-якого покарання тягне для засудженого такий правовий наслідок, як судимість.

Саме судимість відрізняє кримінальне покарання від інших засобів державного примушування. За своїм змістом судимість –

це не тільки властивість кари. Вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний з різного роду правообмеженнями та іншими негативними наслідками протягом певного, визначеного в законі строку.

Судимість як самостійна ознака покарання визначається тим, що вона визнається обставиною, яка обтяжує відповідальність у разі вчинення нового злочину та зберігає певні обмеження прав засудженого і після відбуття ним покарання.

Покарання – це встановлена законом особлива міра державного примушування, яка містить у собі кару, застосовується лише за вироком **суду** до особи, винної у вчиненні злочину, виражає від імені держави засудження злочину і особи, що його вчинила, та тягне за собою судимість.

Мета покарання

Під метою покарання слід розуміти той кінцевий результат, до якого прагне держава, застосовуючи певний вид покарання до особи, яка вчинила злочин. **Кара за злочин** – це примусовий захід з боку держави стосовно особи, що вчинила злочин, до покори (до поваги закону) за вчинений злочин, це спокута злочинця перед суспільством, державою, окремими громадянами, це так би мовити, його розплата за злочин своїми особистими благами та правами. Як говориться в ч. 2 ст. 50 КК, – кара є не лише метою покарання, а й засобом виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

У чинному законодавстві питання про мету покарання вирішено в ст. 50 КК, яка проголошує: «Покарання не тільки є карою за вчинений злочин, а й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами». Аналіз її тексту свідчить, що ідеї змішаних теорій знайшли своє законодавче втілення в тому, що закон визнає за мету покарання:

- 1) кару як відплату за вчинене;
- 2) виправлення засуджених;
- 3) запобігання вчиненню нових злочинів самим засудженим;
- 4) запобігання вчиненню злочинів з боку інших осіб.

Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для задоволення почуття обурення, справедливості як потерпілого, так і суспільства в цілому. Визнання кари як мети покарання не зменшує його каральної якості, котра, як уже зазначалось, є його істотною ознакою. Кара виступає в двох іпостасях, які перебувають у діалектичній єдності, однак для них є характерними й деякі особливості.

Кара як органічна ознака покарання виражається не тільки в застосуванні покарання, а й також у санкції статті, і у відповідній нормі Загальної частини КК, де передбачений конкретний вид покарання, описані його основні властивості. В цій якості кара не тільки визначає характер покарання, а й багато в чому забезпечує досягнення мети покарання. Не є винятком і мета кари. Однак вона знаходить своє втілення тільки у призначенні і реалізації конкретної міри покарання до особи, яка вчинила злочин. Тут вже визначаються вид покарання, його строки, конкретизується характер фізичних і моральних страждань, втрат та обмежень, котрі засуджений має перетерпіти як відплату за вчинений злочин.

Заперечення мети кари зменшує примусове значення покарання, не враховує, що мета кари якраз і перетворює покарання в *особливу* (найбільш гостру) *міру державного примушування*. Без неї взагалі не може бути кримінального покарання. *Забезпечення цієї мети – обов'язкова відповідь держави на вчинений злочин*. Особливо яскраво це простежується при виконанні смертної кари, тривалих строків позбавлення волі. Але мета кари досягається не лише виконанням покарання. Забезпечення її починається з моменту призначення судом конкретної міри покарання.

Мета виправлення передбачає усунення суспільної небезпеки особи, тобто такий вплив покарання, внаслідок якого засуджений під час і після його відбування не вчиняє нового злочину.

Мета спеціального (окремого) запобігання полягає в такому впливі покарання на засудженого, котрий виключає рецидив його злочинної поведінки. Відвернення вчинення нових злочинів з боку засудженого досягається самим фактом його засудження і тим більше – виконанням покарання, коли особу поставлено в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчиняти нові злочини.

Мета загального запобігання передбачає такий вплив покарання, який забезпечує запобігання вчиненню злочинів з боку інших нестійких осіб.

СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

Система покарань, її ознаки та значення. Види покарань.

Позбавлення волі.

Виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; інші види покарань.

Система покарань, її ознаки та значення.

Під системою покарань розуміється встановлений КК України обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розміщених у певному порядку – залежно від ступеня їх тяжкості.

Перелік звичайних покарань дає ст. 51:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Розмаїття покарань, що входять у їхню систему, зумовлене соціальними, політичними, економічними, кримінологічними факторами, рівнем культури та традиціями суспільства, покликане створити передумови для ефективної боротьби зі злочинністю,

досягнення мети покарання, зафіксованої у ст. 51, – виправлення і перевиховання засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів ними, а також іншими особами. Воно має відображати основні тенденції боротьби зі злочинністю в державі: застосування суворих покарань за тяжкі злочини, злочини, вчинені особливо небезпечними рецидивістами, і водночас розширення сфери застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, стосовно менш небезпечних злочинів.

Діюча в Україні система покарань характеризується наявністю певних ознак.

1. Лише закон встановлює види покарань, які утворюють певну систему. Тільки кримінальний закон визначає сукупність всіх покарань, як і умови та розміри (строки) їх застосування щодо кожного з видів. Це – відображення принципу законності в сфері системи покарань – немає покарання без вказівки про це в законі.

Перелік покарань, які входять у систему, є вичерпним. Звичайно, законодавець може змінювати цей перелік.

2. Ознакою системи покарань є розміщення їх видів у Кримінальному кодексі у певному порядку. У ст. 51 вони подані від більш тяжкого до менш тяжкого стосовно як основних, так і додаткових покарань.

3. Ще однією ознакою системи покарань є те, що вони між собою перебувають у певному співвідношенні: одні можуть застосовуватися лише самостійно, інші – лише як додаткові, а окремі – виступати в якості як основних, так і додаткових.

До числа додаткових покарань, відповідно до ч. 2 ст. 52, належать конфіскація майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу. Ці міри покарання не можуть застосовуватися самостійно, вони застосовуються лише як додаткові до основних.

Види покарань

Позбавлення волі на певний строк. Воно може застосовуватися до всіх як найсуворіший вид покарання з перелічених у ст. 51 КК. Позбавлення категорій засуджених, пов'язане з виправно-трудовим впливом на них, має строковий характер. Позбавлення

волі полягає в ізоляції засудженого від суспільства на певний строк з поміщенням його в спеціалізовану виправно-трудоу установу певного виду (типу).

Позбавлення волі як вид покарання передбачене в кримінальному законодавстві за вчинення злочинів, які становлять підвищену суспільну небезпеку. Правовий статус осіб, підданих судовим вироком позбавленню волі (ув'язнених), характеризується тим, що вони позбавляються права вільного пересування, обмежуються у праві розпоряджатися своїм часом, у спілкуванні з рідними та знайомими, у виборі виду трудової діяльності і водночас жорсткою регламентацією часу їх роботи і відпочинку.

Позбавлення волі як одна з найсуворіших мір покарання за тяжкі злочини має застосовуватися лише тоді, коли досягнення цілей покарання, зокрема виправлення засудженого, шляхом застосування інших видів покарань неможливе.

Відповідно до ст. 63 КК позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років.

При призначенні покарання у вигляді позбавлення волі суд не може вийти за загальні межі цієї міри покарання, що встановлені ч. 2 ст. 61 КК, не може призначити позбавлення волі на строк менше **одного року** і на строк більше **десяти років**, а за особливо тяжкі злочини у випадках, передбачених Кодексом, – не більше **п'ятнадцяти років**.

Виправні роботи без позбавлення волі. Виправні роботи є основним видом покарання, яке характеризується тим, що особа примусово залучається до роботи на вказаний у вирокі строк з утриманням у дохід держави визначеного судом відсотка її заробітку.

Стаття 57 КК передбачає два види виправних робіт без позбавлення волі: а) за місцем роботи засудженого; б) в інших місцях, що визначаються органами, які відають застосуванням цього виду покарання (тобто інспекціями виправних робіт органів внутрішніх справ), але в районі проживання засудженого.

Виправні роботи за місцем роботи засудженого відбуваються, як правило, на попередній посаді, якщо до нього не застосовано як додаткову міру покарання позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

Виправні роботи не призначаються військовослужбовцям (вони замінюються триманням таких осіб на гауптвахті строком

до двох місяців – ст. 58 КК), непрацездатним (інвалідам першої і другої груп; особам, які досягли пенсійного віку; неповнолітнім до 15 років). Недоцільно призначати виправні роботи неповнолітнім до 16 років, непрацюючим жінкам, які утримують малолітніх дітей або перебувають у стані вагітності; особам, які навчаються в навчальних закладах на денній формі навчання.

Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю. Це покарання належить до змішаних, оскільки може бути застосоване як основне і як додаткове. Воно має строковий характер, уособлює групу покарань, пов'язаних із позбавленням засудженої особи певних прав, може бути застосоване лише до певної групи осіб, а саме тих, вчинення злочинів якими пов'язане з використанням можливостей, зумовлених певною посадою або певною діяльністю.

Позбавлення права займати певні посади полягає в звільненні засудженого на вказаний у вирокі суду строк з посади, яку він займав під час вчинення злочину, і позбавленні його права займати аналогічні посади на інших підприємствах, в установах чи організаціях. Позбавлення права займатися певною діяльністю – це заборона засудженому займатися тією діяльністю, у зв'язку з якою ним було вчинено злочин.

Штраф є мірою покарання, що виражається у стягненні із засудженого в дохід держави певної суми грошей. Він є змішаним покаранням, оскільки може застосовуватися не тільки як основне, а й як додаткове покарання.

Штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині Кримінального Кодексу.

Штраф належить до числа покарань, пов'язаних із позбавленням майнових вигід. Він має майновий характер. Конкретна сума штрафу, яка підлягає стягненню в межах санкції кримінально-правової норми, визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину з врахуванням майнового стану винного (ч. 2 ст. 32) та виходячи з загальних начал призначення покарання (ст. 39 КК).

Стаття 53 КК присвячена питанню регламентації штрафу не в конкретній сумі гривень, а у вигляді суми, яка відповідає певній кількості, офіційно встановленої законодавством України неоподаткованих мінімумів доходів громадян на момент вчинення зло-

чину. Мінімальним розміром штрафу є **тридцять**, а максимальним – **тисяча** неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

За злочини, передбачені ч. 2 ст. 209, ч. 2 ст. 212, ст. 218, ст. 220 встановлені більш високі розміри штрафу. Штраф як додаткове покарання може бути призначено лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті КК (ч. 3 ст. 53 КК).

Існують два винятки з цього правила: а) штраф може бут застосований у разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 77 КК); б) штраф може бут призначений як основне покарання в порядку переходу до більш м'якого виду покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК).

Штраф є досить ефективним і гуманним видом покарання, має разовий характер. Каральний елемент штрафу полягає в тому, що винна особа за вироком суду позбавляється матеріальних цінностей, що спричиняє їй певні матеріальні і духовні цінності.

Заміна штрафу виправними роботами неможлива щодо непрацездатної особи. Недопустима також заміна виправними роботами штрафу, призначеного як додаткова міра покарання.

Заміна штрафу позбавленням волі і позбавлення волі штрафом не допускається.

Утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 51 п. 10)

Це передбачено як вид покарання в ст. 51 п. 10 КК. Направлення в дисциплінарний батальйон належить до основних мір покарання, характеризується обмеженням волі, виправно-трудовим впливом на засуджених, має строковий характер, застосовується лише до певної категорії осіб. Воно застосовується в мирний час військовими судами за вчинення злочинів до військово-службовців строкової служби і прирівняних до них за відповідальністю осіб. Це покарання може бути застосоване до курсантів військових училищ, шкіл прапорщиків і мічманів та інших військово-навчальних закладів за злочини, вчинені в період навчання, якщо до зарахування на навчання вони не відслужили дійсну строкову військову службу. Воно не застосовується до військово-службовців надстрокової служби, прапорщиків, мічманів, офіцерів, а також військовозобов'язаних, які вчинили злочини в період

проходження навчальних чи перевірочних зборів. «Не можуть бути направлені в дисциплінарний батальйон особи, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, особи, до яких поряд з покаранням за вчинений злочин застосовується примусове лікування від алкоголізму або наркоманії, а також особи, які за станом здоров'я не придатні до військової служби».

Суть цього покарання полягає в тому, що засуджений примусово направляється в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон, де діє спеціальний внутрішній розпорядок. Порядок і умови відбування цього покарання встановлені Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України від 5 квітня 1994 р. № 139. Направлення в дисциплінарний батальйон має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці та військової служби, суворого додержання ними Конституції та законів України, точного виконання Військової присяги і військових статутів, а також запобігання вчиненню нових злочинів (п. 2 Положення). Основними засобами виправлення і перевиховання засуджених є: встановлений для дисциплінарного батальйону порядок і режим відбування покарання, суспільне корисна праця, виховна робота, бойова підготовка.

Направлення в дисциплінарний батальйон застосовується у випадках вчинення злочинів, що не становлять значної суспільної небезпеки, коли засуджених можна залишити. **Конфіскація майна.** Це покарання належить до числа додаткових, пов'язане з позбавленням майнових вигід (має матеріальний характер), є разовим, може бути застосоване у передбачених законом випадках до будь-кого з числа засуджених осіб.

Конфіскація майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є особистою власністю засудженого. Цей вид покарання застосовується лише у випадках, коли він передбачений санкцією статті закону, за якою підсудний визнаний винним.

Якщо санкція закону передбачає конфіскацію майна як факультативне додаткове покарання, суд має обговорити питання про його застосування і в разі позитивного вирішення питання мотивувати своє рішення. Якщо санкція закону передбачає обов'язкове застосування конфіскації майна як додаткового покарання

ня, то незастосування такої міри покарання «можливе лише за наявності умов, передбачених ст. КК.

Конфіскація майна може бути повною або частковою. «Вирішуючи питання про застосування конфіскації майна як додаткового покарання, суди не повинні допускати формального підходу до цього питання і зобов'язані враховувати в кожному конкретному випадку суспільну небезпечність злочину, ступінь вини підсудного і дані про його особу. Приймавши рішення про призначення конфіскації майна, суд зобов'язаний сформулювати його в резолютивній частині статті КК. Зокрема, у вироку має бути вказано, конфіскується все майно чи його частина.

Відповідно до ст. КК, не підлягають конфіскації предмети, необхідні для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні, згідно з наведеним у Додатку до КК «Переліком майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком». До таких належать жилий будинок з господарськими будівлями в сільській місцевості, якщо засуджений та його сім'я постійно в ньому проживають, певна кількість одягу, взуття, предметів домашнього вжитку, всі дитячі речі, продукти харчування, потрібні для особистого споживання засудженому, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, – на три місяці, а для осіб, які займаються сільським господарством, – до нового врожаю тощо.

Від конфіскації майна як міри кримінального покарання необхідно відрізняти:

а) спеціальну конфіскацію, яка полягає у вилученні у засудженого предметів, що були засобом здійснення злочину або одержані внаслідок його вчинення;

б) звернення в дохід держави безпідставного збагачення;

в) відшкодування спричиненої шкоди;

г) вилучення речей і цінностей, які не можуть знаходитись у цивільному обороті;

д) позбавлення благ, незаконно одержаних в результаті дачі хабара;

е) конфіскацію предмета як захід адміністративного стягнення;

є) реквізицію;

ж) безоплатне вилучення самовільно побудованого будинку (ст. 105 ЦК);

з) звернення в дохід держави пайового внеску, що складається з коштів, добутих злочинним шляхом (ст. 36 ЦК).

Конфіскуючи майно, держава не відповідає за борги і зобов'язання, що обтяжують майно, якщо вони виникли після того, як орган дізнання, попереднього слідства або суд вжили заходів до охорони майна без згоди органу, який вжив заходів до охорони цього майна з цією метою.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу (ст. 54 КК)

Це покарання є додатковим, разовим, пов'язаним зі спричиненням моральних переживань і несприятливих для засудженого наслідків у вигляді втрати певних прав, звільнення зі служби або усунення з посади. Це покарання застосовується лише до певної групи осіб, які вчинили тяжкі злочини. Воно не згадується в санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України.

«В разі засудження за тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена його за вироком суду».

Виключно законами України встановлюються військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання (п. 6 ст. 92 Конституції України). У контексті положень КК ранги, чини і кваліфікаційні класи є спеціальними званнями в широкому розумінні цього поняття. Виходячи з тексту ст. 37 КК, суд може сам, за наявності для того підстав, позбавити особу будь-якого військового звання, рівно як і будь-якого спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, незалежно від того, ким вони були присвоєні.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Цей вид покарання передбачений ст. 55 КК. Його сутність полягає в тому, що особі забороняється вироком суду обіймати конкретні посади або займатися конкретною діяльністю в органах державної влади, місцевого самоврядування, приватних, комер-

ційних, підприємницьких (незалежно від форм власності) структурах чи організаціях.

Це покарання може призначатися як основне і як додаткове, може застосовуватися до різних категорій осіб: службових осіб, державної служби працівників органів місцевого самоврядування, співробітників приватних, комерційних структур, до осіб, які займаються певною діяльністю (вчитель, тренер, водій, адвокат).

Воно (покарання) має бути пов'язане з позбавленням права обіймати посади і займатися діяльністю, які були використані для вчинення злочину. Як основне покарання, воно може бути призначене на строк від двох до п'яти років, або як додаткове – на строк від одного до трьох років (ч.1 ст. 55 КК).

Виконання покарання у вигляді громадських робіт

Цей вид покарання вперше передбачений КК 2001 року. Як визначається ст. 56 КК, громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний час від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Згідно з ч. 2 ст. 56 КК, громадські роботи встановлюються на строк від 60 до 240 годин і використовуються не більше, як чотири години на день.

Засуджений відбуває громадські роботи особисто, повинен сумлінно ставитися до праці на визначеному об'єкті, з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції, повідомляти інспекції про зміну місця проживання, не виїжджати без дозволу інспекції за межі України. Фронт громадських робіт може бути різним: це прибирання в місцях відпочинку громадян (в парках, скверах), підмітання вулиць, очищення від снігу тротуарів тощо.

Згідно з ч. 3 ст. 56 КК, громадські роботи не призначаються особам, визнаних інвалідами першої або другої групи, вагітним, особам які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи як окремий вид покарання

Згідно з ч. 1 ст. 57 КК, покарання у вигляді виправних робіт встановлюються на строк від шести місяців до двох років і відбуваються за місцем роботи засудженого.

Сутність цього покарання полягає в тому, що засуджений терпить не тільки моральні страждання – із суми його заробітку проводиться відрахування на користь держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Виправні роботи – це покарання, яке широко застосовується на практиці. Як правило воно призначається за злочини, що не є тяжкими, до осіб, які не становлять значної суспільної небезпеки і не потребують ізоляції засудженого від суспільства.

Особа, засуджена до виправних робіт, зазнає і певних правообмежень. Крім того, що вона втрачає частину заробітку, їй не надається чергова відпустка, час відбування виправних робіт не зараховується в трудовий стаж, у стаж, що надає право на відпустку, на одержання пільг і надбавок до заробітної плати, засуджений не може звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу органу, що відає виконанням цього виду покарання.

Виправні роботи не застосовуються:

- до вагітних, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною;
- до непрацездатних;
- до осіб, що не досягли віку 16-ти років;
- до осіб, що досягли пенсійного віку;
- до військовослужбовців;
- до працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів;
- до державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 57 КК).

Службові обмеження для військовослужбовців.

Згідно з ч. 1 ст. 58 КК, покарання у вигляді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених Кодексом, а та

кож у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

Цей вид покарання відноситься до основного виду покарання.

За своїм змістом цей вид покарання схожий з покаранням у вигляді виправних робіт з урахуванням того, що засуджений є військовослужбовець.

Згідно з ч. 2 ст. 58 КК, із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження проводиться відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Арешт

Цей вид покарання вперше передбачено Кримінальним кодексом України 2001 року. Згідно зі ст. 60 КК, покарання у вигляді арешту полягає в утриманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців та відноситься до основного виду покарання. Воно передбачено в багатьох санкціях статей Особливої частини КК (альтернативно з іншими видами покарання). За злочини невеликої тяжкості (ст. 125 КК, ст. 129 КК, ст. 286 КК, ст. 296 КК) тощо.

Згідно з ч. 3 ст. 60 КК, арешт не застосовується до осіб віком до 16 років, вагітних та жінок, які мають дітей віком до семи років. Військовослужбовці відбувають арешт як міру покарання, на гауптвахті. Інші особи, засуджені до арешту, відбувають покарання за місцем проживання в арештних домах, весь строк в одній установі.

Обмеженні волі

Згідно ч. 1 ст. 61 КК, покарання у вигляді обмеження волі полягає в триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею на-

гляду з обов'язковим залученням засудженого до праці, як правило, на підприємствах виправних колоній, а також на контрагентських умовах на державних або інших формах власності підприємствах, за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою.

Засудженим, незалежно від усіх відрахувань, належить виплачувати не менше ніж п'ятдесят відсотків загальної суми заробітку.

Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років (ч.2 ст 61 КК).

Згідно з ч. 3 ст. 61 КК, обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої та другої груп.

За ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі передбачена кримінальна відповідальність (ст. 390 КК).

Довічне позбавлення волі

Довічне позбавлення волі є основним і найтяжчим видом покарання. Воно прийшло на заміну смертній карі як виняткової міри покарання за особливо тяжкі злочини (розстріл). Конституційний Суд України 29 грудня 1999 року за поданням 51 народного депутата України прийняв рішення:»1. Положення статті 24 КК (редакції 1960 р.), яка передбачає смертну кару як вид покарання, визнати таким, що не відповідають Конституції України, що визначені неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення...».

Згідно зі ст. 64 КК, довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів лише у випадках, спеціально передбачених Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Цей вид покарання передбачений в альтернативі з позбавленням волі на певний строк і за обмежене коло особливо тяжких злочинів. Це зокрема: посягання на життя державного чи громадського діяча (ч. 1 ст. 112 КК); умисне вбивство за обставин, які обтяжують покарання (ч. 2. ст. 115 КК); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі

здійсненню правосуддя (ст. 379 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 ч. 2 КК); застосування зброї масового знищення (ст. 439 ч. 2 КК); геноцид (ч. 1 ст. 422 КК); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 433 КК). Згідно з ч. 2 ст. 64 КК, довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку, що свідчить про гуманність кримінального закону.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок втрати суспільної небезпечності діяння особою, яка його вчинила.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру або громадського впливу.

Звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності за актом амністії.

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це здійснювана відповідно до кримінального і кримінально-процесуального закону відмова держави в особі компетентних органів від застосування заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин.

Кримінальна відповідальність реалізується в трьох формах, а саме:

- 1) не пов'язаній з призначенням винному покарання;

2) пов'язаній з призначенням покарання, але зі звільненням від його реального відбування;

3) пов'язаній з відбуванням призначеного покарання.

Тому звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка реалізується, означає звільнення її від покарання, тобто від його призначення або відбування. В решті випадків звільнення має місце звільнення від кримінальної відповідальності, якій особа ще зобов'язана бути піддана в майбутньому.

Законодавство передбачає випадки **обов'язкового і факультативного** звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили діяння, що містять ознаки злочину. Так, **обов'язковим** є інститут давності притягнення до кримінальної відповідальності (крім випадків вчинення злочину, мірою покарання за який за законом може бути смертна кара), а **факультативним** – звільнення від відповідальності особи, яка перестала бути суспільно небезпечною внаслідок зміни обстановки після вчинення нею діяння, що містить ознаки злочину.

Отже, **звільнення від кримінальної відповідальності** – це реалізація державою в особі відповідних органів свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених законом, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладення на неї нестатків особистого, майнового та іншого характеру, передбачених кримінальним законом за вчинення даного злочину.

Види звільнення від кримінальної відповідальності:

– у зв'язку з відпадинням суспільної небезпечності діяння, що містить ознаки злочину, або втратою суспільної небезпечності особою, яка його вчинила, внаслідок зміни обстановки;

– у зв'язку з притягненням особи до адміністративної відповідальності;

– у зв'язку з застосуванням судом примусових заходів виховного характеру;

– у зв'язку з передачею особи на поруки громадській організації або трудовому колективу;

– у зв'язку зі спливом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

– у зв'язку з амністією (ч. 3 ст. 92 Конституції України);

7) спеціальні випадки звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих категорій злочинів

Закон передбачає дві підстави звільнення від кримінальної відповідальності: відпадиння суспільної небезпечності діяння або втрату суспільної небезпечності особою, яка його вчинила.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру або громадського впливу

Зазначена норма надає правоохоронним органам додаткову можливість для диференційованого підходу до вирішення питання про відповідальність осіб, які вчинили діяння невеликого ступеня суспільної небезпечності, дає змогу широко залучати громадськість до справи перевиховання правопорушників, є досить ефективним засобом їхнього виправлення.

Згідно із законом, звільнення від кримінальної відповідальності допускається за наявності двох умов: перша з них стосується діяння, друга – особи, яка його вчинила.

Діяння в таких випадках не має становити великої суспільної небезпечності. При цьому закон не встановлює переліку таких діяннь і не дає чітких критеріїв їх визначення, за винятком випадків звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням адміністративного стягнення.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. КК регламентується статтями 7¹, 7², 8–10 КПК. Відповідно до кримінально-процесуального законодавства, постановва прокурора, слідчого не є остаточним вирішенням питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Суддя, якщо він дійде висновку про необхідність притягнення особи до кримінальної відповідальності, може повернути ці матеріали прокуратури. Якщо ж він погодиться з висновком про звільнення особи від кримінальної відповідальності, таке рішення стає остаточним і безумовним. Що стосується передачі на поруки, то кінцевий результат цього виду звільнення залежить від подальшої поведінки особи.

Під **щирим розкаянням** треба розуміти явку з повинною або щиросердне визнання своєї вини, сприяння розкриттю чи ро-

зслідуванню злочину, відшкодування або усунення заподіяної шкоди та інші дії, що свідчать про дійсний осуд особою свого вчинку, а не вимушене визнання своєї вини.

Звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності

Проміжок часу, що минає з моменту вчинення злочину до притягнення до кримінальної відповідальності і покарання винної особи, суттєвим чином відбивається на досягненні мети покарання. Чим менший цей строк, тим ефективніше реалізується ідея невідворотності покарання, досягаються цілі загального і спеціального запобігання.

Закон (ст. 48 КК) встановлює такі умови застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності: а) сплив указаних у законі строків; б) невчинення протягом цих строків нового злочину, за який може бути призначене позбавлення волі на строк понад два роки. Для більшості випадків ще однією умовою є неухилення від слідства і суду. Якщо з часу вчинення злочину мине 15 років, зазначений інститут давності буде застосований і без цієї умови.

Існують два строки давності:

а) **диференційований**, тривалість якого залежить від тяжкості вчиненого злочину;

б) **загальний** – для всіх злочинів граничний 15-річний строк для осіб, які переходять від слідства або суду.

Закон називає такі диференційовані строки давності притягнення до кримінальної відповідальності:

а) **один рік** з дня вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 106 і ч. 1 ст. 125, або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання не більш суворе, ніж виправні роботи або направлення в дисциплінарний батальйон;

б) **три роки** з дня вчинення злочину, за який, згідно із законом, може бути призначено позбавлення волі на строк не більше двох років;

в) **п'ять років** із дня вчинення злочину, за який, згідно із законом, може бути призначено позбавлення волі на строк понад два, але не більше п'яти років;

г) **десять років** із дня вчинення злочину, за який, згідно із законом, може бути призначено більш суворе покарання, ніж позбавлення волі на п'ять років.

Тривалість диференційованих строків давності притягнення до кримінальної відповідальності закон пов'язує з тяжкістю вчиненого злочину. Чим вона більша, а відтак і суворіше передбачене законом покарання, тим триваліший строк давності.

Звільнення від кримінальної відповідальності за актом амністії

Одним із видів звільнення від кримінальної відповідальності є звільнення від такої відповідальності за актом амністії, який не має персоніфікованого характеру. Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію.

Не допускається застосування амністії:

а) до особливо небезпечних рецидивістів, визнаних такими вироком суду, що набрав законної сили;

б) до осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі;

в) до осіб, що мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів;

г) до осіб, засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

д) до осіб, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім зазначених у пункті «г» цієї статті, і які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Принципи призначення покарання.

Загальні начала призначення покарання.

Обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Призначення покарання за сукупністю злочинів.

Призначення покарання за кількома вироками.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Загальні начала призначення покарання

Необхідною умовою призначення покарання є доказання в ході судового розгляду винуватості особи в скоєнні конкретного злочину. Призначення покарання ґрунтується на відповідних (певних) принципах, які лежать у його основі:

- законності покарання;
- винесення покарання в судовому вирокі;
- підставності покарання і обов'язковості його мотивації у вирокі;
- гуманність покарання;
- індивідуалізація покарання;
- справедливості покарання.

Законність покарання полягає у вимозі призначення покарання лише в точній і повній відповідності з кримінальним законом. Згідно з цим принципом, покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину; покарання може бути призначене лише за вирокі суду; система і види покарань, які можуть бути призначено, вичерпним чином визначені законом; кожне з покарань може призначатися лише в порядку і межах, визначених законом.

Призначення покарання – це один із етапів застосування кримінально-правових норм, який характеризується такими особливостями:

1. Призначення покарання може здійснюватися лише судом в обвинувальному вирокі.

2. Призначення покарання відбувається лише після визнання особи винною у вчиненні злочину.

Призначення покарання за своєю юридичною природою є різновидом індивідуального піднормативного регулювання кримінально-правових відносин.

Воно полягає в обранні конкретної міри покарання конкретній особі.

За своїм змістом обрання конкретної міри покарання означає, що суд визначає і вказує у вирокі:

а) яке основне покарання призначається особі, що вчинила злочин, а у певних випадках – який його розмір та інші показники (наприклад, строк позбавлення волі, вид виправно-трудової установи, відсоток відрахування із заробітку засудженого);

б) чи призначається особі додаткове покарання, якщо ж призначається, то який його вид, а у певних випадках – розмір;

в) яке покарання остаточно призначається особі, якщо мають місце обставини, зазначені в статтях 42, 43 КК.

Поняття та зміст загальних начал призначення покарання. Як різновид індивідуального піднормативного регулювання кримінально-правових відносин призначення покарання має здійснюватися в двох взаємопов'язаних «юридичних режимах». З одного боку, мають бути певні, передбачені законом, межі, за які не може виходити суд при призначенні покарання. Ці межі втілюють в собі необхідну нормативність призначення покарання. З іншого боку, в зазначених межах суд повинен мати можливість враховувати особливості конкретного злочину та особи злочинця.

Ця можливість втілює необхідну індивідуалізацію призначення покарання.

У чинному КК зазначені межі й можливості формуються у вигляді загальних начал призначення покарання. Відповідно до ст. 39 КК «суд призначає покарання в межах, установлених статтю закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, у точній відповідності до положень Загальної частини цього Кодексу. При призначенні покарання суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність».

Таким чином, загальні начала призначення покарання – це передбачені кримінальним законом вихідні положення, яких дотримується і які враховує суд для оптимального поєднання нормативності та індивідуалізації при призначенні покарання.

Аналіз наведених вище положень ст. 39 дозволяє сформулювати основний зміст кожного із загальних начал призначення покарання.

1. Суд призначає покарання в межах, встановлених статтею закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин.

2. Суд призначає покарання у точній відповідності до положень Загальної частини Кримінального кодексу.

3. При призначенні покарання суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Для з'ясування більш конкретного змісту загальних начал призначення покарання кожне з них потребує окремого розгляду.

Призначення покарання в межах, установлених статтею закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. За загальним правилом межі покарання, що може бути призначене особі за вчинений нею злочин, передбачені в санкції тієї статті (частині, пункті статті) Особливої частини кримінального закону, за якою засуджується винний. У окремих санкціях мінімальна межа основного чи додаткового покарання може бути не вказана. У цих випадках вона визначається тією статтею Загальної частини КК, яка передбачає даний вид покарання.

Таким чином, при призначенні покарання в межах, установлених статтею закону, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, суд має з'ясувати такі питання:

а) які види покарань передбачені санкцією статті (частини, пункту статті), за якою засуджується винний;

б) яка мінімальна і максимальна межа кожного з цих покарань;

в) які з покарань є основними, а які – додатковими;

г) до яких основних покарань «прив'язані» додаткові;

д) обов'язковий чи факультативний характер мають додаткові покарання.

Кримінальне законодавство України не передбачає випадків призначення більш суворого виду основного покарання, ніж передбачено санкцією статті, за якою засуджується винний, а також призначення основного чи додаткового покарання вище від тієї максимальної межі, що встановлена даною санкцією.

Передбачена ч. 2 ст. 30 КК можливість заміни виправних робіт позбавленням волі у випадку злісного ухилення від їх відбування за своїм кримінально-правовим змістом є не призначенням покарання, а заміною вже призначеного покарання. Те ж саме стосується і заміни штрафу виправними роботами, можливість якої передбачена в ч. 3 ст. 32 КК.

Водночас в окремих випадках, прямо передбачених Загальною частиною КК, суд при призначенні покарання може вийти за межі санкції статті закону, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. По суті, йдеться про винятки з першого загального начала призначення покарання. До цих винятків належать:

1. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69).

2. Призначення додаткового покарання, не передбаченого санкцією статті, за якою засуджується винний, на підставі статті Загальної частини КК.

3. Заміна при призначенні покарання, передбаченого в санкції статті, за якою засуджується винний, іншим покаранням, зокрема, виправних робіт – штрафом чи громадською доганою.

4. Призначення штрафу у випадку застосування умовного засудження чи відстрочки виконання вироку.

Призначення покарання в точній відповідності до положень Загальної частини Кримінального кодексу. Крім статей КК, які безпосередньо регламентують призначення покарання, в Загальній частині КК є ще цілий ряд положень, пов'язаних із обранням цього заходу кримінально-правового впливу. Тому суд, призначаючи покарання, має дотримуватися всіх положень Загальної частини КК, пов'язаних із призначенням покарання. Це, зокрема, означає, що суд повинен:

1. Виходити з мети покарання, яка визначена ст. 65 КК.

2. Керуватися послідовністю розташування покарань у ст. 51 при вирішенні питання про те, яке з них більш суворе.

3. Виконувати положення тих статей Загальної частини КК, які передбачають конкретні види покарань – їх зміст, умови застосування, особливості призначення тощо

4. Враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного і обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (статті 66 – 67 КК).

5. Дотримуватися правил призначення покарання за вчинення кількох злочинів та за кількома вироками (статті 70 – 71 КК).

6. Використовувати передбачені законом можливості пом'якшення покарання винному (ст. 69 КК).

Характер суспільної небезпечності вчиненого злочину – це показник суспільної небезпечності не конкретного злочину, а певного виду злочинів (наприклад, крадіжок) у зіставленні з іншими видами як однорідних, так і різнорідних злочинів (наприклад, з розбоями, зґвалтуваннями, вбивствами). Тому індивідуальні особливості вчиненого злочину на характер його суспільної небезпечності, як правило, не впливають.

При визначенні характеру суспільної небезпечності злочину треба, перш за все, враховувати: а) чи є цей злочин тяжким (особливо тяжким); б) яка соціальна цінність є безпосереднім об'єктом цього злочину, і яке місце вона посідає в тій ієрархії соціальних цінностей, яка є пріоритетною для кримінального права на даний момент; в) як співвідноситься вчинений злочин з іншими однорідними злочинами, насамперед, з точки зору кримінально-правових санкцій.

Ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину – це індивідуальний показник суспільної небезпечності окремого злочину, на який, насамперед, впливають його конкретні особливості.

Врахування при призначенні покарання особи винного передбачає з'ясування не лише тих його рис, якостей та особливостей, які безпосередньо пов'язані з вчиненням злочину, а також інших даних, що всебічно його характеризують. При цьому дані про особу винного мають оцінюватися не самі по собі, а в їх сукупності. Ті дані, які безпосередньо вплинули на призначення покарання, мають бути наведені у вирoku.

Обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, **за своїм змістом характеризують:**

а) подію злочину

б) особу винного

За своїми соціальними властивостями перша група обставин знижує чи підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, а друга група свідчить про більш-менш суспільну небезпечність особи винного.

Отже, за своєю кримінально-правовою природою вказані в статтях КК обставини є більш конкретними показниками ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи винного. Оскільки Кримінальний кодекс України прямо вказав на ці обставини як на самостійний критерій, що впливає на призначення покарання, кожна з них, як уже зазначалося, має враховуватися за загальним правилом у межах даного критерію.

Обставини, що пом'якшують відповідальність, названі в ч. 1 ст. 66 КК. Такими обставинами визнаються:

1) відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину або добровільне відшкодування завданої втрати чи усунення заподіяної шкоди;

2) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих або сімейних обставин;

3) вчинення злочину під впливом погрози чи примусу або в силу матеріальної чи іншої залежності;

4) вчинення злочину під впливом великого душевного хвилювання, спричинене неправомірними діями потерпілого;

5) вчинення злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоч і з перевищенням меж необхідної оборони;

6) вчинення злочину неповнолітнім;

7) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

8) щире розкаяння або явка з повинною, а також сприяння розкриттю злочину.

Згідно зі ст. 66 КК суд при призначенні покарання може врахувати також інші пом'якшуючі обставини. Це означає, що передбачений їх перелік не вичерпний. Якщо суд дійде висновку, що певні обставини справи треба врахувати при призначенні покарання як такі, що пом'якшують відповідальність, він повинен спеціально визнати їх пом'якшуючими обставинами і зазначити про це в мотивувальній частині вироку.

Врахування обставин, що пом'якшують відповідальність, при призначенні покарання означає, що за інших однакових умов суд, зокрема, може:

а) призначити менш суворий вид основного покарання, якщо в санкції статті, за якою засуджується винний, передбачено кілька альтернативних основних покарань;

б) призначити основне чи додаткове покарання ближче до мінімальної межі, встановленої кримінальним законом за вчинення даного злочину;

в) не призначати винному додаткове покарання, якщо воно передбачене в санкції статті, за якою він засуджується, як факультативне;

г) враховуючи наявність інших, передбачених законом, обставин, застосувати до винного умовне засудження чи відстрочку виконання вироку;

д) визнавши кілька пом'якшуючих обставин винятковими і враховуючи особу винного, призначити йому більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК).

Обставини, що обтяжують відповідальність, названі в ст. 67 КК. Такими обставинами визнаються:

1) вчинення злочину особою, що раніше вчинила якийсь злочин. Суд вправі, залежно від характеру першого злочину, не визнати за ним значення обтяжуючої обставини;

2) вчинення злочину організованою групою;

3) вчинення злочину з використанням підлеглого або іншого залежного стану особи, щодо якої вчинено злочин;

4) вчинення злочину з корисливих або інших низьких мотивів;

5) заподіяння злочином тяжких наслідків;

6) вчинення злочину щодо малолітнього, старого або особи, яка перебуває в безпорадному стані;

7) підмовлення неповнолітніх до вчинення злочину або залучення неповнолітніх до участі у злочині;

8) вчинення злочину з особливою жорстокістю або знущанням з потерпілого;

9) вчинення злочину з використанням умов громадського лиха;

10) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

11) вчинення злочину особою, яка перебуває в стані сп'яніння. Суд вправі, залежно від характеру злочину, не визнати цю обставину обтяжуючою відповідальність;

12) вчинення нового злочину особою, яка була взята на поруки, на протязі строку поручительства або протягом одного року після закінчення цього строку.

За змістом ст. 67 можна зробити висновок, що перелік передбачених нею обтяжуючих обставин вичерпний. Тому суд при призначенні покарання не може посилається як на такі, що обтяжують відповідальність, на ті обставини, що не передбачені.

Врахування обставин, що обтяжують відповідальність, при призначенні покарання означає, що за інших однакових умов суд, зокрема, може:

а) призначити більш суворий вид основного покарання за наявності в санкції статті, за якою засуджується винний, двох або більше альтернативних основних покарань;

б) призначити основне чи додаткове покарання ближче до максимальної межі, встановленої санкцією статті, за якою засуджується винний;

в) застосувати до винного додаткове покарання, передбачене в санкції статті, за якою він засуджується, як факультативне;

г) не застосовувати до винного умовного засудження чи відстрочки виконання вироку;

д) обрати принцип повного чи часткового складання покарань, а не принцип поглинення більш суворим покаранням менш суворого при засудженні винного за сукупністю злочинів.

Призначення покарання за сукупністю злочинів

Особливості призначення покарання за сукупністю злочинів. Наявність у поведінці особи тієї чи іншої форми множинності злочинів впливає не лише на їх кваліфікацію, а й на призначення покарання. Аналіз чинного Кримінального кодексу України дозволяє зробити висновок, що він спеціально регламентує особливості призначення покарання при сукупності злочинів (ст. 70 КК) і, в основному, при окремих різновидах рецидиву злочинів.

У обох випадках у КК використовуються змішані системи, тобто системи, що передбачають як можливість обмеженого складання покарань, призначених за окремі злочини чи за окремими вироками, так і можливість поглинення більш суворим покаранням менш суворого.

При цьому в ст. 70 КК передбачено дві ситуації, що можуть виникнути при призначенні покарання за сукупністю злочинів. Перша з них має місце тоді, коли:

а) за два і більше злочинів, що утворюють сукупність, особа засуджується одним вироком;

б) у цьому вирокі призначається покарання як за кожний злочин окремо, так і остаточне покарання за сукупністю вчинених злочинів. Умовно цю ситуацію можна назвати «класичною» сукупністю.

Друга ситуація має місце тоді, коли:

а) першим вироком особа засуджується, і їй призначається покарання за один чи кілька вчинених нею злочинів, але не за всі злочини, що утворюють сукупність;

б) після винесення першого вироку стає відомо про інший злочин (злочини), який також входить до сукупності, оскільки він був вчинений особою до винесення першого вироку;

в) у новому вирокі особі призначається покарання за той злочин (злочини), про які стало відомо після винесення першого вироку, а також визначається остаточне покарання за сукупністю всіх відомих суду злочинів.

При призначенні покарання окремо за кожний із злочинів, що утворюють сукупність, суд повинен керуватися загальними початками призначення покарання. У резолютивній частині вироку обов'язково має бути вказано те конкретне основне (основне і додаткове) покарання, яке суд призначив за кожний із злочинів, що утворюють сукупність. Отже, цей етап не містить якихось особливостей призначення покарання, що відрізняють його від призначення покарання за окремий злочин.

Призначення покарання за кількома вироками

Особливості призначення покарання за кількома вироками (ст. 71 КК)

На відміну від призначення покарання за сукупністю злочинів, коли всі злочини вчинені особою до винесення вироку хоча б за один із них, коли особа вчинила новий злочин після винесення вироку за попередній. У цілому така ситуація характеризується такими особливостями:

а) щодо особи було внесено обвинувальний вирок, яким вона засуджується за вчинений нею злочин (злочини); цим вироком особі призначено покарання, яке вона має відбувати реально чи відбування якого за певної умови відкладено;

б) у період між винесенням вироку і повним відбуттям покарання (повним «зникненням» кримінально-правових наслідків застосування статей КК особа вчиняє новий злочин (злочини);

в) у зазначений період особа притягається до відповідальності за новий злочин;

г) за вчинення нового злочину особа засуджується «новим» вироком до покарання, яке вона має відбувати реально.

Таким чином, при призначенні покарання за новим вироком суд має врахувати те покарання (його невідбуту частину), яке було призначене особі за попереднім вироком. За інших однакових умов така особа є більш суспільно небезпечною, ніж та, в діях якої має місце сукупність злочинів. Це і зумовлює більш суворий підхід щодо її покарання, що і передбачено в ст. 71 КК.

Для застосування цієї статті важливе значення має точне визначення початкового і кінцевого моментів того періоду, протягом якого вчинення особою нового злочину дає суду підстави призначити їй покарання за кількома вироками.

Порядок призначення покарання за кількома вироками.

Встановивши, що покарання особі має призначатися за правилами ст. 71 КК, суд повинен:

а) точно визначити невідбуту частину покарання за попереднім вироком;

б) призначити покарання за новий злочин (злочини);

в) обрати принцип призначення остаточного покарання за кількома вироками;

г) визначити конкретний вид і розмір остаточного покарання за кількома вироками.

Невідбута частина покарання за попереднім вироком визначається залежно від того, який вид покарання було призначено за попереднім вироком особі, чи відбувала вона це покарання реально, чи звільнялася від відбування покарання, чи замінювалось одне покарання іншим. На обчислення строку невідбутої частини покарання може також впливати перебування під вартою як запобіжний захід, обраний щодо особи при розслідуванні вчиненого нею нового злочину. Визначена з урахуванням цих моментів невідбута частина покарання за попереднім вироком має обов'язково вказуватись у новому вироку.

Визначення виду і розміру остаточного покарання за кількома вироками, за загальним правилом, відбувається окремо стосовно основних і окремо стосовно додаткових покарань (про виняток буде сказано далі).

При визначенні остаточного покарання за кількома вироками в частині, що стосується додаткових покарань, треба виходити з того, що: 1) додаткові покарання одного й того самого виду приєднуються за тими ж правилами, які встановлені для основних покарань; 2) різновидні додаткові покарання в усіх випадках виконуються самостійно.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Підстави призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Як уже зазначалося, призначення такого покарання є винятком з першого загального начала призначення покарання. Стаття 69 КК пов'язує можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, з такими підставами: а) виняткові обставини справи; б) особа винного.

Виняткові обставини справи – це ті обставини, які суттєво зменшують ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину. У даному разі вони можуть стосуватися лише події злочину, оскільки особа винного виділена в ст. 69 як окрема підстава призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Винятковими обставинами справи можуть бути визнані, зокрема, кілька встановлених по справі пом'якшуючих обставин, передбачених КК. У окремих випадках винятковою може бути визнана й одна обставина (наприклад, протиправна поведінка потерпілого), яка в поєднанні з іншими – невинятковими – обставинами суттєво зменшує ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Порядок призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Аналіз ст. 69 КК дозволяє виділити ряд етапів, які має пройти суд при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Послідовність цих етапів пов'язана з вирішенням таких питань: 1) чи є підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 2) чи необхідно призначити винному таке покарання; 3) у чому саме полягає призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 4) яке конкретне покарання треба призначити винному.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ, ПОГАШЕННЯ ТА ЗНЯТТЯ СУДИМОСТІ

Загальна характеристика звільнення від покарання. Звільнення від покарання за давністю виконання обвинувального вироку.

Звільнення від покарання при втраті особою суспільної небезпечності.

Умовно-дострокове звільнення від покарання та заміна покарання більш м'яким.

Відстрочка відбування покарання вагітним та жінкам, що мають дітей у віці до трьох років.

Звільнення від покарання за діяння, караність якого законом усунена або пом'якшена.

Звільнення від покарання за актами амністії або помилування.

Погашення та зняття судимості.

Загальна характеристика звільнення від покарання

Звільнення від покарання – це специфічний кримінально-правовий інститут, що містить рішення, відповідно до яких особа,

яка визнана судом винною у вчиненні злочину і їй було призначене покарання, звільняється від реального відбування покарання або від подальшого його відбування, або здійснюється заміна покарання більш м'яким, чи воно пом'якшується відповідно до ч. 1 ст. 74 КК – «звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення призначеного покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених Кодексом».

Захворювання на хронічну душевну хворобу тягне автоматичне звільнення від подальшого відбування покарання. Звільнення від подальшого відбування позбавлення волі щодо осіб, які захворіли на іншу тяжку хворобу, передбачає можливість такого звільнення лише за умови, що, по-перше, ця хвороба є також хронічною; а по-друге, потрібне також обов'язкове врахування тяжкості вчиненого злочину, поведінки засудженого під час відбування покарання, ставлення до праці, ступінь його виправлення, з'ясування того, чи не ухилився засуджений від призначеного лікування, тощо.

Отже, типову систему звільнення від покарання та зміни його обсягів у процесі відбування покарання можна ще доповнити пунктом: звільнення від подальшого відбування покарання у зв'язку із законодавчими кримінально-процесуальними перепонами – ст. 408 КПК.

У системі інститутів звільнення від покарання та подальшої зміни його обсягів, пов'язаних із випробуванням засудженої особи» у випадку невдалого випробування засудженого та направлення його для подальшого відбування покарання випробувальний строк, упродовж якого засуджений зразково себе поведив» зараховується в строк відбутого покарання лише в одному випадку – за передбаченої КК відстрочки відбування покарання вагітним і жінкам, що мають дітей у віці до трьох років.

Підставою для звільнення від відбування покарання є неможливість або недоцільність його застосування внаслідок того, що під впливом певних об'єктивних і суб'єктивних факторів була втрачена або значно знижена суспільна небезпечність засудженої особи.

Це може бути: – захворювання особи на хронічну психічну або іншу тяжку хворобу під час виконання покарання; зумовлене

і станом вагітності підсудної або засудженої жінки тощо. Законом передбачено більше як десять видів звільнення особи від реально призначеного судом покарання або подальшого відбування покарання за вчинений нею злочин, а саме:

а) коли особа засуджена за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74 КК);

б) коли призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної міри покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 3 ст. 74 КК), а також особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути судом звільнена від кари, якщо буде визнано, що під час розгляду справи в суді вона перестала бути суспільно небезпечною;

в) звільнення від покарання з випробуванням (ст. 75 КК);

г) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК);

д) звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строку давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);

е) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК);

є) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК);

ж) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

з) звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК);

и) звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію»;

і) звільнення від покарання на підставі акта про помилування (ст. 87 КК).

Слід відзначити, що окремі види звільнення є обов'язковими для суду, тобто суд зобов'язаний їх застосовувати. Це зокрема:

1) коли особа засуджена за діяння, караність якого законом усунена (зворотна сила закону);

2) у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку;

3) за хворобою;

4) на підставі Закону України «Про амністію» або акта про помилування.

Суд враховує тяжкість вчиненого злочину, особу винного та інші обставини кримінальної справи (факультативні ознаки).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Відповідно до ст. 75 КК, «Якщо суд при призначенні покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років...». У таких випадках суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки (ч. 2 ст. 75 КК).

Іспитовий строк при звільненні від відбування покарання з випробуванням встановлюються тривалістю від одного до трьох років. Тривалість іспитового строку залежить від виду основного покарання та його розміру.

На особу в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає певні обов'язки, які вона сумлінно повинна виконувати протягом усього іспитового строку:

а) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

б) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу Державного департаменту України з питань виконання кримінальних покарань;

в) повідомити Держдепартаменту про зміни місця проживання, роботи або навчання;

г) періодично з'являтися для реєстрації в органи Держдепартаменту;

д) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Якщо засуджений не виконує покладених на нього обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання (ч. 2 ст. 78 КК).

Звільнення від покарання з випробуванням вагітних і жінок, які мають дітей віком до семи років

Враховуючи фізіологічний і психологічний стан вагітної, а також материнське піклування про здоров'я і нормальні умови розвитку малої (до семи років) дитини, кримінальний закон містить дві спеціальні норми щодо покарання жінок за вчинений ними злочин.

Стаття 79 КК надає суду право звільнити від відбування покарання з випробуванням вагітних, а ст. 85 КК надає право суду звільнити від відбування покарання жінок, які стали вагітними та які мають дітей віком до трьох років.

Стаття 79 КК передбачає, що в разі призначення покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі вагітним або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше ніж п'ять років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з установленням іспитового строку в межах строку, на який, згідно з законом, жінку можна буде звільнити від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і досягненням дитиною семирічного віку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням, вагітних жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки, передбачені в ст. 76 КК (не виїжджати за межі України, повідомляти орган кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання тощо).

Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком. В ч. 5 ст. 79 КК йдеться про те, що коли звільнена від відбування покарання жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду. А якщо

засуджена в період іспитового строку вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за сукупністю вироків (ч. 5-6 Ст. 79 КК).

Звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Давність виконання обвинувального вироку – це перебіг певного часу, протягом якого вирок не було виконано, а це, в свою чергу, певною мірою зумовлює зменшення суспільної небезпеки засудженого та недоцільність виконання призначеного покарання.

Давність обвинувального вироку – це перебіг визначеного законом часу з моменту надбання обвинувальним вирокком законної сили і приведення його до виконання, протягом якого покарання не було застосовано до засудження і вирок залишився невиконаним.

Давність виконання обвинувального вироку може бути застосована, коли в наявності такі умови:

- 1) закінчення строків давності, які передбачені ч.1 ст. 80 КК;
- 2) неухилення засудженого від відбування покарання (відсутній перебіг давності);
- 3) невчинення засудженим до закінчення строків давності нового злочину (середньої тяжкості або особливо тяжкого злочину) – не має перервання давності.

Особа звільняється від відбування покарання (ст. 80 ч.1 КК), якщо з дня набрання чинності обвинувальним вирокком його не було виконано в такі строки:

- два роки – в разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- три роки – в разі засудження до покарання у виді обмеженні волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- п'ять років – у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- десять років – у разі засудження до позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при за-

- судженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- п'ятнадцять років – у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Перебіг давності переривається (зупиняється), якщо засуджений ухиляється від відбування покарання.

Чотири строки давності – один рік, три роки, п'ять років, десять років, – які зорієнтовані на визначену вироком суду тяжкість покарання. Крім них, закон передбачає ще один строк давності – п'ятнадцять років, але він зорієнтований не на тяжкість призначеного вироком суду покарання, а на ухилення засудженого від відбуття призначеного покарання.

Отже, для звільнення від покарання на підставі перебігу давності необхідна сукупність таких умов: а) закінчення передбачених ст. КК строків давності; б) неухилена засудженого від відбування покарання (а в разі ухилення – по закінченні п'ятнадцятирічного строку давності); в) невчинення упродовж передбачених строків нового злочину, за який судом призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше одного року.

Слід мати на увазі, що згідно з нормами міжнародного права, незалежно від часу вчинення злочину, строки давності не застосовуються до військових злочинів, які порушили закони та звичаї війни, злочинів проти миру та безпеки людства незалежно від того, були вони вчинені під час війни, чи в мирний час, а також геноцид.

Ці положення міжнародного права викладені в ч. 6 ст. 80 КК, за якою давність не застосовується в разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, а саме: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК); застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК); геноцид (ч. 1 ст. 442 КК).

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання **Умовно-дострокове звільнення від покарання** **та заміна покарання більш м'яким**

Згідно з ч. 1 ст. 81 КК до осіб, засуджених до позбавлення волі, умовно засуджених до позбавлення волі з обов'язковим за-

лученням засудженого до праці, виправних робіт або направлення в дисциплінарний батальйон, а також до осіб, умовно звільнених із місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо засуджений відбув не менше вказаного строку призначеного покарання (не менше половини, двох третин або трьох чвертей) та своєю зразковою поведінкою і чесним ставленням до праці довів своє виправлення.

При цьому засудженого може бути також звільнено від додаткових покарань у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

Критеріями зразкової поведінки є неухильне дотримання всіх вимог режиму місця відбування покарання та всіх покладених на засудженого судом обов'язків, дотримання правил громадського порядку, правил людського співжиття, моральних норм тощо. Важливим критерієм є також вияв громадської активності засудженого – участь у роботі громадських організацій, художній самодіяльності тощо.

Отже, за наявності однакових умов і підстав закон передбачає можливість застосування двох різних інститутів: умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Умовно-дострокове звільнення від покарання, згідно зі ст. 81 КК, полягає в тому, що особа умовно звільняється від невідбутої частини покарання, а термін невідбутої частини покарання для звільненої особи є випробувальним строком, упродовж якого вона повинна остаточно підтвердити своє виправлення – не вчинити в цей час нового злочину. За поведінкою такої особи може встановлюватися нагляд певного трудового колективу.

Умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання – це один із видів звільнення особи від відбування покарання. Воно може застосовуватися до більшості основних видів покарань. Виняток становлять такі види покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Це положення закону дає надію засудженому на можливість дострокового звільнення: стимулює його поведінку, сумління не ставлення до праці, тобто є умовою його виправлення.

У частині 1 ст. 81 КК зазначено, що до осіб, які відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

При цьому засуджена особа може бути достроково звільнена повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

У частині 3 ст. 81 КК зазначено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням:

- не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочини невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;
- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення, або зняття судимості, знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;
- не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Якщо під час випробування (строк невідбутої частини покарання) особа не вчинить нового злочину, то з моменту закінчення випробування починається перебіг строку погашення судимості, який буде обчислюватися з урахуванням фактично відбутого строку покарання, від якого засуджений був звільнений.

Якщо особа, до якої було застосоване умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання, вчинить протягом невідбутої частини покарання новий злочин, суд має призначити такій особі покарання за правилами по сукупності вироків та за правилами про складання покарань згідно ст. 71-72 КК (ч. 4 ст. 81 КК).

Заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке покарання

Заміна засудженому, який відбуває покарання, невідбутої частини покарання на більш м'яке, застосовується судом за наявності умов, визначених у ст. 82 КК. Така заміна може застосовуватися до осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі. Більш м'яке покарання в цих випадках призначається в межах строків, установлених законом для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку, призначеного вироком (ч.1 ст. 82 КК).

У разі заміни невідбутої частини покарання на більш м'яке, засуджений може бути звільненим також і від додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 82 КК).

Заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке може бути застосована до осіб, які стали на шлях виправлення (не порушують вимог режиму, сумлінно працюють, беруть участь у заходах, які проводить адміністрація ВТУ тощо).

Отже, обмеження волі може бути замінено виправними роботами, позбавлення волі – обмеженням волі на строк невідбутої частини позбавлення волі.

Заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке може бути застосована після відбуття засудженим:

- не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочини невеликої або середньої тяжкості, а також необережний тяжкий злочин;
- не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;
- не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнилася умов-

но-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (ч. 4 ст. 82 КК).

У разі вчинення особою під час відбування більш м'якого виду покарання нового злочину, суд до покарання за знову вчинений злочин додає невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами ст. 71 і 72 КК (ч.6 ст. 82 КК).

Звільнення від відбування покарання вагітних і жінок, які мають дітей до семи років

Стаття 85 КК передбачено, що засуджених до обмеження волі або позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше ніж п'ять років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити жінку від відбування покарання в межах строку, на який, згідно з законом, жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і досягненням дитиною трирічного віку.

Слід зауважити, що це право суду, а не його обов'язок.

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд, залежно від поведінки засудженої, може звільнити її від покарання, чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати в строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання. (ч. 4 ст. 83 КК).

Якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу (кримінально-виконавчої системи за місцем проживання) направити засуджену для відбування покарання, призначеного вироком (ч.5 ст.83 КК).

Якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами про сукупність злочинів (ст. 70 КК).

Звільнення від покарання за хворобою

Згідно з вимогами ст. 84 КК передбачаються три види звільнення від покарання за хворобою:

а) звільняється за хворобою особа, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовувати примусові заходи медичного характеру відповідно до ст. ст. 92 – 95 КК. Таке звільнення є обов'язковим. Суд, враховуючи висновок лікарської комісії про захворювання засудженої особи, згідно з ч. 1 ст. 84 КК, виносить рішення про звільнення такої особи від подальшого відбування та про застосування примусових заходів медичного характеру;

б) особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджує відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи (ч. 2 ст. 84 КК);

в) військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я, звільняються від покарання (ч.3 ст. 84 КК). Таке звільнення є обов'язковим.

Звільнення від покарання за діяння, караність якого законом усунена або пом'якшена

Звільнення від відбування покарання, подальшого відбування покарання або його пом'якшення, як правило, здійснюється судом, виходячи з розглянутих у цій та попередній главах підстав. Як виняток звільнення від покарання може відбуватися і на підставі актів амністії та помилування.

Різновидами звільнення від покарання є застосування до засуджених осіб амністії або помилування. Слово «амністія» в грецькій мові означає забуття, прощення. Амністія, як і помилування (персоніфікована амністія), є актом гуманізму, милосердя і водночас довіри до осіб, до яких застосовується.

Амністія і помилування не змінюють кримінального закону чи судового рішення. Водночас вони мають кримінально-правове значення. Загальні положення про амністію та помилування знаходять відображення в окремих нормативних актах, як це має місце в Україні, або в самому кримінальному кодексі (наприклад, в окремії главі – «Амністія та помилування» Кримінального кодексу Республіки Словенії 1994 р. або в окремих статтях (84 і 85) Кримінального кодексу Російської Федерації 1996 р.). Інститути амністії та помилування стосуються осіб, які вчинили злочини.

Щодо звільнення від покарання амністія є актом вищого органу законодавчої влади або глави держави, який звільняє повністю або частково від відбування покарання певну категорію осіб, засуджених за вчинені злочини.

Відповідно до чинної Конституції України, видання акта про амністію належить до компетенції Верховної Ради України як вищого органу законодавчої влади: «Законом України оголошується амністія» (ч. 3 ст. 92 Конституції). Як правило, акти про амністію видаються у зв'язку з відзначенням певних дат у житті держави і суспільства. Вони можуть бути також пов'язані з певною соціально-політичною ситуацією в країні. Так, 21 листопада 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти не своєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат».

Загальні положення, що регламентують інститут амністії в Україні, містяться в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. Стаття 1 цього Закону проголошує: «Амністія є повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів».

Амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України, Кримінального кодексу України та цього Закону».

Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом (ч. 1 ст. 5 Закону). В указах Президента України про амністію, як правило, містилося застереження, що особи, які підпадають під їх дію, від додаткових мір покарання не звільня-

ються (див., наприклад: ст. 12 Указу від 10 березня 1994 р. «Про амністію учасників війни в Афганістані та воєнних конфліктів в інших зарубіжних країнах, ст. 9 Указу від 20 лютого 1996 р. «Про звільнення з місць позбавлення волі деяких категорій засуджених жінок і неповнолітніх»; ст. 21 Указу від 27 червня 1996 р. «Про амністію з нагоди п'ятої річниці незалежності України»).

Не допускається застосування амністії:

а) до особливо небезпечних рецидивістів, визнаних такими вироком суду, що набрав законної сили;

б) до осіб, що мають дві і більше судимості за вчинення тяжких злочинів;

г) до осіб, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

д) до осіб, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім зазначених у пункті «г» цієї статті, і які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на яких амністія не поширюється (частини 2 та 3 ст. 3 Закону).

Прийняття акта про помилування належить до компетенції глави держави. Пункт 27 ч. 1 ст. 106 Конституції України проголошує: «Президент України... здійснює помилування».

Помилування – це акт (указ) глави держави, за яким певна особа повністю або частково звільняється від покарання, або до неї застосовується більш м'яке покарання, або з особи знімається судимість. Згідно з Положенням про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України (затвердженим Указом Президента України від 31 грудня 1991 р.), помилування засуджених здійснюється у вигляді заміни смертної кари позбавленням волі, повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання, заміни покарання або його невідбутої частини на більш м'яке покарання, зняття судимості (ст. 2 Положення).

Коло осіб, до яких може бути застосовано помилування, законом не обмежене. Це можуть бути особи, засуджені до смертної кари, особливо небезпечні рецидивісти, особи, засуджені за вчинення будь-яких злочинів, у тому числі тяжких.

Амністію та помилування необхідно відрізняти від реабілітації, тобто проголошення невинуватості несправедливо репресованих в судовому або позасудовому порядку особи або групи осіб з поновленням їх в усіх правах (див., наприклад, Закон УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»).

Погашення та зняття судимості

Судимість – це особливе правове становище особи, яке виникає у зв'язку з постановленням обвинувального вироку і призначенням покарання і тягне певні, несприятливі для засудженого, правові наслідки, що виходять за межі покарання.

Судимість – це певний правовий стан особи, зумовлений обвинувальним вироком, яким за вчинений нею злочин призначається покарання і настають у зв'язку з цим відповідні правообмеження.

Кримінально-правові наслідки, в основному, настають у випадку вчинення особою, яка має судимість, нового злочину і полягають у такому:

а) судимість (у цьому випадку – як різновид повторності вчинення умисного злочину) є перепорою для звільнення від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки громадській організації або трудовому колективу;

б) наявність судимості (як різновиду повторності вчинення злочину) є, як правило, обтяжуючою відповідальність обставиною при призначенні покарання;

в) у передбачених законом випадках судимість при вчиненні однорідного злочину перетворює основний (простий) його вид на кваліфікований.

Диспозиції багатьох статей КК вказують як на кваліфікуючу ознаку на попередню судимість особи за такий самий злочин

Загальноправові наслідки судимості вказані не в Кримінальному кодексі України, а в інших нормативних актах. Єдиного нормативного акта, який був би присвячений регламентації цього питання, не існує, наслідки судимості можуть полягати в тому, що вона є перешкодою для зайняття певними видами професійної діяльності. Так, особа, яка має судимість, не може бути суддею,

судовим експертом, нотаріусом, адвокатом, вона не може бути прийнята на службу до міліції, на посаду прокурора або слідчого прокуратури. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які мають судимість, що «несумісна з зайняттям посади». «Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть виступати співзасновниками підприємницької організації, а також займати в підприємницьких товариствах та їх спілках (об'єднаннях) керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю» (ч. 5 ст. 2 Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р.).

Існує ряд інших загальноправових наслідків судимості.

Так, не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ч. 3 ст. 76 Конституції України).

Не допускається застосування амністії до осіб, що мають дві і більше судимостей за вчинення тяжких злочинів (п. «в» ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні»). Відповідно до п. 4 ст. 71 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р., допуск до державної таємниці не надається в разі «наявності у громадянина судимості за тяжкі злочини». Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р. визначає умови і порядок встановлення та здійснення адміністративного нагляду за окремими категоріями раніше судимих осіб, а також обов'язки цих осіб. Судимість впливає на визначення умов застосування такого запобіжного заходу, як застава: розмір застави не може бути меншим ніж п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 154¹ КПК).

Одним із загальноправових наслідків судимості може бути позбавлення засудженої особи певних пільг. Так, відповідно до ч. 6 ст. 31 Закону України «Про державну службу», у випадку засудження за вчинення злочину передбачені ч. 4 ст. 31 цього Закону виплати припиняються.

Стан судимості для особи, засудженої за вчинення злочину, не є довічним. Він має свій початок і кінець, коли вичерпуються всі аспекти правових, у тому числі кримінально-правових, відносин.

Судимість виникає:

- а) з дня набрання обвинувальним вироком законної сили;
- б) даним вироком особі призначається покарання;
- в) особа безумовно не звільняється від відбування покарання.

Строки погашення судимості передбачені у ст. 98 КК.

Такими, що не мають судимості, визнаються:

- особи, засуджені відповідно до ст. 75 КК, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом.

Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

- жінки, звільнені від відбування покарання з випробуванням, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину, і якщо після закінчення цього строку не буде прийнято рішення про направлення для відбування покарання за вироком суду.

Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

- особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;

- особи, які відбули покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців, або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

- особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

- особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочини невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони про-

тягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

- особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

- особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкі злочини, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття строку покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривається. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку.

Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить злочин, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках погашення судимості обчислюється окремо за кожний злочин після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) (ч. 5 ст. 90 КК).

Крім погашення, ще однією формою припинення стану судимості є її зняття.

Зняття судимості можливе судове, в порядку помилування Президентом України, а також при декриміналізації діяння або виключенні певного виду покарання із Кримінального кодексу Верховною Радою України.

Зняття судимості за кримінальним законом

Кримінальний кодекс (ст. 9 КК) передбачає можливість дострокового (до закінчення строків погашення судимості) зняття судимості. Це здійснюється за рішенням суду стосовно особи: 1) яка відбула покарання У вигляді обмеження волі або позбавлення волі; 2) якщо вона зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє випралення. За наявності зазначених підстав суд може зняти судимість з особи до закінчення строків, передбачених ст. 89 КК (ч.1 ст.91 КК).

Згідно з ч. 32 ст. 91 КК, зняття судимості допускається лише після закінчення не менше як половини строку погашення судимості, зазначеного в ст. 89 КК.

Таким чином, з моменту погашення або зняття судимості особа визнається несудимою і всі правові наслідки, пов'язані з наявністю судимості, анулюються.

Примусові заходи медичного характеру

Згідно зі ст. 92 КК, примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобіганню вчинення нею суспільно небезпечних діянь.

У ст. 93 передбачається перелік осіб, до яких суд може застосувати примусові заходи медичного характеру:

- 1) особи, які вчинили в стані неосудності суспільно небезпечне діяння;
- 2) особи, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності;
- 3) особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

За своєю суттю, примусові заходи медичного характеру не є карою, хоча й обумовлені вчиненням суспільно небезпечного діяння, забороненого кримінальним законом. Ці заходи застосовуються до психічно хворої людини, яку обов'язково, в примусовому порядку, треба лікувати.

Юридична підстава застосування цих заходів полягає в тому, що кримінальний закон визначає поняття та види цих заходів, порядок їх застосування, продовження, зміни або припинення.

Медична підстава застосування зазначених заходів полягає в тому, що вони за своїм змістом є лікувальними, хоча і в примусовому порядку, і не мають метою кримінального покарання.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються з метою обов'язкового лікування таких осіб, запобіганню вчинення ними нових небезпечних діянь, пов'язаних із заподіянням істотної шкоди суспільним цінностям, іншим особам чи самим собі.

Види примусових заходів медичного характеру

Стаття 94 КК передбачає чотири примусових заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до психіатричного закладу з суворим наглядом.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу.

Госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує утримання у психіатричному закладі і лікування в примусовому порядку (ч. 3 ст. 94 КК).

Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання в психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду.

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив злочин, пов'язаний з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом, характером суспільно небезпечного діяння становить особливую загрозу, небезпеку для суспільства і потребує тримання в психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

Примусове лікування

Відповідно до вимог ст. 96 КК, примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

До таких хвороб відносяться: синдром набутого імунodefіциту (СНІД), венеричні хвороби, сухоти, бруцельоз, туляремія тощо..

Якщо така хвора особа засуджена до покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі, примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення особі, яка має таку хворобу, іншого виду покарання (штрафу, вправних робіт, арешту) примусове лікування здійснюється в спеціальних лікувальних закладах (диспансері, спеціальному відділенні або лікарні).

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла на момент вчинення злочину певного віку – шістнадцяти або чотирнадцяти років. Вік суб'єкта злочину – це не тільки критерій нижчої межі, з якої можлива кримінальна відповідальність, а й обставина, що визначає характер і ступінь кримінальної відповідальності неповнолітніх, тобто осіб, які не досягали вісімнадцяти років на час вчинення злочину.

Поряд із загальними положеннями, що відносяться до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, кримінальний закон передбачає певні особливості кримінальної відповідальності для неповнолітніх. Ці особливості стосуються:

- 1) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності або покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- 2) видів покарання, які застосовуються до неповнолітніх;
- 3) звільнення неповнолітніх від відбування покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності і покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Особливістю відповідальності неповнолітніх є застосування до них примусових заходів виховного характеру. Під цими заходами розуміють передбачені кримінальним законом заходи впливу, що застосовуються судом до неповнолітніх за вчинення злочину, але не є кримінальним покаранням. За своєю юридичною природою ці заходи є заходами виховання, переконання і спрямовані на забезпечення правильного формування особистості неповнолітніх, виключення антисоціальних властивостей і навичок, запобігання вчиненню ними правопорушень. Обов'язковими ознаками цих заходів є:

- а) передбаченість їх кримінальним законом;
 - б) застосування їх тільки судом (або спеціально уповноваженим суддею);
 - в) застосування їх тільки до неповнолітніх, які вчинили злочин;
 - г) відсутність у цих заходах ознак кримінального покарання.
- КК містить вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого;
- 2) застереження;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу, а також окремим громадянам;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні збитки;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Обов'язок публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого передбачає прохання вибачення в присутності не тільки потерпілого, а й інших осіб, на зборах колективу, де працює чи вчиться винний або потерпілий.

Застереження полягає в оголошенні судом осуду соціально небезпечної поведінки, у вимозі припинити таку поведінку під загрозою застосувати більш суворі заходи відповідальності.

Передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу по своїй суті передбачає посилення контролю і виховного впливу з боку тих осіб, які зобов'язані через сімейні, виробничі або інші відносини здійснювати позитивний вплив на неповнолітнього. Саме тому цей захід може застосовуватися тільки тоді, коли батьки або колектив мають можливість здійснити такий вплив, створити нормальну обстановку для неповнолітнього.

Більш суворим видом примусових заходів виховного характеру є *покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду*.

З урахуванням специфіки і суворості цього заходу закон обмежує можливість його застосування як віком неповнолітнього, так і його матеріальним становищем: цей захід може бути застосований тільки до неповнолітніх, які досягали п'ятнадцятирічного віку і мають майно або заробіток.

Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину

Стаття 98 КК визначає такі основні види покарань:

штраф;

громадські роботи;

виправні роботи;

арешт;

позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Характерним для неповнолітніх є зменшення видів покарань, скорочення їх строків і розмірів. Так, неповнолітньому злочинцю не може бути призначене позбавлення волі, якщо він вчинив злочин невеликої тяжкості і вперше. Особам, які вчинили злочин у віці до 18 років, не може бути призначене покарання більше ніж 10 років. Лише за вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умис-

ним позбавленням життя людини, та при призначенні покарання за сукупністю злочинів або вироків, покарання може бути більшим, ніж 10 років, але не може перевищувати 15 років (для дорослої особи за аналогічні ситуації призначається 25 років).

Штраф має майновий характер, позбавляє засудженого майнових коштів. Розмір штрафу, залежно від тяжкості вчиненого злочину та урахування майнового стану неповнолітнього, встановлюється в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Громадські та виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цих робіт не може перевищувати двох годин (ч.1 ст. 100 КК).

Арешт, відповідно до ст. 101 КК, полягає в триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16-річного віку, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока діб.

Позбавлення волі на певний строк.

Позбавлення волі може бути призначене неповнолітньому:

за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше ніж два роки;

за злочин середньої тяжкості – на строк не більше ніж чотири роки;

за тяжкий злочин – на строк не більше років;

за особливо тяжкий злочин – на строк не більше ніж десять років;

за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років (ч. 3 ст. 102 КК).

Особливості застосування покарання до неповнолітніх

Особливості застосування щодо неповнолітніх кримінально-го покарання стосуються:

1) законодавчої заборони на застосування окремих видів покарання;

2) обмеження в застосуванні щодо неповнолітніх деяких видів покарання;

3) особливостей призначення кримінального покарання.

Відповідно до КК, покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітнім може бути призначено тільки у виховно-трудових колоніях двох видів: *загального режиму*, в яких призначається відбування позбавлення волі неповнолітнім чоловічої статі, засуджуваним уперше до позбавлення волі, а також неповнолітнім жіночої статі; *посиленого режиму*, в яких призначається відбування позбавлення волі неповнолітнім чоловічої статі, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

У виховно-трудових колоніях неповнолітні відбувають покарання до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, а потім переводяться до виправно-трудових колоній для дорослих. Однак для досягнення мети виправлення, закінчення навчання закон допускає залишення особи, яка досягла вісімнадцяти років, у виховно-трудовій колонії до досягнення двадцятирічного віку.

Щодо таких видів покарань, як виправні роботи, штраф, кримінальний закон прямо не передбачає будь-яких обмежень при призначенні їх неповнолітнім, однак вони впливають із суті цих покарань. Так, *виправні роботи можуть бути застосовані лише до неповнолітніх, які досягли п'ятнадцятирічного віку, тому що саме з цього віку особа може бути прийнята на роботу*.

Особливості є і при призначенні кримінального покарання неповнолітнім. Вони визначаються насамперед тим, що щодо них на перше місце серед мети покарання висувається мета виправлення.

Крім того, суд зобов'язаний ураховувати вікові особливості неповнолітніх і умови їх життя, виховання та навчання, вплив дорослих, наявність або відсутність батьків, стан здоров'я та ін.

Особливості звільнення неповнолітніх від відбування покарання

КК прямо передбачає деякі особливості умовно-дострокового звільнення осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, і заміни їм покарання на більш м'яке. Ці особливості сто-

суються підстави і правових умов умовно-дострокового звільнення цих осіб і заміни їм покарання більш м'яким.

Відповідно до цієї статті *підставою* умовно-дострокового звільнення і заміни покарання більш м'яким щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, є наявність обставин, які свідчать про те, що засуджений довів своє виправлення зразковою поведінкою, чесним ставленням до праці і навчання.

Більш серйозні особливості стосуються *правових умов* умовно-дострокового звільнення і заміни покарання на більш м'яке:

1) ці види звільнення застосовуються до осіб, які вчинили злочин у неповнолітньому віці, *незалежно* від віку, якого вони досягли на час їхнього звільнення;

2) умовно-дострокове звільнення можливе лише від двох видів покарання: позбавлення волі і виправних робіт, а заміна покарання на більш м'яке – тільки при відбуванні позбавлення волі. Це обумовлено тим, що саме ці покарання можуть бути застосовані до неповнолітніх;

3) за загальним правилом для умовно-дострокового звільнення і заміни покарання більш м'яким за вимагається відбуття не менше однієї третини призначеного строку покарання (щодо повнолітніх – не менше половини).

Таким чином, аналіз КК дає змогу зробити висновок, що умовно-дострокове звільнення і заміна покарання більш м'яким щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, є більш пільговим, ніж для повнолітніх.

Звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Звільнення неповнолітнього, згідно зі ст. 105 КК, можливе за наявності таких ознак:

вчинення неповнолітнім злочину невеликої або середньої тяжкості;

щире розкаяння неповнолітнього щодо вчинення ним злочину;

бездоганна поведінка неповнолітнього після вчинення ним злочну;

впевненість суду, що на момент винесення вироку неповнолітній не потребує застосування покарання.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 105 КК, суд може застосувати до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання;
- 4) покладання на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяння майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Погашення та зняття судимості стосовно неповнолітньої особи

Ст. 108 КК передбачає, що погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку, здійснюється відповідно до статей 88–91 КК з урахуванням положень ст. 108 КК.

Такими, що не мають судимості, згідно з ч. 2 ст. 108 КК, визнаються:

засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

засуджені до позбавлення за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинить нового злочину;

засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Загальна характеристика кримінального права іноземних держав.

Джерела права іноземних держав.

Злочин і покарання за кримінальним правом іноземних держав.

Основні напрями (школи) в науці кримінального права зарубіжних країн.

Загальна характеристика кримінального права іноземних держав

Правова карта світу досить різноманітна. Кожна країна має власну систему права. Інколи на терені однієї країни діють різні правові системи. Так, шотландське право суттєво відрізняється від англійського, хоча обидві правові системи діють у межах однієї країни – Великої Британії. Країни можуть належати до різних соціально-економічних формацій, у них можуть бути різні форми державного устрою, різні політичні режими, що не може не відбиватися на нормах права, формуванні правових систем. На них справляють вплив традиції, рівень культури, сповідувані населенням релігії тощо.

Статут ЮНЕСКО (ст. 3) передбачає зміцнення взаєморозуміння між народами шляхом розвитку у всесвітньому масштабі вивчення іноземного права і використання порівняльного методу. Ознайомлення з положеннями кримінального права зарубіжних країн доцільне для пізнання його суті, а не лише для оцінювання під критичним кутом зору. Відомо, що, пізнаючи право інших країн, ми краще розуміємо своє національне. Порівняння дає можливість визначити спільне та відмінне, бачити як недоліки, так і кращі зразки вирішення певних питань.

Французький компаративіст Рене Давид, розглядаючи право різних країн, виділяє три основні групи правових систем: романо-германську правову сім'ю, сім'ю загального права і сім'ю соціалістичного права.

Романо-германська правова сім'я (інакше – континентальна) включає право країн, у яких чільне місце посідають правові норми як такі, що відповідають вимогам справедливості і моралі. Загальна норма застосовується до конкретного випадку.

Репрезентантами романо-германської правової сім'ї є право Франції, ФРН, Австрії, Італії, Швейцарії, Норвегії, Швеції, Фінляндії, репрезентантами сім'ї загального права – право Англії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії.

Для оцінювання положень правових систем, що належать до згаданих двох сімей права, достатньо розглянути право кількох країн. Насамперед, це право Франції, ФРН (романо-германська правова сім'я), Англії та США (сім'я загального права).

Що ж собою являє кримінальне право як галузь права в розумінні різних зарубіжних авторів?

На думку французького вченого Жана Ларгуйє, кримінальне право є галуззю позитивного права, яке визначає кримінальні діяння і санкції за їх вчинення'. Англійські вчені Сміт і Хоган пишуть ще коротше, а саме: кримінальне право – те, що визначає є діяння злочином чи ні. На думку північноамериканських авторів Ляфейва та Скотта, матеріальне кримінальне право є тим правом, що з метою запобігання спричинення шкоди суспільству оголошує, яка поведінка є злочинною, і вказує покарання, яке може бути призначене за таку поведінку. Англійський автор Курзон пише, що кримінальне право є галуззю публічного права, тобто такого права, яке стосується відносин членів суспільства і держави. По суті, воно стосується встановлення, судового розгляду і покарання тієї дії або бездіяльності, котрі відомі як злочини.

Що ж є завданням кримінального права? Які його цілі?

Показовим щодо цих питань є положення § 1.05 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк 1965 р. У ньому зазначається: «Загальні цілі положень Кодексу:

- 1) заборонити поведінку, яка невинуватно і невинно спричиняє або загрожує спричинити суттєву шкоду індивідуальним або публічним інтересам;
- 2) дати ясне попередження про характер забороненої поведінки і про покарання, які накладаються при засудженні;
- 3) визначити дію або бездіяльність і психічний стан, що їх супроводжує, які складають кожне посягання;

4) провести межу на розумних підставах між серйозними і малозначними посяганнями і передбачити за них відповідні покарання;

5) забезпечити суспільну безпеку попередженням вчинення посягань шляхом віднаджуючого впливу покарань, які накладаються, соціального відновлення засуджених, а також їх ізоляції, якщо це необхідно в інтересах суспільства».

У переважній більшості кримінальних кодексів капіталістичних держав вказівка на цілі кримінального законодавства відсутня. Це стосується Федерального кримінального кодексу США, яким є частина I «Злочини» розділу 18 «Злочини і кримінальний процес» Зводу законів США, кримінальних кодексів Японії, Франції, ФРН, Італії, Іспанії, Австрії, Швейцарії, Швеції, Данії, Фінляндії.

Водночас у кримінальних кодексах більшості соціалістичних та постсоціалістичних зарубіжних країн містяться норми про цілі кримінального законодавства. Так, норми про цілі кримінального кодексу містять кодекси СРВ 1985 р. (ст. I), КНР 1979 р. (ст. I), Республіки Куба 1987 р. (ст. I). А от Кримінальний кодекс Польщі 1969 р. такої норми не містить.

Джерела кримінального права іноземних держав

Вважається, що джерелом права є зовнішня форма об'єктивізації правової норми. Причому лише об'єктивізована («у певній формі») норма стає загальнообов'язковою правовою нормою, реалізація якої забезпечується відповідними засобами державного впливу. Це стосується і норм кримінального права.

Основним джерелом кримінального права більшості зарубіжних країн є кримінальні кодекси.

В усіх зарубіжних соціалістичних і постсоціалістичних країнах прийняті та функціонують кримінальні кодекси (далі – КК), причому в деяких країнах їх було прийнято кілька. Так, у Монголії діє КК 1961 р. (раніше приймалися Кримінальні уложення в 1926 р., 1929 р., 1934 р., а також КК 1942 р.), у Корейській Народно-Демократичній Республіці – КК 1950 р., у Китайській Народній Республіці – КК 1979 р., в Соціалістичній Республіці В'єтнам – КК 1985 р., в Республіці Куба – КК 1987 р. (замінив КК

1979 р.), в Албанії – КК 1977 р. (замінив КК 1952 р.), у Болгарії – КК 1968 р. (замінив Кримінальний закон, прийнятий 2 лютого 1951 р., який 10 лютого 1956 р. був перейменований нв Кримінальний кодекс), у Польщі – КК 1969 р., у Румунії – КК 1968 р., в Угорщині – КК 1978 р. (замінив КК 1961 р.), у Чехії, а також у Словаччині – КК 1961 р. (замінив КК 1950 р.). Прийнятий у 1968 р. КК НДР перестав діяти у зв'язку з возз'єднанням НДР з ФРН у жовтні 1990 р.

У СФРЮ в 1976 р. був прийнятий Кримінальний кодекс федерації, а в 1977 р. – Кримінальні кодекси шести союзних республік (Боснії і Герцеговини, Македонії, Сербії, Словенії, Хорватії, Чорногорії) та двох автономних країв у складі Сербії (Воеводини і Косова).

У 1994 р. Республіка Словенія прийняла новий Кримінальний кодекс.

Але кримінальні кодекси не є єдиним джерелом кримінального права тієї чи іншої країни. Норми про кримінальну відповідальність можуть міститися в інших законодавчих актах. Так, польський закон від 15 лютого 1962 р. про охорону цінностей культури і про музеї містить докладний перелік кримінально караних видів неналежного поводження з цінностями культури.

Своєрідне положення щодо джерел кримінального права містить ст. 80 КК КНР: «У районах національної автономії», де немає можливості повністю використати положення даного Кодексу, органи державної влади автономних районів або провінцій на підставі місцевих національних, економічних і культурних звичаїв і відповідно до принципів даного Кодексу можуть пристосувати ці положення до місцевих умов або внести в них доповнення, які повинні бути спрямовані до Постійного комітету Всекитайського зібрання народних представників на затвердження». Велика кількість вчинених у Китаї злочинів розглядається не народними судами, а адміністративними комісіями, які керуються при цьому «Постановою з питань трудового виховання».

Джерелом кримінального права в більшості розвинутих капіталістичних країн є не лише кримінальні кодекси. Таким джерелом можуть бути також конституції, інші закони та підзаконні нормативні акти, судові прецеденти (останнє характерне для сім'ї

загального права), міжнародні угоди, а також думки авторитетів у галузі права, що характерно для англійського права.

В абсолютній більшості західноєвропейських країн діють кримінальні кодекси. Так, у ФРН у 1987 р. була здійснена нова редакція КК ФРН.

У Франції діє Кримінальний кодекс 1992 р., в Австрії – КК 1974 р., у Швейцарії – КК 1937 р., в Італії – КК 1930 р., Бельгії – КК 1867 р., Греції – КК 1950 р., Данії – КК 1930 р., Ісландії – КК 1940 р., Португалії – КК 1982 р., Фінляндії – КК 1889 р., Швеції – КК 1962 р., Норвегії – КК 1902 р.

В Японії діє Кримінальний кодекс 1907 р. Серед кримінальних кодексів інших азійських держав можна назвати КК Індії 1860 р.

Кримінальні кодекси переважної більшості країн Африки, колишніх колоній або протекторатів європейських держав, значною мірою відтворюють положення кримінального права своїх колишніх метрополій.

Основним джерелом кримінального права в латиноамериканських країнах є кримінальні кодекси, засновані на концепціях класичної (неокласичної) школи кримінального права (наприклад, КК Аргентини 1984 р.), класичної школи та антрополого-соціологічного напрямку в кримінальному праві (наприклад, КК Колумбії 1980 р.), класичної школи та ідей нового соціального захисту (наприклад, КК Сальвадору 1973 р.)

До сім'ї загального права на американському материку належать, зокрема, такі країни, як Канада та США. Нині в Канаді чинним є Кримінальний кодекс 1954 р. У Сполучених Штатах Америки діють 53 правові системи: федеральне право, право п'ятдесяти штатів і Пуерто-Ріко, як держави, що «вільно приєдналася», а також право федерального округу Колумбія, на території якого розташована столиця США місто Вашингтон, для якого закони приймає Конгрес США. Норми кримінально-правового характеру федерації зібрані в основному в ч. I розділу 18 Зводу законів США, реформованого в 1948 р. (це федеральний кримінальний кодекс США).

В окремих штатах США діють свої кримінальні кодекси: Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк 1965 р., що являє собою

главу 40 Зводу законів цього штату, Кримінальний кодекс Аляски 1978 р. тощо.

Система загального права створена в Англії після норманнського завоювання, головним чином, у процесі діяльності королівських судів. Вони називалися Вестмінстерськими – за місцем, де засідали, починаючи з XIII століття, і використовувались як знаряддя боротьби за зміцнення королівської влади.

Англійське кримінальне право як таке створене, головним чином, судовою практикою, тобто право ґрунтується на судових прецедентах. Лише з часом одним із головних джерел англійського кримінального права поряд із прецедентом став закон, інакше – статут, тобто акт, прийнятий парламентом. Домінуюча роль положень загального права зумовлюється тим, що вони можуть бути самостійною підставою кримінальної відповідальності за певні діяння, є загальним джерелом засад тлумачення законодавства, а також джерелом ряду інститутів Загальної частини кримінального права (скажімо, щодо форм вини).

Прецедентне значення мають рішення Палати лордів як судової інстанції та Верховного Суду, до якого входять Високий суд, Суд Корони, Апеляційний суд. Палата лордів є вищою судовою інстанцією не лише для Англії, а й для всього Сполученого Королівства.

Ступінь обов'язковості прецеденту залежить від того, яке місце в судовій ієрархії посідає суд, що виніс прецедентне рішення. Рішення Палати лордів обов'язкові для всіх інших судів. Прецедент, установлений Палатою лордів, може бути ліквідований парламентом шляхом прийняття відповідного закону. З 1966 р. Палата лордів може відступити від сформульованого її рішенням прецеденту. Апеляційний суд, який у судовій ієрархії стоїть нижче від Палати лордів, зобов'язаний дотримуватися прецедентів не лише Палати лордів, а й своїх власних, Високий суд зобов'язаний дотримуватися прецедентів обох згаданих інстанцій та своїх власних, а Суд Корони та магістратські суди – прецедентів, сформульованих Палатою лордів, Апеляційним судом та Високим судом.

Статутне право є системою законів, які приймаються парламентом, а також підзаконних нормативних актів, прийнятих на виконання законів. Їх називають делегованим або допоміжним законодавством.

В Англії відсутній кримінальний кодекс, але існують численні закони, в яких містяться положення про кримінальну відповідальність. Крім власне кримінальних законів (наприклад, Закон про злочинне спричинення шкоди майну 1971 р., Закон про кримінально караний замах 1981 р.), кримінально-правові норми містяться в актах інших галузей права, що встановлюють відповідальність за конкретні правопорушення (наприклад, Закон про банківську справу 1979 р.), а також в актах кримінально-процесуального характеру (наприклад, Закон про повноваження кримінальних судів 1973 р. Закон про магістратські суди 1980 р., закони про кримінальне правосуддя 1982, 1987, 1988 рр.). Мають місце часткова кодифікація правових норм (статутного і прецедентного права) про відповідальність за ті чи інші види злочинів (наприклад, Закон про злочини проти особи 1861 р., Закон про статеві злочини 1956 р.) та консолідація законодавства, коли в одному чи кількох актах систематизуються норми про відповідальність за певні види злочинів. Так, у 1913 р. консолідовано законодавство про підлог, коли було об'єднано 73 статuti. На теперішній час більшість злочинів визначається статутами, причому деякі з них замінили положення загального права (наприклад, Закон про крадіжку 1968 р.), деякі нові злочини були визначені як такі статутами (наприклад, Закон про безпеку авіації 1982 р.).

Закон Англії про делеговані акти 1946 р. ввів поняття «акт, що видається на підставі статуту». Нормотворчими повноваженнями наділяються різні органи. Насамперед, це – уряд, королева, міністри, місцеві органи. Більшу частину делегованого законодавства становить урядова нормотворчість. Вона існує в різних формах: укази короля в Раді, правила, накази, інструкції тощо. Особливе місце серед актів урядової нормотворчості належить тим, що приймаються на підставі надзвичайних законів, за невиконання яких передбачені кримінальні санкції. Місцеві органи влади наділені правом видавати постанови та інструкції, сфера дії яких обмежена відповідною територією. Відзначимо, що в разі, коли делегований акт прийнятий із перевищенням тим чи іншим органом повноважень, наданих йому парламентом, він визнається недійсним.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Амністія – це повне чи часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Амністія оголошується Верховною Радою України законом про амністію [ч. 3 ст. 92 Конституції, ст. 1 Закону України від 1 жовтня 1996 р. (із змінами від 19 грудня 1996 р.) «Про застосування амністії в Україні»].

Аналогія – застосування до відносин, що не передбачені законом безпосередньо, інших законодавчих норм, які регулюють відносини, найбільш близькі за своєю сутністю.

У кримінальному праві застосування аналогії не припустимо (на відміну, скажімо, від права цивільного), адже таке застосування означає порушення законності.

Афект фізіологічний – короткочасна бурхлива реакція психіки людини на несподівані, сильнодіючі негативні подразники. В кримінальному праві вчинення злочину в стані афекту, гніву, страху, викликаного неправомірними діями потерпілого, вважаються пом'якшуючою обставиною (п. 4 ст. 40 КК).

Закон спеціально передбачає привілейовані склади злочинів, вчинені у стані афекту (ст. 95, 103 КК).

Бандитизм – особливо тяжкий злочин проти громадської безпеки, а також життя, здоров'я і власності осіб. Формами бандитизму є: а) організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, організації чи на окремих осіб; б) участь у такій банді; в) участь у вчинюваному нею нападі (ст. 257 КК).

Вбивство – протиправне (умисне або необережне) позбавлення життя однією людиною (групою людей) іншої людини. Розрізняються: основний склад вбивства (ст. 94 КК), кваліфіковані склади (ст. 93 КК) і привілейовані склади вбивства (ст. 95-98 КК).

Виконавець злочину – один із співучасників злочину. Особа, яка безпосередньо вчинила злочин (ч. 3 ст. 19 КК).

Види покарань – усі покарання, зведені в єдиний, вичерпний перелік, що побудований за певним принципом (у нині діючому КК – від найбільш суворих до таких, що найменше містять у собі каральну ознаку), створюють систему покарань.

Покарання можуть бути класифіковані за різними підставами. Найбільш практично значуща класифікація – це поділ пока-

рань на **основні** (тобто такі, що можуть бути призначені лише самостійно, без додавання до інших, і які по конкретній справі покликані зробити вирішальний внесок у досягнення мети покарання):

- довічне позбавлення волі;
- позбавлення волі на певний строк;
- виправні роботи без позбавлення волі;
- позбавлення права займати певні посади або займатися

певною діяльністю;

- штраф;
- громадська догана (для військовослужбовців строкової служби може застосовуватися покарання у вигляді направлення в дисциплінарний батальйон);

додаткові (тобто такі, що можуть застосовуватися як додаток до основних):

- конфіскація майна;
- позбавлення військових, спеціальних звань, рангів, чинів, кваліфікаційних класів;
- позбавлення батьківських прав.

Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф можуть застосовуватися не тільки як основні, але й як додаткові покарання (ст. 23 КК).

Вимагання – корисливо-насильницький злочин, який полягає у вимозі передачі державного, колективного або індивідуального майна або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою: насильства над особою, у віданні або під охороною якої перебуває це майно, або над власником майна чи близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого або близьких йому осіб, пошкодження або знищення їхнього особистого або державного чи колективного майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною (ст. 86-2, 144 КК).

Вина – психічне ставлення особи до вчиненого нею злочину (суспільно небезпечного діяння і його шкідливих наслідків), що виявляється у формі умислу або необережності.

Керуючись конституційними положеннями про те, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62

КК), а також тим, що однією з основних засад судочинства є забезпечення доведеності вини (ст. 129 КК), кримінальне право закріплює положення, згідно з яким кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (ст. 3 КК). Отже, відповідальності без наявності вини кримінальне право не знає.

Відповідальність кримінальна – один з видів юридичної відповідальності (поруч з адміністративною, дисциплінарною, цивільно-правовою тощо). Серед заходів кримінально-правового впливу чільне місце займає покарання – найбільш суворий вид державного примусу. Поруч з цим кримінальна відповідальність може виявитись у примусових заходах виховного характеру, медичного характеру тощо.

Гіпотезу, тобто умову, за якої застосовується правова норма, статті Особливої частини КК описують не текстуально, а контекстуально, тобто вона розуміється як необхідна. Текстуально ж ці статті описують диспозицію та санкцію. Норми ж Загальної частини санкцій не містять.

Грабіж – злочин проти власності, що полягає у відкритому викраденні державного, колективного чи індивідуального майна громадян без застосування насильства (ч. 1 ст. 82, ч. 1 ст. 141 КК) або відкритому викраденні майна, поєднаному з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 82, ч. 2 ст. 141 КК).

Давність – сплинення встановлених у кримінальному законі строків притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 48 КК) або виконання обвинувального вироку (ст. 49 КК). Сплинення цих строків означає, що особу, яка вчинила злочин, не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, а відносно засудженої особи обвинувальний вирок не виконується.

Диспозиція статті Особливої частини КК – перша частина статті, яка визначає злочинне діяння, що у ній передбачене.

Диспозиція – це та частина норми, де називається, вказується або описується діяння, за скоєння яких передбачена конкретна міра покарання.

Диспозиції в кримінально-правових нормах Особливої частини описують стандарти заборонної (злочинної) поведінки пев-

ного виду, однак текстуально ці диспозиції описують лише специфічні для даного виду злочину ознаки, а інші необхідні ознаки, які є спільними для багатьох злочинів, законодавець вказує в нормах Загальної частини. Диспозиції в Особливій частині побудовані за принципом логічної норми.

Для опису ознак складу конкретного злочину законодавець використовує один із чотирьох видів диспозицій: *просту, описову, відсылну та бланкетну.*

Вона може бути називною (злочин тільки названо), описовою (дані ознаки злочину), бланкетною (відсилає до некримінально-правових норм, які містять окремі ознаки злочину) і посилаальною (відсилає за ознаками діяння до іншої статті чи частини статті КК).

Діяльне розкаяння – дії особи, яка вчинила злочин і розкалась у цьому, по мінімізації шкоди від свого суспільно небезпечного діяння. Діяльне розкаяння не звільняє від кримінальної відповідальності, але його прояв є пом'якшуючою відповідальність обставиною. Воно може проявитись у відверненні винним шкідливих наслідків вчиненого злочину або добровільному відшкодуванні завданої втрати чи усуненні заподіяної шкоди (п. 1 ст. 40 КК), а також у щирому розкаянні або явці з повинною, сприянні розкриттю злочину (п. 8 ст. 40 КК).

Діяння (дія або бездіяльність) суспільно небезпечне – розуміється подвійно:

- 1) як синонім поняття злочину і
- 2) як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка може проявитись у вигляді вольової активної поведінки особи (дія) або у вольовій пасивній поведінці – невиконанні того, що особа повинна була і могла вчинити (бездіяльність).

Добровільна відмова від вчинення злочину – припинення особою умисної злочинної діяльності на стадії готування або замаху при розумінні наявності можливості довести цю діяльність до кінця.

Добровільна відмова виконавця здебільшого передбачає пасивну поведінку, для організатора, підмовника, пособника – вона означає активні дії, що призвели до ситуації, коли виконавець не зміг вчинити злочину.

Добровільна відмова є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо практично вчинене нею діяння не містить складу іншого злочину (ст. 18 КК).

Закон кримінальний – нормативний акт, прийнятий Верховною Радою України як законодавчим органом і такий, що містить у собі правові норми, які встановлюють принципи і підстави кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а також визначає, які суспільно небезпечні діяння вважаються злочинами і які покарання можуть бути призначені за їх вчинення.

Звільнення від покарання – рішення суду про звільнення особи від відбування покарання або від подальшого його виконання за умови, що мета покарання досягнута вже під час винесення вироку або в результаті часткового відбуття призначеного покарання. Таке ж рішення суд може прийняти і при неможливості подальшого виконання покарання у зв'язку із хворобою засудженої особи.

Зворотна сила кримінального закону – згідно зі ст. 58 Конституції України закони не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Це положення наведене у ст. 6 КК, яка зазначає, що закон, який усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання.

Закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має.

Згвалтування – злочин проти статевої свободи і статевої недоторканості особи жіночої статі. Це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої (ст. 117 КК).

Злочин – це діяння (дія або бездіяльність), що характеризується:

- а) суспільною небезпечністю (об'єктивна властивість спричиняти шкоду суспільним інтересам);
- б) протиправністю (передбачення в особливій частині КК);
- в) винністю (наявність психічного відношення особи до вчиненого у формі умислу або необережності);

г) караністю (передбачення покарання як міри державного примусу).

Кваліфікація злочину – кримінально-правове оцінювання фактичних обставин діяння, яке містить ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею КК.

Конкуренція кримінально-правових норм – ситуація, коли одне й те саме діяння підпадає під дію двох або більше кримінально-правових норм. При цьому одна норма, що охоплює більше коло діянь, є загальною щодо другої, спеціальної, яка стосується тільки конкретного діяння або більш вузької групи діянь. За наявності конкуренції норм кваліфікація здійснюється за спеціальною нормою. Наприклад, п. «в» ст. 93 КК є загальною нормою щодо ст. 190-1 КК, яка є спеціальною і саме остання застосовується при посяганні на життя, скажімо, працівника міліції у зв'язку з його діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку.

Контрабанда кримінально-правова – злочин у сфері економічної діяльності, це найбільш небезпечні випадки переміщення товарів, валюти, цінностей та інших предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Крадіжка – злочин проти державної, колективної або індивідуальної власності. Полягає у таємному викраденні майна.

Крайня необхідність – обставина, що виключає суспільну небезпеку діяння, яке хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинене для усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам цієї людини або інших громадян, якщо цю небезпеку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернута шкода.

Мета злочину – результат, якого прагне досягнути особа, яка вчиняє злочин. Мета тісно пов'язана з мотивом злочину. Мотив – це спонукання, мета – бажаний кінцевий результат злочинної діяльності.

Мета є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Множинність злочинів – випадки, коли однією особою вчиняється два і більше злочинів, що зумовлює особливості їх кваліфікації і призначення покарання.

Множинність злочинів може бути як сукупність (розрізняється сукупність ідеальна, коли одним діянням вчиняється два і більше злочинів, і реальна, коли між вчиненими діяннями є певний проміжок часу), повторність (розрізняють повторність ідентичних, однорідних і різнорідних злочинів) і рецидив (новий злочин вчиняється після засудження за попередній).

Мотив злочину – зумовлені певними потребами, емоціями та інтересами внутрішні спонукання, які породжують у особи рішення вчинити злочин.

Мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Незакінчений злочин – попередня злочинна діяльність, можлива у злочинах з прямим умислом. Закон називає такі її види: готування до злочину і замах на злочин. Разом із закінченим злочином вони становлять стадії злочину.

Необережність – одна з двох форм вини (поряд з умислом), передбачених у кримінальному законодавстві (ст. 9 КК).

Необережність поділяється на злочинну самовпевненість і злочинну недбалість. Особа вчиняє діяння із злочинною самовпевненістю, коли вона передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Особа вчиняє діяння із злочинною недбалістю, коли вона не передбачала настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Таким чином, зазначені два види необережності розрізняють насамперед за інтелектуальною ознакою: при злочинній самовпевненості особа передбачає (абстрактно, на відміну від умислу, де передбачення має конкретний характер) можливість настання суспільно небезпечних наслідків як результат свого діяння, а при злочинній недбалості таке передбачення взагалі відсутнє.

Звідси – відмінність і між вольовими моментами: у першому випадку в наявності легковажний розрахунок на відвернення суспільно небезпечних наслідків, що не виправдався; у другому випадку – обов'язок особи передбачити ці наслідки (об'єктивний критерій) і можливість їх передбачення (суб'єктивний критерій).

Необхідна оборона – дії, вчинені з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспі-

льства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії були зумовлені потребою негайного відвернення чи припинення посягання (ст. 15 КК).

Неосудність – підстава визнання особи, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння, такою, що не підлягає кримінальному покаранню. Полягає в тому, що особа під час вчинення вказаного діяння не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану (тобто була у стані неосудності). До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватись примусові заходи медичного характеру (ст. 12, 13 КК).

Об'єкт злочину – сторона (елемент) складу злочину. Це блага, інтереси, на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом. Одночасно існує предмет злочину як річ (сукупність речей) зовнішнього світу, впливаючи на які особа здійснює злочинне посягання на відповідний об'єкт (при крадіжці – об'єктом є відносини власності, предметом – викрадена річ).

Об'єктивна сторона (елемент) злочину, що складається з ознак, які характеризують його зовнішній прояв: а) суспільно небезпечне діяння; б) суспільно небезпечні наслідки; в) причинний зв'язок між діянням і наслідками; г) об'єктивні обставини вчинення діяння (час, місце, спосіб, знаряддя і засоби, а також обстановка скоєння злочину).

Обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність – перелічені в законі (ст. 40, 41 КК) чинники, що стосуються особи злочинця або вчиненого нею злочину і, які за їх наявності дають підстави суду в межах санкції статті, за якою кваліфікується вчинене винним діяння, призначати справедливе покарання з урахуванням всіх особливостей конкретного злочинного прояву.

Організатор – один з видів співучасників у вчиненні злочину. Це особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням (ч. 4 ст. 19 КК).

Підмовник – один з видів співучасників у вчиненні злочину. Це особа, яка схилила до вчинення злочину (ч. 5 ст. 19 КК).

Покарання – це найсуворіша міра державного примусу, що

застосовується судом у вирокі до особи, яка вчинила злочин, є за своєю суттю карою і від імені держави негативно оцінює як злочин, так і особу, що його вчинила.

Види покарань названі в ст. 23 КК і описані у ст. 25-38 КК.

Помилування – акт Президента України, що стосується конкретно визначеної особи (групи осіб), яка засуджена за вчинення злочину приятливими для неї обставинами: звільненням (повністю чи частково) від відбування покарання, зняттям судимості тощо (п. 27 ч. 1 ст. 106 Конституції України).

Посадова особа – така, що постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади, а також займає постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконує такі обов'язки за спеціальним повноваженням (ст. 164 КК).

Пособник – один з видів співучасників у вчиненні злочину. Це особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя і засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, добуті злочинним шляхом (ч. 6 ст. 19 КК).

Призначення покарання – згідно з вимогами ст. 39-44 КК, визначення судом в обвинувальному вирокі відповідного виду покарання і його розміру стосовно особи, визнаної винною у вчиненні одного чи кількох злочинів.

Принципи кримінального права – основоположні засади, на яких базується кримінально-правове регулювання, і якими керується система кримінального права. Ці засади мають конституційне походження. Серед них насамперед можна назвати принцип верховенства права (законності), зафіксований у ст. 8 Конституції України; принцип демократизму, тобто рівність усіх громадян перед законом (ст. 21, 24 Конституції України); принцип неможливості бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України); принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, у тому числі і кримінальної (ст. 61 Конституції України); принцип гуманізму, верховенства прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України); принцип відповідальності лише за

наявності вини (ст. 62 Конституції України).

Продовжуваний злочин – різновид складного одиничного злочину. Полягає в тому, що особа вчиняє дві і більше тотожних дії, спрямованих до єдиної мети і об'єднаних єдиним умислом. Наприклад, особа, щоб здобути збірку творів певного письменника, щораз відвідуючи бібліотеку, викрадає один том цієї збірки. Відповідальність настає залежно від загальної суми викраденого або того, що намічалось викрасти.

Рецидив злочину – вчинення злочину особою, що має непогашену і не зняту судимість за раніше вчинений злочин.

Розбій – злочин проти власності (ст. 86, 142 КК). Визначається як напад з метою заволодіння державним, колективним чи індивідуальним майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Злочин посягає на два об'єкти: власність і особу (життя чи здоров'я потерпілого). Вважається закінченим з моменту здійснення нападу.

Розкрадання – узагальнене поняття різних видів посягань на власність, що мають ряд загальних ознак.

Розкраданням є протиправне безвідплатне вилучення або звернення чужого майна на користь винного або інших осіб з корисною метою, яке завдало матеріальної шкоди власнику або іншому володарю цього майна.

Види посягань на власність розрізняються за способом їх вчинення. Чинне законодавство знає такі:

крадіжка – таємно (ст. 81, 140 КК);

грабіж – відкрито (ст. 82, 141 КК);

розбій – нападом (ст. 86, 142 КК);

шахрайство – обманом чи зловживанням довір'ям (ст. 83, 143 КК);

вимагання – погрозою застосування насильства чи шантажем (ст. 86-2, 144 КК);

привласнення чи розтрата – зловживанням довір'ям (ч. 1 ст. 84 КК);

розкрадання шляхом зловживання посадовим становищем (ч. 2 ст. 84 КК).

Система покарань – це встановлений кримінальним законом (ст. 23 КК) обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, які розташовані у певній послідовності і певним способом співвідносяться.

До системи покарань належать покарання основні, додаткові і такі, які можуть застосовуватися як основні, так і додаткові.

Склад злочину – сукупність зафіксованих у кримінальному законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, наявність яких дає підстави розглядати певне суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин. Наявність у діянні особи складу злочину є єдиною юридичною підставою кримінальної відповідальності, тому це поняття вважається одним з найважливіших у кримінальному праві. У структурі складу злочину наявні чотири невідривні один від одного елементи:

об'єкт,

об'єктивна сторона,

суб'єкт,

суб'єктивна сторона, які, у свою чергу, мають певні ознаки (див. поняття вказаних сторін).

Склади злочину за ступенем суспільної небезпеки поділяють на:

основний (наприклад, ст. 94 КК),

з обтяжуючими обставинами або кваліфікований (ст. 93 КК),

з пом'якшуючими обставинами, або привілейований (ст. 95, 96, 97, 98 КК).

За конструкцією складу злочинів поділяють на:

матеріальні (передбачають обов'язкове настання конкретних суспільно небезпечних наслідків у результаті вчиненого діяння, звідси злочин вважається закінченим тільки за наявності цих наслідків);

формальні (не передбачають настання суспільно небезпечних наслідків, звідси злочин вважається закінченим після вчинення суспільно небезпечного діяння).

Різновидом формальних складів злочину є т. з. утяті склади, тобто такі, у яких законодавець з метою підкреслити їх особливу небезпеку переносить момент закінчення злочину на стадію готування або замаху (скажімо, бандитизм – ст. 69 КК або розбій – ст. 142 КК).

Складений злочин – різновид складного одиночного зло-

чину. Він конструюється з кількох діянь, кожне з яких само собою є злочинним, але через їх органічну єдність вони створюють один злочин, який охоплюється ознаками однієї статті КК (скажімо, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднана з насильством, ч. 2 ст. 183 КК).

Співучасть у злочині – умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину (ч. 1 ст. 19 КК).

Об'єктивні ознаки співучасті:

- 1) участь у вчиненні злочину двох або більше осіб;
- 2) спільність діянь співучасників.

Суб'єктивні ознаки співучасті:

- 1) співучасть можлива тільки в умисних злочинах;
- 2) всі співучасники діють при вчиненні злочину умисно.

Видами співучасників закон визнає виконавця, організатора, підмовника і пособника.

Співучасть поділяється на форми. За виконуваними ролями співучасників:

10 співвиконання (всі співучасники виступають у ролі виконавців);

2) складна співучасть (поруч з виконавцем у наявності організатор, підмовник, пособник).

За усталеністю суб'єктивних зв'язків між співучасниками діяння може бути вчинено:

- 1) без попереднього зговору;
- 2) з попереднім говором;
- 3) організованою групою;
- 4) злочинним співтовариством.

При призначенні покарання суд зобов'язаний врахувати ступінь і арактер участі кожного із співучасників у вчиненні злочину.

Стадії злочину – це певні етапи здійснення умисного злочину, які поділяються за характером злочинної діяльності.

Розрізняються такі стадії злочину:

- 1) готування;
- 2) замах;
- 3) закінчений злочин.

Перші дві стадії об'єднуються поняттям попередньої злочинної діяльності.

При призначенні покарання суд зобов'язаний врахувати ступінь здійснення злочинного наміру (ст. 17 КК).

Суб'єкт злочину – сторона (елемент) складу злочину; особа, що вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння і здатна нести кримінальну відповідальність. Ознаками суб'єкту є:

- 1) фізична особа;
- 2) осудність;
- 3) досягнення передбаченого кримінальним законом віку;
- 4) наявність додаткових (крім вказаних) ознак, що передбачені в Особливій частині КК і які роблять суб'єкт злочину спеціальним (наприклад, посадова особа стосовно посадових злочинів).

Суб'єктивна сторона (елемент) злочину, що складається з ознак, які характеризують внутрішнє, психічне відношення злочинця до вчиненого ним діяння і його наслідків:

- 1) вина;
- 2) мотив;
- 3) мета.

Сукупність злочинів – вид множинності злочинів, при якому відсутня судимість хоча б за один з них. Вирізняються два види сукупності: ідеальна і реальна (традиційні історичні назви).

При ідеальній сукупності одним діянням вчиняється два або більше злочинів, передбачених різними статтями КК. Скажімо, вбивця стріляє в намічену жертву, але влучає в людину, що знаходилася поруч. У наявності замах на умисне вбивство і вбивство з необережності.

При реальній сукупності йдеться про вчинення двох або більше злочинів, кожен з яких вчиняється самостійним діянням. Скажімо, суб'єкт бере хабар і, в свою чергу, дає хабар іншій особі.

Триваючий злочин – різновид складного одиночного злочину. Полягає в тому, що особа вчиняє певне злочинне діяння (дію або бездіяльність) і потім безперервно здійснює склад цього злочину (наприклад, незаконно придбавши бойовий пістолет, особа зберігає його протягом певного часу, весь цей час вчиняючи діяння, передбачене ст. 222 КК).

Злочин вважається закінченим з моменту настання певних подій, які припиняють його подальше здійснення.

Умисел – одна з двох передбачених у кримінальному законодавстві форм вини (ст. 8 КК).

Розрізняють прямий і непрямий умисел.

Особа вчиняє діяння з **прямим умислом**, коли вона усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності,

передбачає її суспільне небезпечні наслідки і бажає настання цих наслідків.

Особа вчиняє діяння з **непрямим умислом**, коли вона усвідомлює суспільне небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачає її суспільне небезпечні наслідки і свідомо допускає настання цих наслідків.

Таким чином, ознаки усвідомлення і передбачення (вони звуться інтелектуальними) в обох видах умислу згідно з трактуванням закону збігаються, різняться за третьою ознакою (вона зветься вольовою): в першому випадку – це бажання, у другому – свідоме допущення.

Хабарництво – узагальнене поняття, що охоплює три тісно взаємопов'язаних склади злочину:

- 1) одержання хабара (с. 168 КК);
- 2) посередництво в хабарництві (ст. 169 КК);
- 3) дача хабара (ст. 170 КК).

Щодо одержання хабара, то воно формулюється як одержання посадовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи посадового становища.

Предмет хабара – це незаконна винагорода матеріального характеру (гроші, матеріальні цінності, послуги матеріального характеру тощо).

Посередництво в хабарництві – це безпосередня передача предмету хабара, при усвідомлюванні характеру вчинюваних дій.

Суб'єкт одержання хабара – посадова особа, суб'єкт посередництва в хабарництві і дачі хабара – загальний.

Хуліганство – злочин проти громадського порядку (ст. 206 КК), який виявляється в діях, що грубо порушують громадський порядок і є явною неповагою до суспільства.

Для цього злочину характерний хуліганський мотив і застосування насильства до громадян або знищення чи пошкодження чужого майна.

Розрізняється просте (ч. 1 ст. 206 КК), злісне (ч. 2 ст. 206 КК) і особливо злісне (ч. 3 ст. 206 КК) хуліганство.

Шахрайство – злочин проти власності, що полягає в заволодінні державним або колективним майном (ст. 83 КК) або індивідуальним майном громадян чи набутті права на майно (ст. 143 КК) шляхом обману чи зловживанням довір'ям.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА У ЗАПИТАННЯХ І ВІДПОВІДЯХ (коротко)

Що таке кримінальне право?

Кримінальне право України як галузь права є системою (створеною на науковій основі сукупністю) юридичних норм (законів), прийнятих Верховною Радою держави, які (норми) визначають найбільш небезпечні для суспільства діяння (злочини) і умови призначення і застосування мір покарання за їх вчинення.

Кримінальне право також регулює свої «внутрішні» проблеми, пов'язані з підставами та умовами кримінальної відповідальності, призначенням покарання, регламентує випадки звільнення від кримінальної відповідальності та покарання тощо.

Норми кримінального права – це узагальнені правила, які охоплюють безліч відповідних життєвих окремих випадків.

Норм кримінального права загальнообов'язкові до виконання. Вони мають загальнообов'язкову нормативність.

Кримінальне право має свій предмет і метод правового регулювання. Його норми встановлюють, які суспільні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК України). Відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням злочину і застосуванням за це певних покарань, становлять предмет кримінального права.

Які інститути кримінального права найважливіші?

Найважливішими інститутами кримінального права є злочин і покарання. До речі, термін «покарання» відноситься тільки до кримінального права. В адміністративному праві вживається поняття «стягнення», у цивільному – «відшкодування» тощо.

Які суспільні відносини регулює кримінальне право?

Кримінальне право регулює ті суспільні відносини, що виникають внаслідок вчинення найбільш суспільно небезпечних діянь, які віднесені законодавством до злочинів. Ці суспільні відносини набувають у результаті їх юридичного регулювання виду кримінальних правовідносин. Саме вони становлять предмет

кримінального права. Застосування до особи, що вчинила злочин, покарання є методом правового регулювання зазначених правовідносин.

Елементами кримінальних правовідносин є:

- 1) норма кримінального закону, яка регулює ці відносини;
- 2) юридичний факт (злочин), що пов'язаний з цими відносинами;
- 3) суб'єкт правовідносин (особа, що вчинила злочин, і уповноважені державою посадові особи правоохоронних органів);
- 4) взаємні права і обов'язки суб'єктів відносин.

Що таке кримінальний закон?

Кримінальний закон – це законодавчий акт Верховної Ради України (5 квітня 2001 р був прийнятий новий КК, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р), який містить у собі норми, що встановлюють принципи і загальні правила кримінальної відповідальності, чи кримінальну відповідальність за певні діяння з вказівкою покарання, яке може бути застосовано за їх вчинення, або відміняють таку відповідальність, що існувала раніше.

У кримінальному законі може міститись одна чи кілька норм кримінального права. Таким чином, кримінальне право складається із сукупності кримінальних законів і становить їх систему.

Кримінальний закон, на відміну від інших галузей права є єдиним джерелом кримінального права (а ні підзаконні акти, а ні судові прецеденти не є таким джерелом); тільки він (закон) встановлює злочинність і караність діяння, на підставі чого суддя (суд) застосовує до особи, що вчинила це діяння, покарання, яке, в свою чергу, породжує стан судимості.

Що таке діюче кримінальне законодавство?

Діюче в Україні кримінальне законодавство входить в чинний Кримінальний кодекс (КК) України. Усі нові кримінально-правові закони, які приймалися після введення КК у дію, включалися до складу КК із вказівкою на змінені статті кодексу або на скасування статей, що діяли раніше, чи на те, що певні статті включені у КК додатково (з позначками «1» і більше).

Наприклад, ст. 2 має вказівку «виключене», а ст. 7 з позначкою «1» (ст. 7-1) означає, що її включено у КК вже після його прийняття.

Що таке Кримінальний кодекс?

Кримінальний кодекс України – це систематизоване зведення всіх кримінальних законів країни, в якому встановлюються загальні положення та інститути кримінального права, які регулюють кримінальні правовідносини, а також визначається, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні.

Термін «кодекс» запозичено (як і більшість юридичних термінів) з латині. Первісне значення цього терміна – стовбур, пень. Стародавні римляни писали на дощечках, які натиралися воском (вони звалися *tabulae* – таблиця). Сукупність цих таблиць подекуди звалася *coxae* як зведення всіх дощечок, які нібито відновлюють форму стовбура, з якого вони зроблені. Цей термін був використаний для позначення поняття зведення (зібрання) законів. Звідси Кримінальний кодекс – це зведення кримінальних законів.

До основних концептуальних положень КК слід віднести:

а) кримінально-правову охорону основ національної безпеки України, особи, її прав і свобод, власності і всього правопорядку від злочинних посягань;

б) КК – єдиний законодавчий акт, який визначає злочинність діяння та його караність;

в) закріплення основного положення «немає злочину без вказівки на це в законі»;

г) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину;

д) принцип особистої відповідальності;

е) відмова від покарання у виді смертної кари, особливо небезпечного рецидивіста;

є) наявність низки заохочувальних норм.

Яке завдання має КК і як саме воно має виконуватися?

Згідно зі ст. 1 КК, завдання для Кримінального кодексу – охороняти суспільний лад України, його політичну й економічну

системи, власність, особи, права і свободи громадян і правопорядок від злочинних посягань.

Для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільне небезпечні діяння є злочинними, і встановлює покарання, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочин.

Основним завданням (функцією) кримінального права є охоронна (що не виключає інших функцій – регулятивної, профілактичної тощо).

Наявність охоронної функції як основної є особливістю кримінального права і відрізняє його від інших галузей права. Можна сказати, що кримінальне право охороняє ті суспільні відносини, які регулюються іншими галузями права.

Наприклад, цивільне право регулює відносини власності, а кримінальне – охороняє ці суспільні відносини від найбільш небезпечних (злочинних) посягань на них; законодавство про працю регулює відносини в цій галузі, а кримінальне законодавство знову ж таки охороняє ці відносини від найбільш небезпечних посягань тощо.

Як можна охарактеризувати зв'язок між конституційним і кримінальним правом?

Конституція України, згідно зі ст. 8, має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії.

Зазначене повною мірою стосується і норм кримінального права. Жодне з його положень не може суперечити конституційним нормам. Так, коли Конституційний Суд України визнав положення ст. 24 КК про смертну кару таким, що не відповідає ст. 27 Конституції, Верховна Рада законом від 22 лютого 2000 р. прийняла рішення про її відміну.

Конституція є основним законом України, держави. Саме тому норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції.

Наприклад, згідно зі ст. 51 КК і ст. 8 КПК, суддя вправі відмовити в порушенні кримінальної справи про злочини, передбачені ч. 1 ст. 27 КПК (так звані злочини «приватного обвинува-

чення»), і передати матеріали на розгляд до товариського суду, якщо особа, на яку подано скаргу, не заперечує проти цього.

Але, згідно зі ст. 124 Конституції, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і делегування функцій судів, а також присвоєння цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Що таке принципи кримінального права?

Принципи права взагалі – це визначені у праві керівні начала, основні правила діяльності, які характеризують його зміст.

Розрізняють принципи конституційні, які є загальними для всієї системи права, в тому числі й права кримінального, і принципи спеціальні (галузеві), які властиві тільки одній галузі, скажімо, кримінального права.

До конституційних, загальних принципів належать:
принцип верховенства права (законності) – ст. 8 Конституції;
принцип демократизму (рівності всіх громадян перед законом, в тому числі й кримінальним) – ст. 21, 24 Конституції;
принцип індивідуалізації юридичної відповідальності, в тому й кримінальної – ч. 2 ст. 61 Конституції;
принцип неможливості бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення – ч. 1 ст. 61 Конституції;
принцип гуманізму, верховенства прав і свобод людини – ст. 3 Конституції.

До галузевих, які впливають із змісту кримінального законодавства, можна віднести принципи:

відповідальність лише за наявності вини (ст. 3, 8, 9 КК),
особистий характер відповідальності (ст. 1, 3, 7-Ю КК),
відповідальність особи тільки у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння (ст. 7 КК),

економія заходів кримінальної репресії, тобто призначення виду і розміру покарання повинно виходити з мінімально необхідного тощо.

І все ж таки – «Кримінальний кодекс» чи «Карний кодекс»?

Найважливішими інститутами кримінального права є злочин і покарання. Ці два поняття застосовуються в назвах кодексів (чи галузей права) різних країн. Так, англійською мовою кримінальне право – *criminal*, тобто право, пов'язане з вчиненням злочину (*crimen* – з латинської «злочин»). Так само вирішує це питання вітчизняне законодавство. Тому правильною буде тільки одна назва «Кримінальний кодекс». Польською мовою кримінальне право – *prawo karne*, тобто право карне, тому у поляків карний кодекс.

Специфічним є поняття в російській мові «уголовний» закон (кодекс). Воно походить від стародавнього поняття «головщина». Воно мало різне значення, в тому числі і стягнення значного мита з жителів тієї місцевості, де знайдено мертве тіло. Потім цей термін визначав убивство і відшкодування родичам за нього, а ще подалі всі дії, пов'язані з настанням насильницької смерті, стали зватися «головними», чи «уголовними». Це поняття було поширено на всі злочини.

Яка структура КК?

КК складається з двох частин: Загальної і Особливої.

Перша Загальна (ст. 1–108) включає норми загального характеру: про завдання КК; підстави кримінальної відповідальності; чинність закону в часі і просторі та ін.

У Загальній частині сформульовані норми, які визначають наріжні положення кримінального права: визначаються питання чинності кримінального закону, підстави і умови кримінальної відповідальності, формулюється мета покарання, передбачаються види покарань, регулюється призначення покарання і звільнення від покарання, вирішуються інші питання, які мають загальне значення для кримінально-правового законодавства в цілому.

Друга (ст. 109–447) включає норми, в яких передбачена відповідальність за окремі види злочинів і зазначені покарання за їх вчинення.

Особлива частина КК містить двадцять розділів (злочини проти основ національної безпеки країни; проти життя та здоров'я особи; проти правосуддя; проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інш).

Загальна й Особлива частини КК взаємопов'язані. При вирішенні питання про те, чи вчинено злочин і якщо вчинено, то який саме, користуються нормами обох частин КК.

Яка структура кожної з частин КК?

Загальна і Особлива частини КК поділяються на глави: відповідно 15 і 20. Кожна глава складається із статей. Для зручності користування всі статті КК мають порядкову нумерацію і назву.

У КК статті мають номери від 1 до 447.

Більшість статей КК поділяється на частини, які мають самостійне значення. Ці частини не мають певних позначень, але кожна з них створює окремий абзац, який і складає відповідну частину статті.

Статті Особливої частини КК або кожна їх частина, які переважно (за невеликим винятком), передбачають відповідальність за конкретний злочин, поділяються своєю чергою на дві специфічні частини: диспозицію і санкцію. У диспозиції називається конкретне злочинне діяння або описуються його ознаки. У санкції визначаються вид і розмір покарання за це злочинне діяння.

Наприклад: ст. 168-1 Розголошення таємниці усиновлення.

Розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновителя (диспозиція) карається законом.

Що таке кримінальна відповідальність?

Кримінальна відповідальність – це особливий вид державного примусу, який знаходить своє вираження в осуді злочинця і його діяння обвинувальним вироком суду.

В юридичній літературі кримінальну відповідальність визначають як обов'язок відповісти за вчинення забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння і стерпіти обмеження морального, матеріального та фізичного характеру. Це реальне покладання на особу, яка вчинила злочин, передбачений кримінальним законом і конкретизованим вироком суду, заходів державного осуду і примусу.

Остаточно засвідчує факт існування кримінальних правовідносин, що виникли в момент вчинення злочину, обвинувальний вирок суду як форма вираження державного осуду злочинця і вчиненого ним злочинного діяння.

Соціальна та юридична сутність кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона:

- є реакцією держави на вчинений особою злочин;
- являє собою офіційну державну оцінку в обвинувальному вироку суду діяння саме як злочину, а особи, що його вчинила, як злочинця;
- обумовлює настання певних несприятливих наслідків для особи, що визнана злочинцем, у вигляді передбачених КК санкцій.

-

Які підстави кримінальної відповідальності ?

Відповідно до ч.1 ст.2 КК, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого кримінальним законом.

Кримінальна відповідальність є найтяжчим видом юридичної відповідальності, яка настає як правовий наслідок вчинення злочину.

Щоб вчинене діяння стало підставою виникнення кримінальної відповідальності, треба, щоб воно відповідало ознакам складу злочину.

Склад злочину – це сукупність передбачених КК елементів (об’єктивних і суб’єктивних) їх ознак, при наявності яких у діянні особи це діяння визнається злочином.

До об’єктивних елементів відносяться об’єкт і об’єктивна сторона складу злочну. До суб’єктивних – суб’єкт і суб’єктивна сторона складу злочну.

Що значить чинність закону про кримінальну відповідальність у часі?

Частина 1 ст. 4 КК України встановлює, що закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Указом Президента України від 10.06.1997 р. передбачено, що Закони України, не пізніше як у 15-денний строк після їх прийняття Верховною Радою і підписання Президентом України, підлягають оприлюдненню державною (українською) мовою в офіційних друкованих виданнях («Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради країни» та газета «Урядовий Кур’єр»).

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі.

Стаття 5 ч.1 КК відмічає, що закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію в часі, тобто, поширюється на осіб, що вчинили злочини до набрання таким законом чинності.

Закон, що скасовує злочинність діяння, – це закон, який не визнає злочином діяння, яке попереднім законом визнавалося злочином.

Стаття 5 ч. 2 КК «Закон про кримінальну відповідальність», що встановлює або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі.

Законом, що встановлює злочинність діяння, слід вважати такий закон, який визначає злочином діяння яке попереднім законом не визнавалося злочином (ст. 255 КК – створення злочинної організації, ст.258 КК – терористичний акт, ст.303 КК – проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією, ст. 361 – незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), ст. 446 КК – піратство та інш).

Закон про кримінальну відповідальність посилює кримінальну відповідальність, якщо він:

- а) збільшує встановлену раніше максимальну або мінімальну межу покарання;
- б) включає додаткове покарання при незмінності меж основного покарання;
- в) замість однієї відносно визначеної санкції передбачає альтернативну санкцію, що передбачає більш суворіше покарання;
- г) не замінюючи меж основного покарання, встановлює суворіший другий вид альтернативного покарання.

Поняття злочину

Злочин – це суспільно небезпечне, протиправне, винне і кримінально каранне діяння, вчинене фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Суспільна небезпечність – це його матеріальна ознака, яка полягає в тому, що злочинне діяння або заподіє шкоду, або містить у собі реальну можливість заподіяти таку шкоду відносинам, благам та інтересам особи, суспільства, держави, які охороняються кримінальним законом.

Протиправність – це формальна ознака злочину, що означає передбачення його в діючому кримінальному законі. Це законодавче, юридичне, правове оцінювання суспільної небезпечності злочину, закріплене в законі. Кримінальна протиправність як обов'язкова ознака злочину є конкретним вираженням принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню може підлягати тільки особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке прямо передбачене як злочин діючим кримінальним законом.

Винність як ознака виражає його внутрішній психологічний зміст.

Вина як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків може бути виражена у формі умислу або необережності.

Караність як особлива і обов'язкова ознака злочину, під якою розуміють застосування (можливість застосування) покарання за злочин.

У санкції кожної статті Особливої частини КК передбачено, яке саме покарання може бути призначено судом за той чи інший злочин.

Класифікація злочинів

Відповідно до ст. 12 КК, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини:

- невеликої тяжкості;
- середньої тяжкості;
- тяжкі та особливо тяжкі.

При класифікації злочинів враховуються максимальні покарання, передбачені в статтях Особливої частини КК, а не ті, які обираються судом до конкретної особи.

До злочинів невеликої тяжкості відносять злочини, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2-х років, середньої – до 5-ти років, тяжкі злочини – до 10-ти років, особливо тяжкі – понад 10 років або довічне позбавлення волі.

Закінчений та незакінчений злочин.

Закінченим визнають діяння, яке містить усі ознаки складу злочину.

У закінченому злочині винна особа реалізує свій намір, спричинивши шкоду об'єкту злочину (мст. 115 ч. 1).

З моменту закінчення злочини поділяються на:

- злочини з формальним складом;
- злочини з матеріальним складом;
- злочини з усіченим складом.

Злочини з формальним складом – це злочини, які визнаються закінченими з моменту самого діяння незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків (ст.114 ч.1 КК – шпигунство вважається закінченим з моменту передачі або збирання з метою передачі іноземній державі відомостей, що становлять державну таємницю незалежно від наслідків таких дій).

Злочини з матеріальним складом – це злочини, які визнаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків (ст.190 КК – шахрайство – є закінченим з моменту заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою).

Злочини з «усіченим» складом – це по суті, ті самі злочини х формальним складом коли момент закінчення злочину переноситься на більш ранню стадію, на стадію готування до злочину чи замах на злочин (ст. 189 КК) – вимагання є закінченим з моменту, коли поставлена вимога передачі чужого майна чи права на майно.

Готування до злочину.

Відповідно до вимог ст. 14 КК, готуванням до злочину є підшукування чи пристосування засобів чи знарядь, підшукування

співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Готування як форма незакінченого злочину є першою стадією злочинного діяння, на якій дії суб'єкта безпосередньо ще не спрямовані на об'єкт.

Готування до злочину може проявитися в таких діях:

- підшукування засобів чи знарядь для вчинення злочину;
- пристосування засобів чи знарядь для вчинення злочину;
- підшукування співучасників;
- змова на вчинення злочину;
- усунення перешкод;
- інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Готування до злочину слід ототожнювати від прояву наміру.

Прояв наміру (умислу) – це прояв особою будь-яким способом (усно, письмово, з використанням технічних засобів) наміру вчинити злочин за відсутності практичних дій. Появ наміру (умислу) не є стадією злочину і не тягне кримінальної відповідальності.

Прояв наміру (умислу) слід відрізнити від таких злочинів, як погроза вбивством, погроза знищення майна (ст. 129, 195).

Замах на злочин

Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причини, що не залежали від її волі (ст. 15 ч.1 КК).

Замах на злочин – це друга, після готування, стадія його вчинення. Причин недоведення злочину до кінця, можуть бути різні (припинення посягання; невміння користуватися зброєю та ін.).

За об'єктивним критерієм замах на злочин поділяють на закінчений і незакінчений.

Закінчений замах на злочин називають невдалим (злочинець стріляв у жертву, але промахнувся).

Незакінчений (перерваний) замах на злочин може виглядати, (у злочинця з рук вибито зброєю та ін.).

Непридатний замах, який поділяють на замах на *непридатний об'єкт* і замах з *непридатними засобами*.

Замах на непридатний об'єкт (непридатний предмет) буде, коли суб'єкт злочину спрямовує свої злочинні зусилля на такі

предмети зовнішнього світу, через котрі не може спричинити шкоди праворохоронюваним благам, інтересам (постріл у труп, помилково прийнятий за живу людину, викрадення документів, що не мають державної таємниці, але державний зрадник цього не знає).

Замах з непридатними засобами може мати місце тоді, коли суб'єкт злочину застосовує помилково такі знаряддя і засоби, за допомогою яких він не міг досягнути злочинної мети (зіпсована зброя при спробі вбити та ін.).

Відмінність злочину від інших правопорушень

Будь-яке правопорушення заподіює шкоду, але ступінь суспільної небезпечності різних видів правопорушень різна. Злочини в системі правопорушень є найбільш небезпечні.

Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до КК може настати кримінальна відповідальність.

Суб'єкт злочину – це фізична особа; осудна чи обмежено осудна особа; особа, яка досягла віку, з якого за даний злочин наставати кримінальна відповідальність.

Осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК).

Стан осудності є нормою, типовим станом психіки людини.

Відповідно до вимог ст. 22 ч. 1 КК вік загальної відповідальності настає з шістнадцяти років, але в окремих випадках, прямо вказаних в ч.2 ст.22 КК він становить чотирнадцять років.

Суб'єктами злочинів, визначених у деяких статтях КК, можуть визнаватися особи фізичні, осудні, які мають певний вік та ще деякі спеціальні ознаки, без наявності яких особа не може бути визнане суб'єктом такого злочину. Такі злочини називають злочинами зі спеціальним суб'єктом.

До таких у діючому КК відносяться державна зрада (ст. 111 КК) суб'єктом якої може бути лише громадянин України; шпигунство (ст. 114 КК) – тільки іноземець або особа без громадянства.

У КК існують цілі розділи, більшість статей яких передбачає відповідальність за злочини, вчинені спеціальними суб'єктами.

- розділ XI – злочини прот безпеки руху та експлуатації транспорту (суб'єкт – працівники транспорту);

- розділ XVII – злочини у сфері службової діяльності (суб'єкт – службові особи);

- розділ XIX – злочини проти встановленого порядку несення військової служби (суб'єкт – військовослужбовці).

Осудність

Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії і керувати ними (ст. 19 ч.1 КК).

Осудність – це стан людини, коли вона може нести відповідальність за вчинений злочин.

Осудність – свідоме ставлення особи до зовнішнього оточення, здатність усвідомлювати свої вчинки і передбачати їхні наслідки.

Осудність включає і другий (вольовий) момент, що полягає в спроможності особи керувати своїми діями.

Свобода волі в осудної людини виявляється у свідомому прийнятті рішення, що є суб'єктивною передумовою її відповідальності за вчинений нею злочин.

Осудність є необхідною умовою, без якої не може бути вини як навмисної, так і необережної.

Осудність – неосудність – юридичні критерії, які дозволяють відмежувати злочин від некарної суспільно небезпечної дії, а злочинця – від психічно хворої неосудної людини.

Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

Ст. 21 КК деталізує причини можливого сп'яніння особи, яка вчинила злочин, з урахуванням практики перерахувавши алкогольне, наркотичне та одурманююче сп'яніння. Стан сп'яніння (не паталогічного), навіть тяжкого ступеня, не є хворобливим. Особа свідомо приводить себе в стан сп'яніння (алкогольного,

наркотчного чи одурманюючого), одночасно передбачаючи можливість суспільно небезпечних наслідків цього вчинку.

У стані простого сп'яніння в особи зберігається можливість усвідомлювати свої дії і керувати ними. Суб'єкт не втрачає осудність. Стан простого сп'яніння не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 13 ст. 67 КК, визнається обставиною, яка обтяжує покарання.

Стаття 21 КК передбачає, що «особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотчних зשאсовів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності».

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

За ст. 22 КК, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Частина 2 ст. 22 КК передбачає: «Особи, що вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за ст.115 –117 КК; ст. 112, 348, 379, 400, 443; 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398 та ін. див ч.2. ст. 22 КК».

Поняття вини

За ст. 23 КК, «Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченого КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Вина має дві форми – умисел та необережність, вони поділяються на види.

Умисел може бути або прямим, або непрямим (ст. 24 КК), а необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість (ст. 25 КК).

Умисел і його види

За ст. 24 ч. 1 КК умисел поділяється на прямий і непрямий.

Прямий умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Частина 3 ст. 24 КК – непрямий умисел. «Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання».

Умисний злочин передбачає, що суб'єкт, який його скоїв:

- усвідомлював суспільний характер свого діяння;
- передбачав суспільно небезпечні наслідки свого діяння і бажав їх настання (прямий умисел), або не бажав, але свідомо припускав настання таких наслідків (непрямий умисел).

Необережність та її види

Вимоги ст. 25 КК ч.1 – необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

Самовпевненість має місце, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК) – дорожньо-транспортні пригоди та ін.

Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачати (ч. 3 ст. 25 КК).

При необережності у формі самовпевненості, як і при необережності у формі недбалості, суб'єкт усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, але при злочинній самовпевненості він передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, а при злочинній недбалості в особи відсутнє передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча особа повинна була і могла передбачити.

Казус (невинувате заподіяння шкоди) буде тоді, коли, особа не повинна була і не могла передбачити небезпечні наслідки свого діяння.

При казусі відсутній елемент складу злочину як його суб'єктивна сторона – кримінальна відповідальність виключається.

У чому полягають зв'язки між кримінальним правом та іншими галузями права?

Кримінальне право є невід'ємною частиною правової системи кожної держави, і тому воно тісно пов'язане з іншими галузями права.

Кримінальне право тісно пов'язане з тією частиною адміністративного права, яка встановлює відповідальність за адміністративні правопорушення. По-перше, законодавець часто замінює кримінальну відповідальність адміністративною і навпаки. По-друге, у деяких нормах КК кримінальна відповідальність зумовлена первинним притягнення до адміністративної відповідальності за такий вчинок.

Кримінальне право регулює відносини, які виникають під час відбування засудженими покарань, передбачених КК, між засудженими, установами і посадовими особами, які ці покарання виконують. На базі норм кримінально-виконавчого права вирішується питання про досягнення мети покарання (ст. 22 КК).

Кримінально-процесуальне право співвідноситься з правом кримінальним як форма і зміст.

Чим відрізняється злочин від інших правопорушень (адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових ...)?

Злочин відрізняється від інших правопорушень ступенем суспільної небезпеки, причому не тільки кількісно, а й якісно. Це зумовлює якісну відмінність санкцій, які передбачені, з одного боку, за вчинення злочину, з іншого – за вчинення інших правопорушень. До цього треба додати і різний процесуальний порядок їх накладання.

У конкретних історичних умовах реальний ступінь суспільної небезпеки діяння може значно змінюватися і тоді воно може змінити свій статус. Так, виготовлення без мети збуту самогону або апаратів для його вироблення визнавалося раніше злочином, зараз – це адміністративна міра впливу, (адміністративне правопорушення).

Як можуть бути класифіковані злочини?

Відповідно до ст. 12 КК, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини ***невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.***

При класифікації злочинів враховуються максимальні покарання, передбачені в статтях Особливої частини Кодексу, а не ті, які обираються судом до конкретної особи за конкретний злочин.

Кримінальним законом встановлено, що *злочин невеликої тяжкості* є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше більш м'яке покарання.

Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином вважається злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

ККР
З КУРСУ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО»
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

I.

1. Предметом науки кримінального права є:

а) теорія кримінального права, яка займається дослідженням і розробкою проблем боротьби зі злочинністю, формулюванням загальних понять основ кримінальної відповідальності, злочинів, покарання та ін. інститутів кримінального права;

б) це певна система поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо самого кримінального закону, практики його застосування та перспектив розвитку, історії національного кримінального права та права зарубіжних країн;

в) до предмету науки кримінального права входить вивчення суспільних відношень, які виникають у зв'язку зі скоєнням злочину і призначенням кримінального покарання, теоретичне осмислення практики застосування кримінального законодавства.

г) предметом науки кримінального права є дослідження чинного кримінального права, а також положень майбутнього.

2. Класифікація злочинів. Законодавча класифікація злочинів у чинному законодавстві проводиться за:

а) об'єктом посягання;

б) формою вини;

в) характером і ступенем суспільної небезпечності діяння.

3. Звільнення від кримінального покарання. Види:

а) безумовні (ст. 45, 46, 48 КК);

б) умовні (звільнення від кримінальної відповідальності з передачею винної особи на поруки громадської організації або трудового колективу – ст. 47 КК);

в) обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності (інститут давності притягнення до відповідальності);

г) факультативне звільнення – звільнення особи, яка перестала бути суспільно небезпечною внаслідок зміни обстановки;

д) заміна на більш м'яке;

е) пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта помилування;

є) звільнення від відбування покарання з випробуванням.

II.

1. Методи науки кримінального права.

Наука кримінального права використовує певні методи дослідження для усвідомлення соціального змісту кримінально-правових норм, їх призначення та ефективного застосування, всебічного вивчення і розуміння проблеми боротьби зі злочинністю, скоєння злочину і покарання за нього:

- а) догматичний;
- б) конкретно-соціологічний,
- в) історико-правовий;
- г) діалектичний;
- д) статистичний;
- є) метод порівняльного правознавства.

2. Розділ злочинів щодо форми вини:

а) умисні (крадіжка, хабарництво, хуліганство, зґвалтування та інші);

б) необережні (порушення правил безпеки, халатність і ін).

3. Судимість:

а) це правове становище особи, яке виникає у зв'язку з постановленням обвинувачувального вироку і призначенням покарання і тягне певні несприятливі для засудженого правові наслідки, що виходять за межі покарання;

б) наявність судимості є, як правило, обтяжуючою обставиною відповідальності, судимість при вчиненні однорідного злочину перетворює основний його вид на кваліфікований, судимість є підставою для визнання особи особливо небезпечним злочинцем;

в) це особливий правовий стан особи (статус), що тягне за собою істотні правові обмеження;

г) судимість є перешкодою звільнення особи від кримінальної відповідальності, кваліфікуючою ознакою вчинення нового злочину, є підставою для посилення покарання;

д) це встановлені законом обмеження та правові наслідки засудження і покарання, яким особа підлягає протягом встановленого законом часу.

III.

1. Поняття «кримінальне право» прийнято розглядати в двох значеннях:

а) позитивне (об'єктивне) кримінальне право як галузь законодавства, що знаходить свій вияв у цілісному і єдиному законодавчому акті – Кримінальному кодексі України;

б) кримінальне право як галузь юридичної науки про вітчизняний чинний кримінальний закон і судову практику його застосування, про його історію і теорію, про кримінальні закони інших держав.

2. Класифікація за мотивами вчинення злочину:

а) **корисливі – викрадення, хабарництво;**

б) **з мотивів помсти;**

в) **вчинювані із хуліганських спонукань.**

3. Основні ознаки покарання:

а) покарання завжди є примусовим заходом з боку держави;

б) покарання – передбачене лише в кримінальному законі;

в) покарання може бути передбачене лише за діяння, яке кримінальним законом визначається як злочин;

г) покарання за своїм змістом полягає у позбавленні або обмеженні певних прав і свобод особи, яка вчинила злочин;

д) покарання має особистий характер;

е) покарання призначається лише судом в обвинувальному вирoku від імені держави;

є) покарання тягне особливий кримінально-правовий стан особи – судимість;

ж) покарання поширюється і на інших фізичних осіб, зокрема, на близьких родичів злочинця;

з) покарання може бути винесено державним органом (Президентом України, адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів України, Конституційним судом України, Президією Верховної ради України, Главою обласної адміністрації, міським (сільським) головою);

IV.

1. Позитивне кримінальне право України має такі характерні ознаки:

а) його норми встановлюються лише вищим органом законодавчої влади – Верховною Радою України;

б) воно знаходить свій вияв у законах;

в) метод реалізації кримінального закону є специфічним, притаманним лише цьому закону – це покарання особи за порушення нею кримінально-правової заборони.

г) позитивне (об’єктивне) кримінальне право України – це сукупність юридичних норм (правил поведінки), що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання слід застосовувати до осіб, що їх вчинили.

2. Класифікація злочинів за ознакою їх суспільної тяжкості – чотири класи:

а) невеликої тяжкості;

б) середньої тяжкості;

в) тяжкі;

г) особливо тяжкі.

3. Види покарань:

а) штраф;

б) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

в) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

г) громадські роботи;

д) виправні роботи;

е) службові обмеження для військовослужбовців;

є) конфіскація майна;

ж) арешт;

з) обмеження волі;

и) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;

і) позбавленні волі на певний строк;

к) довічне позбавлення волі.

V.

1. Метод правового регулювання:

а) це сукупність певних засобів, за допомогою яких регламентується та охороняються стосунки між людьми, між громадянами та організаціями, між громадянами та державою;

б) метод регламентування кримінально-правових відносин примусовий і застосовується лише до особи, яка вчинила злочин, як правило, шляхом покарання;

в) кримінально-правовий метод застосовується лише в тому випадку, коли:

- вчинене діяння є суспільно небезпечним, відповідно до закону, містить склад конкретного злочину;

- особа, яка вчинила це діяння, була в стані осудності, досягла на час його вчинення встановленого законом віку і підлягає покаранню.

2. Кримінальна відповідальність як один із видів юридичної відповідальності:

а) як вид і міра примусового перетерпіння особою, що вчинила правопорушення, певних позбавлень державно-правового характеру, які передбачені законом;

б) це особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на правопорушення;

в) завжди поєднана із застосуванням (можливістю застосування) примусових заходів з боку держави;

г) відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідним державним органом поведінки особи як правопорушення, а її самої як правопорушника і містить елемент її державного осуду;

д) відповідальність тягне певні несприятливі наслідки для правопорушника, така оцінка поєднується з конкретним обмеженням певних прав і свобод правопорушника чи покладання на нього певних обов'язків;

е) кримінальна відповідальність як форма реалізації охоронних кримінально-правових відносин, пов'язаних із вчиненням злочину, яка завжди полягає в державному осуду злочинця, що здійснюється судом у обвинувальному вирoku, і, як правило, втілюється в застосуванні до нього конкретних заходів кримінально-правового впливу.

3. Покарання:

а) це особлива форма державного примусу, яка застосовується згідно з вироком суду до особи, яка винна в скоєнні злочину, з метою його виправлення і запобігання новим злочинам із боку як засудженого, так і інших осіб і вираження від імені держави негативної морально-політичної оцінки виновного і скоєного ним злочину;

б) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

в) сутністю покарання є позбавлення засудженого певних благ – волі, майна та примушування його до деяких дій чи втрат, у чому й полягає кара за вчинений злочин;

г) кримінальне покарання – це зворотній бік злочину, покарання слідує за злочином: там, де злочин, там за злочином настає покарання.

VI.

1. Рецидив злочинів:

а) така форма їх множинності, яка полягає у вчиненні особою, судимою за один чи кілька злочинів, одного чи кількох нових злочинів;

б) рецидив як окрема форма їх множинності характеризується специфічними ознаками: злочин вчинюється особою кількома окремими діями; зазначені дії вчинюються в різний час;

в) рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

2. Форми реалізації кримінальної відповідальності:

а) покарання;

б) звільнення від покарання;

в) умовне незастосування покарання («особлива» форма кримінальної відповідальності).

3. Кримінальна відповідальність:

а) це правовий обов'язок особи, яка вчинила злочин, зазнавати (підкорятися) заходів державного впливу та бути покараною;

б) це обов'язок особи, яка винна у вчиненні злочину, зазнавати заходів державного впливу (покаранню), що реалізується з моменту винесення обвинувачувального вироку;

в) це фактична реалізація обов'язку особи, що вчинила злочин, понести покарання, починаючи з моменту винесення судом обвинувального вироку щодо такої особи.

VII.

1. Підставою кримінальної відповідальності є:

а) наявність у суспільно небезпечному діянні (злочині) особи складу злочину, визначеного в конкретній статті Особливої частини Кодексу;

б) застосування окремих норм Кримінального кодексу потребує встановлення відповідальності (збігу) об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинного діяння з ознаками складу злочину, які описані в конкретній нормі закону.

2. Правові підстави кримінальної відповідальності:

а) чинний кримінальний закон, у якому вчинене особою діяння визначено як злочин;

б) окремі положення Конституції, Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу, що регулюють особливі випадки кримінальної відповідальності;

в) вчинення особою умисно або з необережності діяння, яке в чинному кримінальному законі визначене як злочин;

г) обвинувальний вирок суду, в якому особа визнається винною у вчиненні злочину і в якому її відповідальність набуває індивідуального характеру.

3. Повторність злочинів:

а) повторність злочинів у власному розумінні слова можна визначити як таку форму їх множинності, яка полягає у вчиненні кількох окремих діяннями в різний час кількох злочинів, за жоден із яких – на момент вчинення останнього злочину – особа не була засуджена;

б) повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК;

VIII.

1. Множинність злочинів:

а) множинність злочинів означає, що особою вчинено два чи більше злочинних діянь, кожне з яких містить ознаки самостійного складу злочину;

б) множинність – це «скупчення» в поведінці однієї особи двох чи більше окремих злочинів;

в) множинність передбачає наявність кількох одиниць, кількох елементів, які входять до неї, що її структурними елементами є окремі, самостійні, одиничні злочини.

2. Правові підстави кримінальної відповідальності:

а) чинний кримінальний закон, у якому вчинене особою діяння визначено як злочин;

б) окремі положення Конституції, Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу, що регулюють особливі випадки кримінальної відповідальності;

в) вчинення особою умисно або з необережності діяння, яке в чинному кримінальному законі визначене як злочин;

г) обвинувальний вирок суду, в якому особа визнається винною у вчиненні злочину і в якому її відповідальність набуває індивідуального характеру.

3. Основні завдання (функції) кримінального права:

а) охоронне, воно здійснюється притаманним лише кримінальному праву методом покарання тих, хто вчинив злочин, та загрозою покарання тим, хто має намір його вчинити;

б) захист від злочинних посягань суверенітету України, цілісності і недоторканності її території, суспільного ладу, політичної системи та економічного потенціалу, миру та безпеки суспільства;

в) завданням кримінального закону є охорона правопорядку в цілому від злочинних посягань через регулювання кримінально-правових відносин, що виникли під час вчинення злочину, і застосування відповідного покарання до особи, яка вчинила його.

IX.

1. Принципи кримінального права це – вихідні основоположні ідеї, які випливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві.

Розрізняють два види принципів:

а) *загальноправові*, притаманні всім галузям права: принцип суверенітету і незалежності України; принцип цілісності та недоторканності її території; принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову; принцип верховенства права (закону); принцип рівності громадян перед законом; принцип законності; принцип гуманізму; принцип справедливості;

б) *спеціальні* принципи кримінального права: принцип законності та гуманізму; принцип особистої відповідальності за наявності вини; принцип невідтворюваності кримінальної відповідальності; принцип гуманізму; принцип економії кримінальної репресії.

2. Юридичний склад злочину:

а) різновид юридичної конструкції в кримінальному праві, за допомогою якого законодавець фіксує (моделює) певний тип суспільно небезпечної поведінки як злочин певного виду;

б) юридичний склад злочину не зводиться до опису в кримінальному законі характерних ознак лише поведінки особи, ця конструкція відтворює (моделює) в кримінальному праві поєднання певної поведінки з іншими обставинами (юридичними фактами), і тільки таке поєднання надає цій поведінці характеру злочину певного виду;

в) юридичний склад злочину є єдиною й універсальною юридичною конструкцією, і в межах якої фіксується певний тип суспільно небезпечної поведінки як злочин певного виду.

3. Види співучасників злочину:

а) виконавець (співвиконавець) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину, безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом;

б) організатором є особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням;

в) підбурювачем (підмовником) є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або інакше схилила іншого співучасника до вчинення злочину;

г) пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину.

Х.

1. Кримінальний закон – це:

а) єдине джерело Кримінального права України;
б) система національних законодавчих актів України та імплементованих у них положень міжнародних договорів, що містять норми кримінального права;

в) законодавчий акт Верховної Ради України, який містить одну, кілька або систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених кримінально-правових норм;

г) сукупність систематизованих та окремих законодавчих актів Верховної Ради України, що визначають загальні положення, підстави і межі кримінальної відповідальності, види злочинних діянь і передбачених за них покарань, підстави призначення покарання, звільнення від покарання чи відповідальності, сукупності положень міжнародних договорів, імплементованих у кримінальне законодавство України як його невід'ємна частина.

2. Загальна структура юридичного складу злочину: внаслідок систематизації юридичний склад злочину уявляється відображенням чотирьох груп юридичних фактів, що стосуються:

1) об'єкта злочину, тобто тих соціальних цінностей, які можуть постраждати внаслідок відповідного діяння;

а) об'єкт злочину – це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди завдає певну шкоду;

б) це те благо (цінність), яке поставлене під охорону кримінального закону.

2) суб'єкта злочину, тобто особи, яка вчинила цей злочин;

а) це особа, яка вчинила злочин;

б) згідно з чинним законодавством, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, яка досягла певного віку;

- з 16 років;

- з 14 років.

3. Форми співучасті в злочині:

а) проста форма яка передбачає: співвиконавство без попереднього порозуміння; співвиконавство з попереднім порозумінням;

б) складна співучасть – з розподілом ролей (власне співучасть);

в) злочинна організація (досить стійке, утворюється, як правило, для неодноразових злочинних дій: банда, організована група, воєнізоване формування).

XI.

1. Співучасть, прояви співучасті, форми співучасті в злочині:

а) співучастю визнається умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину;

б) обов'язковими умовами (ознаками) співучасті в злочині є: наявність двох або більше осіб (співучасників); спільність дій співучасників у вчиненні одного й того самого злочину; наявність умислу всіх співучасників; наявність причинного зв'язку між діями кожного співучасника і єдиним злочинним результатом;

в) співучастю в злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

2. З урахуванням змісту та обсягу правової регламентації і джерела походження кримінально-правової норми кримінальний закон має аспекти:

а) Кримінальний закон – це Кримінальний кодекс України – єдиний кодифікований законодавчий акт, який містить переважну більшість кримінально-правових норм. Він є основним кримінальним законом;

б) Кримінальний закон – це окрема стаття Кримінального кодексу або її частина, що передбачає відповідальність за злочин певного виду;

в) Кримінальний закон – це окремий законодавчий акт, що містить лише одну правову норму, яка стосується загальних положень кримінального права або регулює відповідальність за злочин певного виду;

г) Кримінальний закон – це передбачені ст. 9 Конституції України відповідні положення міжнародних договорів, імплемен-

товані в кримінальне законодавство України на загальногалузевому рівні;

д) Кримінальний закон є одним із важливих засобів охорони життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності суспільного ладу;

е) Кримінальний закон містить кримінально-правові норми, які визначають загальні положення кримінального права, злочинність та караність діянь, види цих діянь та покарання за їх вчинення;

є) Кримінальний закон є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, засуджених за вчинення злочину, а також інших громадян.

3. Об'єктивна сторона злочину –

а) зовнішня сторона діяння, яка виражається у вчиненні передбаченого кримінальним законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіває або створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину;

б) об'єктивна сторона злочину, тобто зовнішнього прояву діяння, а також – у багатьох випадках – тих обставин навколишнього середовища, які впливають на визнання діяння злочином певного виду (окремим різновидом такого злочину);

в) обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елемента складу виділяють діяння (дію чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок (для злочинів з матеріальним складом має бути встановлений причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечним наслідком).

ХІІ.

1. Обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння:

а) це умови, за наявності яких діяння, котрі своїми зовнішніми ознаками збігаються формально з ознаками діянь, передбачених кримінальним законом як злочин, є правомірними через припис закону про можливість, необхідність чи обов'язковість їх вчинення;

б) це передбачені кримінальним законом, а також іншим законодавством і зовні схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) правомірні вчинки, які здійснені за наявності

певних підстав і виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а тим самим – і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

2. Мета злочину:

а) це бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків;

б) це уявні наслідки, переміни в навколишньому середовищі, яких прагне досягти особа вчиненням злочину;

в) це та річ чи явище або якась спотвора чи зміна, яка приваблює злочинця, манить, тягне його, і на думку злочинця, може задовольнити його певну потребу;

г) це результат, до якого прагне злочинець, якого він хоче досягти.

д) це той маяк, який манить, вабить злочинця.

3. Суб'єктивна сторона злочину:

а) це ті внутрішні процеси в психіці суб'єкта, які певним чином пов'язані із зовнішньою, «об'єктивною», стороною діяння;

б) це внутрішня сторона злочину, бо вона включає в собі ті психічні процеси, які характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину;

в) ознаками суб'єктивної сторони як елемента складу злочину визнається вина (в формі умислу або необережності), мотив та мета злочину.

ХІІІ.

1. Диспозиція – це:

а) та частина норми, де називається, вказується або описується діяння, за скоєння яких передбачена конкретна міра покарання;

б) частина кримінально-правової норми Особливої частини, що описує стандарти заборонної (злочинної) поведінки;

в) опис лише специфічних для даного виду злочину ознак і побудовані за принципом логічної норми.

2. Форми співучасті в злочині:

а) проста форма, яка передбачає: співвиконавство без попереднього порозуміння; співвиконавство з попереднім порозумінням;

б) складна співучасть – з розподілом ролей (власне співучасть);

в) злочинна організація (досить стійке, утворюється, як правило, для неодноразових злочинних дій: банда, організована група, воєнізоване формування).

3. Суб'єкт злочину:

а) суб'єктом злочину вважається фізична особа (людина), яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння і спроможна понести за це кримінальну відповідальність;

б) фізична особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності за наявності таких ознак: досягнення до моменту вчинення злочину встановленого кримінальним законом віку; осудності;

в) суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до Кодексу, може настати кримінальна відповідальність.

XIV.

1. Умисел (елементи):

а) інтелектуальна ознака злочину (усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; передбачення її суспільно небезпечних наслідків);

б) вольова ознака злочину означає наявність в суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння чи свідоме їх допущення.

2. Види диспозицій:

а) проста;

б) описова;

в) відсильна.

3. Обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння – це:

а) умови, за наявності яких діяння, котрі своїми зовнішніми ознаками збігаються формально з ознаками діянь, передбачених кримінальним законом як злочин, є правомірними через припис закону про можливість, необхідність чи обов'язковість їх вчинення;

б) передбачені кримінальним законом, а також іншим законодавством і зовні схожі зі злочинами суспільно корисні (соціально прийнятні) правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а тим самим – і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

XV.

1. Санкція – це:

а) та частина норми, яка містить вказівку на конкретні види і міри покарання за скоєне передбаченого диспозицією злочину;

б) структурна частина статті Особливої частини КК, що використовується для визначення виду і розмірів покарання;

2. Суб'єкт злочину:

а) суб'єктом злочину вважається фізична особа (людина), яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння і спроможна понести за це кримінальну відповідальність;

3. Мета злочину:

а) це бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків;

б) це уявні наслідки, зміни в навколишньому середовищі, яких прагне досягти особа вчиненням злочину;

в) це та річ чи явище або якась спотвора чи зміна, яка приваблює злочинця, манить, тягне його і, на думку злочинця, може задовольнити його певну потребу;

г) це результат, до якого прагне злочинець, якого він хоче досягти;

д) це той маяк, який приваблює злочинця;

е) фізична особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності за наявності таких ознак: досягнення до моменту вчинення злочину встановленого кримінальним законом віку; осудності;

є) суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до Кодексу, може настати кримінальна відповідальність.

XVI.

1. Мотив вчинення злочину:

а) це двигун злочину, його внутрішня сила, характеристика і оцінка як навмисних, так і необережних злочинів;

б) є спонукальною причиною поведінки людини, чинником самого мотиву є потреби людини, її емоції, почуття (мотиви благородні, мотиви неблагородні).

в) мотиви злочину – це психологічні різновиди, як помста, жорстокість, жадібність.

г) мотив злочину – це усвідомлена спонuka особи, яка викликала в неї намір вчинити злочин.

д) це ті спонукання, які «штовхають» злочинця в спину.

2. Види санкцій:

а) відносно визначені;

б) альтернативні.

3. Загальні, обов'язкові для всіх складів злочинів ознаки:

а) встановлений законом вік, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність;

б) осудність.

XVII.

1. Тлумачення кримінально-правової норми – це:

а) встановлення її змісту і умов, виявлення юридично значущих ознак і уясування термінів, указаних в самій нормі;

б) тлумачення обумовлено неповнотою або неясністю деяких законів, необхідністю відокремлення даного закону від другого;

в) з'ясування волі законодавця, означення, визначення конкретних соціально-економічних умов, які стали причиною прийняття даного чинного законодавства.

2. Факультативні ознаки суб'єкта злочину (властиві лише деяким складам злочинів), додаткові, спеціальні:

а) громадянство (ст. 111, 114 КК);

б) посаддова особа (ст. 364-368 КК);

в) військовослужбовець (ст. 401-434 КК);

г) фах (ст. 139, 140 КК);

д) працівник транспорту (ст. 276, 281, 284 КК);

е) член виборчої комісії (ст. 157 – 160 КК);

є) особа, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі (ст. 392 КК);

ж) родинні стосунки (ст. 164, 165 КК).

3. Формула прямого умислу:

а) усвідомлював;

б) передбачав;

в) бажав.

XVIII.

1. Умисел (елементи):

а) інтелектуальна ознака злочину (усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності; передбачення її суспільно небезпечних наслідків);

б) вольова ознака злочину означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння чи свідоме їх допущення;

2. Осудність – це:

а) здатність особи давати звіт про свої дії, усвідомлювати їх суспільне значення та керувати ними, а також поєднана з цим спроможність відповідати за вчинений злочин;

б) це здатність особи при вчиненні злочину усвідомлювати свої дії і керувати ними;

в) тільки осудні особи здатні правильно усвідомлювати сутність вчиненого злочину, а тому тільки вони здатні розуміти обґрунтованість і справедливості призначеного покарання.

3. Форми вини:

а) умисел (прямий або побічний, непрямий);

б) необережність (злочинна самовпевненість/самонадіяність або злочинна недбалість).

XIX.

1. Вина та її форми:

а) це психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчинюється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності;

б) це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності;

в) це лише психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке нею вчинюється (передумовою вини є осудність особи, досягнення нею встановленого щодо кримінальної відповідальності за такий злочин віку).

2. Вина та її форми:

а) це психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке вчинюється нею, та його наслідків у формі умислу чи необережності;

б) це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності;

в) це лише психічне ставлення особи щодо злочинного діяння, яке нею вчинюється (передумовою вини є осудність особи, досягнення нею встановленого щодо кримінальної відповідальності за такий злочин віку).

3. Тлумачення залежно від того, який орган проводить його, види тлумачення по суб'єкта / або за ступенем обов'язковості:

а) офіційне (легальне);

б) судове;

в) доктринальне (наукове).

XX.

1. Суб'єктивна сторона складу злочину:

а) це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображуються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину;

б) це внутрішня сутність злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбуваються в психіці осудної людини під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння;

в) це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчинюється, і до його наслідків;

г) суб'єктивна сторона складу злочину завжди знаходить свій вияв у певному зовнішньому протиправному діянні, в об'єктивних ознаках злочину знаходять свій вияв мотив, мета і волевиявлення особи.

2. Тлумачення за способом:

- а) філологічне;
- б) логічне;
- в) системне;
- г) історичне.

3. Неосудність:

а) неосудність (ст. 19 КК) – це неспроможність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану;

б) це нездатність особи розуміти суспільно небезпечне значення своїх дій, віддавати звіт своїх дій чи керувати ними, яка сталася внаслідок хворобливих змін її психіки;

в) це такий психічний стан особи, в якому вона не може розуміти значення своїх дій чи керувати ними через тимчасовий розлад душевної діяльності, хронічної хвороби, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

XXI.

1. Причинний зв'язок:

а) злочинний наслідок породжується суспільно небезпечним і протиправним діянням суб'єкта [одне явище (суспільно небезпечне діяння) породжує інше явище (злочинний наслідок)];

б) об'єктивна категорія, яка вирішується на підставі вивчення і врахування об'єктивних закономірностей: діяння передуює наслідку за часом; діянню внутрішньо властива неминучість або реальна можливість настання наслідків; діяння породжує наслідок;

в) причинний зв'язок можливий тільки між діями і наслідками.

2. Суспільно небезпечні наслідки:

а) діяння (дія чи бездіяльність) посягає на суспільні відносини, що охоплюються кримінальним законом, спричинює в них певні негативні зміни (шкоду, збитки);

б) як шкода (збитки), що заподіваються злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ж небезпека (загроза) спричинення такої шкоди.

в) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна або інша шкода, заподіяна злочинним діянням об'єкта посягання.

3. Критерії неосудності:

а) юридичний критерій (інтелектуальний момент – нездатність розуміти значення своїх дій та віддавати звіт у своїх діях);

б) вольовий момент (нездатність керувати своїми діями – особа неспроможна через хворобу керувати собою, бо її воля пошкоджена).

XXII.

1. Основні принципи просторової юрисдикції кримінального закону:

а) територіальний;

б) національний;

в) універсальний.

2. Об'єктивна сторона злочину:

а) один із елементів складу злочину, що охоплює ознаки, які характеризують злочин із точки зору його зовнішнього прояву;

б) конкретний акт поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, які завжди вчинюються за певних об'єктивних обставин, у певному місці і часі, у відповідний спосіб;

в) це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, яка характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

3. Причинний зв'язок:

а) злочинний наслідок породжується суспільно небезпечним і протиправним діянням суб'єкта [одне явище (суспільно небезпечне діяння) породжує інше явище (злочинний наслідок)];

б) об'єктивна категорія, яка вирішується на підставі вивчення і врахування об'єктивних закономірностей: діяння передуює наслідку за часом; діянню внутрішню властива неминучість або реальна можливість настання наслідків; діяння породжує наслідок;

в) причинний зв'язок можливий тільки між діями і наслідками.

XXIII.

1. Поняттям «територія України» охоплюється:

а) «державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору»;

б) поняттям «території України» охоплюються: суша, море, річки, озера та інші водойми, надра Землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, в тому числі й над територіальними водами; військові, невійськові кораблі, які знаходяться під прапором України у відкритому морі і повітряному просторі під розпізнавальними знаками України.

2. Суспільно небезпечні наслідки:

а) діяння (дія чи бездіяльність) посягає на суспільні відносини, що охоплюються кримінальним законом, спричиняє в них певні негативні зміни (шкоду, збитки);

б) як шкода (збитки), що заподіваються злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ж небезпеку (загрозу) спричинення такої шкоди;

в) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна або інша шкода, заподіяна злочинним діянням об'єкта посягання.

3. Мотив вчинення злочину:

а) це двигун злочину, його внутрішня сила, характеристика і оцінка як навмисних, так і необережних злочинів;

б) є спонукальною причиною поведінки людини, чинником самого мотиву є потреби людини, її емоції, почуття (мотиви благородні, мотиви неблагородні).

в) мотиви злочину – це психологічні різновиди, як помста, жорстокість, жадібність.

г) мотив злочину – це усвідомлена спонукка особи, яка спричинила у неї намір вчинити злочин;

д) це ті спонукання, які «штовхають» злочинця в спину.

XXIV.

1. Зворотня сила кримінального закону:

а) закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотню силу;

б) закон, що встановлює караність або посилює покарання, зворотньої сили не має.

2. Звільнення від кримінального покарання. Види:

- а) безумовні (ст. 45, 46, 48 КК);
- б) умовні (звільнення від кримінальної відповідальності з передачею винної особи на поруки громадської організації або трудового колективу ст. 47 КК);
- в) обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності (інститут давності притягнення до відповідальності);
- г) факультативне звільнення – звільнення особи, яка перестала бути суспільно небезпечною внаслідок зміни обстановки;
- д) заміна на більш м'яке;
- е) пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта помилування;
- є) звільнення від відбування покарання з випробуванням;

3. Загальні, обов'язкові для всіх складів злочинів ознаки:

- а) встановлений законом вік, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність;
- б) осудність.

XXV.

1. Злочином у Кримінальному праві визнається:

а) передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну та економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи, а також інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок;

б) злочином називається суспільно небезпечне, винне і каране діяння (дія чи бездіяльність), передбачене кримінальним законом;

в) злочином є протиправні діяння, за які передбачено позбавлення волі на строк не менше одного року або більш суворе покарання;

г) злочин – це те, що передбачене кримінальним законом або тягне застосування передбачених ним заходів кримінального врегулювання, вказується в його законодавчому визначенні ознаки, які характеризують його соціальну сутність – властивість заподіяти шкоду об'єктам, взятим під охорону держави;

д) злочином є суспільно небезпечне, протиправне, винне, каране і аморальне діяння, передбачене кримінальним законом.

2. Ознаки, які характеризують суб'єкта злочину:

а) фізична особа (громадяни України, іноземці, особи без громадянства);

б) досягнення особою встановленого законом віку, правосуб'єктність;

в) осудність особи – здатність усвідомлювати і оцінювати свої дії та керувати ними.

3. Судимість:

а) це правове становище особи, яке виникає у зв'язку з постановленням обвинувачувального вироку і призначенням покарання і тягне певні несприятливі для засудженого правові наслідки, що виходять за межі покарання;

б) наявність судимості є, як правило, обтяжуючою обставиною відповідальності, судимість при вчиненні однорідного злочину перетворює основний його вид у кваліфікований, судимість є підставою для визнання особи особливо небезпечним злочинцем;

в) це особливий правовий стан особи (статус), що тягне за собою істотні правові обмеження;

г) судимість є перешкодою звільнення особи від кримінальної відповідальності, кваліфікуючою ознакою вчинення нового злочину, є підставою для посилення покарання;

д) це встановлені законом обмеження та правові наслідки засудження і покарання, яким особа підлягає протягом встановленого законом часу.

XXVI.

1. Критеріями оцінювання суспільної небезпечності виступають:

а) об'єктивні ознаки;

б) суб'єктивні ознаки.

в) об'єкт, на який посягає злочин;

г) наслідки злочину;

д) спосіб вчинення злочину;

е) форма вини;

є) мотиви.

2. Мета злочину:

а) це бажання особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків;

б) це уявні наслідки, зміни в навколишньому середовищі, яких прагне досягти особа вчиненням злочину;

в) це та річ чи явище або якась спотвора чи зміна, яка приваблює злочинця, манить, тягне його і, на думку злочинця, може задовольнити його певну потребу;

г) це результат, до якого прагне злочинець, якого він хоче досягти.

д) це той маяк, який манить, вабить злочинця.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності:

а) у зв'язку з відпадинням суспільної небезпечності діяння, що містить ознаки злочину, або втратою суспільної небезпечності особою, яка його вчинила, внаслідок зміни обстановки;

б) у зв'язку з притягненням особи до адміністративної відповідальності;

в) у зв'язку із застосуванням судом примусових виховних заходів;

г) у зв'язку з передачею особи на поруки громадської організації або трудового колективу;

д) у зв'язку зі впливом строків даності притягнення до кримінальної відповідальності;

е) у зв'язку зі складним сімейним станом (безробіттям одного із членів сім'ї, багатодітністю сім'ї, низьким матеріальним забезпеченням);

є) у зв'язку зі зміною сімейного стану (одруженням), зміною місця проживання (мешкання);

ж) у зв'язку з призначенням на посаду державного службовця, вибором в депутатський корпус;

з) у зв'язку із обіцянкою порвати зі злочинним минулим.

XXVII.

1. Основні ознаки покарання:

а) покарання завжди є примусовим заходом з боку держави;

б) покарання – передбачене лише в кримінальному законі;

в) покарання може бути передбачене лише за діяння, яке кримінальним законом визначається як злочин;

г) покарання за своїм змістом полягає в позбавленні або обмеженні певних прав і свобод особи, яка вчинила злочин;

д) покарання має особистий характер;

е) покарання призначається лише судом в обвинувальному вироку від імені держави;

є) покарання тягне особливий кримінально-правовий стан особи – судимість;

ж) покарання поширюється і на інших фізичних осіб, зокрема на близьких родичів злочинця;

з) покарання може бути винесено державним органом (Президентом України, адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів України, Конституційним судом України, Президією Верховної Ради України, Главою обласної адміністрації, міським /сільським головою);

и) покарання може бути винесено у вигляді постанови (рішення) органу завіреної гербовою печаткою, з підписом керівної особи.

2. Суб'єктивна сторона складу злочину:

а) це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину;

б) це внутрішня сутність злочинного діяння; це ті внутрішні процеси, які відбуваються в психіці осудної людини під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння;

в) це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчинюється, і до його наслідків;

г) суб'єктивна сторона складу злочину завжди знаходить свій вияв у певному зовнішньому протиправному діянні, в об'єктивних ознаках злочину знаходять свій вияв мотив, мета і волевиявлення особи.

3. Критерії розмежування злочинів від адміністративних правопорушень:

а) розмір заподіяної шкоди;

б) вартість предмета правопорушення;

в) наслідки правопорушення;

г) повторність вчинених дій;

д) ступінь суспільної небезпечності вчинених дій, який визначається всіма ознаками вчиненого діяння.

XXVIII.

1. Класифікація злочинів. Законодавча класифікація злочинів у чинному законодавстві проводиться за:

- а) об'єктом посягання;
- б) формою вини;
- в) характером і ступенем суспільної небезпечності діяння.

2. Покарання:

а) це особлива форма державного примусу, яка застосовується згідно з вироком суду до особи, яка винна в скоєнні злочину, з метою його виправлення і запобігання новим злочинам з боку як засудженого, так і інших осіб і вираження від імені держави негативної морально-політичної оцінки винного і скоєного ним злочину;

б) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

в) сутністю покарання є позбавлення засудженого певних благ – волі, майна та примушування його до деяких дій чи втрат, у чому й полягає кара за вчинений злочин;

г) кримінальне покарання – це зворотній бік злочину, покарання слідує за злочином: там, де злочин, там за злочином настає покарання.

3. Рецидив злочинів:

а) така форма їх множинності, яка полягає у вчиненні особою, судимою за один чи кілька злочинів, одного чи кількох нових злочинів;

б) рецидив як окрема форма їх множинності характеризується специфічними ознаками, як то: злочин вчинюється особою кількома окремими діяннями; зазначені діяння вчинюються в різний час;

в) рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

XIX.

1. Суспільно небезпечні наслідки:

а) діяння (дія чи бездіяльність) посягає на суспільні відносини, що охоплюються кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (шкоду, збитки);

б) як шкода (збитки), що заподіваються злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ж небезпеку (загрозу) спричинення такої шкоди.

в) передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна або інша шкода, заподіяна злочинним діянням об'єкта посягання.

2. Види співучасників злочину:

а) виконавець (співвиконавець) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину, безпосередньо чи шляхом використання інших осіб вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом;

б) організатором є особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням

в) підбурювачем (підмовником) є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину;

г) пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину.

3. Осудність – це:

а) здатність особи давати звіт про свої дії, усвідомлювати їх суспільне значення та керувати ними, а також поєднана з цим спроможність відповідати за вчинений злочин;

б) це здатність особи при вчиненні злочину усвідомлювати свої дії і керувати ними;

в) тільки осудні особи здатні правильно усвідомлювати сутність вчиненого злочину, а тому тільки вони здатні розуміти обґрунтованість і справедливості призначеного покарання.

XXX.

1. Караність:

а) караність – несамотійна ознака злочину, вона є структурним елементом його іншої обов'язкової ознаки – протиправності;

б) караність – обов'язкова ознака злочину, це погроза застосування покарання за злочин, яка міститься в кримінально-правових санкціях;

в) караність впливає із суспільної небезпечності і протиправності, зумовлюється ними: діяння тому є кримінально караним, що воно являє підвищену суспільну небезпечність і передбачене кримінальним законом.

2. Форми реалізації кримінальної відповідальності:

а) покарання;

б) звільнення від покарання;

в) умовне незастосування покарання («особлива» форма кримінальної відповідальності).

3. Повторність злочинів:

а) повторність злочинів у власному розумінні слова можна визначити як таку форму їх множинності, яка полягає у вчиненні кількох окремих діяннями в різний час кількох злочинів, за жоден із яких – на момент вчинення останнього злочину – особа не була засуджена;

б) повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК;

в) повторністю називається вчинення двох або більше різночасових злочинів у випадках, передбачених законом.

ЛІТЕРАТУРА

До всього курсу

Сташис В.В., Тихенко С.И., Уголовное законодательство Украинской ССР: Учебник для студентов юридических вузов і фак-тов – М.: Юридическая литература. 1971.

Евстигнеев Л.А., Большаков Г.К. Уголовное право. Часть Общая: Учебник для студентов юридических вузов і фак-тов. – М.: Юридическая литература. 1966.

Матишевський П.С. Кримінальне право України. Підручник для студентів юридичних вузів і факультетів. 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 1999.

Кримінальний кодекс України Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 лютого 1993 р. – К.: Україна. 1993.

Бажанов М.І., Сташис В.В. Кримінальне право України. Загальна частина.: Підручник для юрид. вузів і фак-тів. Харків: Право, 1997.

Конституція України. Коментар до Конституції. 2-ге вид., випр. і доп. К.: 1998.

Харченко В.Б. Кримінальне право України: Посіб. для підготовки. Харків-Київ: Атіка, 2000. Андрусів Г.В., Бантишев О.Ф., Романюк Б.В. Кримінальне право: Посіб. для підготовки до іспитів. К., 2002. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001.

До окремих тем курсу

Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України. Львів, 1992.

Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Х., 1983.

Губарев В.Л. Тяжесть преступного деяния. – К., 1992.

Брайнін Я.М. Основні питання загального складу злочину. – К., 1964.

Жеребкин В.Е. Логический анализ понятий права. – К., 1976. Гл.ІІІ.

Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. – К., 1983.

Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной й следственной практике. – К., 1995.

Тацій В.Я. Объект и предмет преступлений. – Харьков, 1988.

Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков, 1982.

Трахтеров В.С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве. – Харьков, 1992.

Устименко В.В. Специальный субъект преступления. – Харьков, 1992.

Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. – Харьков, 1986.

Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. – К., 1977.

Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния. Х., 1991.

Баулин Ю.В. Право граждан на задержание преступника. – Харьков, 1986.

Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии. – К., 1969.

Бурчак Ф.Г. Соучастие. Социальные, криминологические и правовые проблемы. – К., 1968.

Кривошеин П.К. Повторность в уголовном праве. – К., 1990.

Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений. – Харьков, 1980.

Фролова Е.Г. Понятие наказания, его цели и система. – Донецк, 1991.

Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания. – Харьков, 1982.

Бажанов М.И. Назначение наказания по уголовному праву. – К., 1980.

Скибицкий В.В. Умовне засудження за законодавством України. – К., 1971.

Ломако В.А. Применение условного осуждения. – Харьков, 1976.

Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. – К., 1987.

Голина В.В. Погашение и снятие судимости. – Харьков, 1979.

ЗМІСТ

Передмова	3
Предмет науки кримінального права.....	6
Кримінальна відповідальність.....	9
Кримінальний Закон.....	19
Поняття злочину	30
Кримінальна відповідальність та її підстави.....	41
Склад злочину	46
Об'єкт злочину.....	51
Об'єктивна сторона злочину	54
Суб'єкт злочину.....	60
Суб'єктивна сторона складу злочину	64
Обставини, що виключають суспільну небезпечність чи протиправність діяння.....	72
Стадії вчинення злочину.....	88
Співучасть у злочині.	93
Множинність злочинів.....	106
Поняття та цілі покарання	115
Система і види покарань.....	122
Звільнення від кримінальної відповідальності.	134
Призначення покарання.....	139
Звільнення від покарання, погашення та зняття судимості	150

Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.....	170
Основні питання Загальної частини Кримінального права іноземних держав.	177
Короткий словник з кримінального права	184
Кримінальне право. Загальна частина у запитаннях і відповідях (коротко)	198
ККР з курсу «Кримінальне право». Загальна частина	216
Література	244

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СЕЛЕЦЬКИЙ Станіслав Іванович

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *О.С. Молчанова*

Підписано до друку 17.12.2007. Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 15,5.
Наклад – 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006